

О. І. Барановський

доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, професор
Інституту післядипломної освіти ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна,
bai.professor@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5505-5098>

КООРДИНАЦІЯ ФІСКАЛЬНОЇ І МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. *Вступ.* Питання координації фінансової і монетарної політики для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку постійно перебувають у полі зору науковців і практиків. Увага до такої координації посилюється в екстремальних умовах через військові дії, економічні/фінансові кризи, пандемії. Отже, пошук шляхів забезпечення оптимальної координації фінансової і монетарної політики є важливим науковим завданням.

Проблематика. Характер, закономірності й особливості, інструментарій координації фінансової і монетарної політики з огляду на конкретні умови їхнього формування і реалізації в державі.

Мета – визначення закономірностей та особливостей координації фінансової і монетарної політики в різних умовах їхнього формування й реалізації, розроблення пропозицій щодо підвищення її дієвості.

Методи. Використано методи декомпозиції та узагальнення, логічного, ситуаційного й факторного аналізу, аналогій, експертних оцінок, концептуального моделювання.

Результати. На основі аналізу теоретичних постулатів, зарубіжної та вітчизняної практики доведено значущість обґрунтованої координації фінансової і монетарної політики, виявлено закономірності й особливості її прояву в країнах світу загалом і кризові періоди зокрема, визначено шляхи підвищення її дієвості/ефективності.

Висновки. Повноцінній координації фінансової та монетарної політики сприятимуть: обґрунтований вибір інструментів їхньої реалізації; обґрунтування концептуальних положень координації цієї політики з огляду на циклічність економіки / сьогоденні виклики; розроблення відповідних програм, "дорожніх карт" міністерств і відомств, законодавчих та нормативних актів, якими чітко визначатимуться напрями співробітництва, процедури й механізми координації, функції і відповідальність; систематичні міжвідомчий обмін інформацією, своєчасне інформування громадськості й фахові консультації; синхронізація заходів фінансового, грошово-кредитного, валютного регулювання, антиінфляційної політики Національного банку України й Уряду з макроекономічною і структурною політикою держави.

Ключові слова: фінансова політика, монетарна політика, координація фінансової і монетарної політики, військовий стан, пандемія.

Табл. 2. Літ. 39

Oleksandr Baranovskyi

Dr. Sc. (Economics), Professor, Honored Economist of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, bai.professor@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5505-5098>

COORDINATION OF FISCAL AND MONETARY POLICIES

Abstract. Introduction. The questions of the coordination of fiscal and monetary policies for ensuring stable social and economic development are under constant attention of the scientists and practitioners. Attention to such coordination increases in extreme conditions due to military operations, economic and financial problems, pandemics. As such an important scientific task is the search for the ways of ensuring the optimal coordination of the fiscal and monetary policies.

Problem Statement. The character, regularities and specific, the tools for coordinating the fiscal and monetary policies in relation to the specifics of their creation and realization in the country.

Purpose. To define the regularities and specifics of the coordination of the fiscal and monetary policies in different conditions of their creation and realization and to develop the recommendations on improvement of such coordination.

Methods. The methods of decomposing and generalizing, logical, situational and factor analysis, analogies, expert opinions, conceptual modelling are used.

Results. The importance of the justified coordination of the fiscal and monetary policies is proved based on the analysis of the theories, foreign and local practices. The regularities and specifics of the realization of such coordination in different countries in general and in crisis periods in particular are defined, ways of increasing its efficiency/effectiveness are determined.

Conclusions. Effective coordination of fiscal and monetary policies can be supported by the efficient selection of the tools for its realization, substantiation of the conceptual provisions for the coordination of this policy in relation to the cyclicity of the economy/current challenges, the development of the respective programs, "road maps" designed by ministries and authorities, legislative and regulatory acts which clearly define ways of the cooperation, procedures and mechanism of the coordination, roles and responsibilities, systematic inter-ministries exchange of information, timely informing of the society, professional consultancy, synchronization of the measures on fiscal, cash and credit, foreign exchange regulation, anti-inflation NBU and government policy with the macroeconomic and structural policy of the country.

Keywords: fiscal policy, monetary policy, coordination of the fiscal and monetary policies, war, pandemics.

JEL classification: E42, E52, E58, E62, E63, H30.

Вступ. Розгляд координації фіскальної та монетарної політики у кризових умовах в окремих країнах свідчить про наявність як певних закономірностей (безпрецедентне зростання невизначеності; комбінована дія шоків попиту, пропозиції; додаткові бюджетні асигнування; податкові пільги; відтермінування податкових/страхових платежів; зниження центральним банком (ЦБ) процентних ставок; вжиття нетрадиційних заходів монетарної політики; купівля державних/приватних активів; дієва політика підтримки ліквідності на ключових ринках; кредитування фінансових установ; застосування програми стимулювання цільового кредитування; диспропорції між заходами прямої бюджетної підтримки/умовними зобов'язаннями; по-

пит на держгарантії, нижчий від анонсованих пакетів; ризик фіскального домінування) і специфічних особливостей (зважена/поміркована/агресивна чи послідовна/непослідовна монетарна/фіскальна політика; акцент на фіскальній політиці (витратах держбюджету), заходах монетарної політики або заходах як фіскальної, так і монетарної політики; наявність гібридних фіскально-монетарних заходів/інструментів, котрі можна віднести й до фіскальної, і до монетарної політики; розширення програм кількісного пом'якшення переважно в розвинутих країнах і деяких країнах, що розвиваються). Це зумовлює необхідність прискіпливої уваги дослідників до згаданих питань із метою опрацювання підходів до забезпечення дієвої координації фіскальної і монетарної політики в докризовий, кризовий та посткризовий періоди.

Аналіз джерел і постановка проблеми. Проблематикою координації фіскальної і монетарної політики в різний час займалися такі вітчизняні й зарубіжні дослідники, як Б. Бернанке, О. Бланшар, С. Бхаттараї, Дж. Лі і В. Парк, Х. Вагнер, Д. Вільдасін, І. Вороницька-Лечейевич, О. Гавриш і Р. Якименко, Д. Грос, Т. Девіг і Е. Ліпер, Е. Демід, Б. Джазбек і Б. Банерджі, О. Іссінг, Р. Кабальєро, Е. Фархі і П. Гурінша, Т. Кірсанова, С. Стен і Д. Вайнс, О. В. Красота, А. Курно, Б. Лоуренс і Е. де ла П'єдра, О. Ю. Макаров і С. М. Аржевітін, В. Мускателі, П. Тіреллі і К. Трекочі, С. В. Оніщенко, А. Ю. Бережна і О. М. Філонич, Ю. В. Петленко і К. І. Міланова, В. Ремі, Г. В. Салтикова і Н. В. Котенко, Д. М. Серебрянський і А. А. Капелюш, Р. Уоррелл, С. Чеккетті, С. М. Швець, Ф. Шерер [1–28].

У їхніх працях ішлося про відсутність будь-якої взаємодії в окресленій сфері; координацію чи конфлікт фіскальної і монетарної політики; грошово-кредитну й фіскальну координацію в малих країнах з відкритою економікою; домінування тією чи іншою мірою макроекономічного регулювання / фіскальної/монетарної політики, взаємодію грошово-кредитної і податково-бюджетної політики та податково-бюджетне стимулювання; позитивний вплив фіскальної/монетарної політики на національну економіку в разі застосування їхніх інструментів у певному діапазоні; координацію фіскальної та монетарної політики в кризових умовах; переосмислення грошово-кредитної політики й координацію фіскальної політики; ймовірну потребу в наявності єдиного фіскального аналога єдиній грошово-кредитній політиці; вплив глобалізації на фіскальну й монетарну політику; роль фіскальної та монетарної політики в стабілізації економічного циклу.

Утім, дотепер бракує комплексних досліджень із виявлення передумов, підходів до з'ясування варіантів взаємодії/координації фіскальної і монетарної політики, поглядів на домінування конкретного різновиду фінансової політики та негативних наслідків цього. Відтак, проблематика координації фіскальної й монетарної політики потребує подальших досліджень.

Мета статті – визначення закономірностей та особливостей координації фіскальної і монетарної політики в різних умовах їхнього формування й реалізації, розроблення пропозицій щодо підвищення її дієвості.

Методи дослідження. Для з'ясування закономірностей та особливостей координації фінансової і монетарної політики в окремих країнах використано методи декомпозиції й узагальнення, логічного, ситуаційного і факторного аналізу; здійснення компаративного аналізу, визначення умов/принципів/форм/методів/інструментів координації фінансової та монетарної політики, регламентації діяльності уряду і ЦБ, міжвідомчих органів у цій сфері – методи аналогій, експертних оцінок, концептуального моделювання.

Результати дослідження. Загалом в економічній літературі розглядаються кілька підходів до з'ясування варіантів взаємодії/координації фінансової і монетарної політики:

- модель Курно (Cournot) [16] наголошує на відсутності будь-якої взаємодії, позаяк фінансова й монетарна політика є цілком незалежними, керуються власними рішеннями. Її послідовники вважають, що взаємодія між монетарною і фінансовою політикою в невеликій відкритій економіці може бути реалізована за умови, що ЦБ прийматиме рішення стосовно монетарної політики незалежно від державних органів, відповідальних за фінансову політику, що уможливить контрольовану інфляцію [25];
- модель Штакельберга (Stackelberg) визнає домінування макроекономічного регулювання / фінансової/монетарної політики. При цьому модель Cournot сприймається як основний підхід, але припущення про рівність інструментів регулювання замінюються на реалістичніші сценарії, де один із інструментів є домінуючим. Така позиція передбачає вибір пріоритетних цілей із точки зору макроекономічного регулювання, яке стосується або фінансової, або монетарної політики [28];
- підхід, що передбачає координацію фінансової й монетарної політики для забезпечення економічного зростання як поточної взаємодії фінансових і монетарних органів для розв'язання завдань макроекономічного регулювання [9]. Його прихильники наголошують, що за відсутності координації та відповідності цілям фінансової та монетарної політики дуже ймовірним є істотне підвищення процентних ставок на фінансовому ринку / зростання державного боргу [17].

Монетарна політика вирізняється більшою гнучкістю/адекватністю ринковим трансформаціям, ніж фінансова, що уможлиблює використання її інструментів для вирішення нагальних соціально-економічних проблем. А з огляду на тісний взаємозв'язок у рамках фінансової політики її фінансової і монетарної складових, заходи останніх мають координуватися на різних управлінських щаблях. Неврахування зазначеного може спричинити неповноцінну реалізацію фінансової політики держави й негативні наслідки для національної економіки [23, с. 65].

Особливості фінансової та монетарної складових фінансової політики держави наведено в табл. 1.

Фінансова/монетарна політика може позитивно впливати на національну економіку в разі застосування її інструментів у певному діапазоні, оскільки ефективність впливу зменшується за дуже високого/низького значень,

Таблиця 1. Фіскальна і монетарна складові фінансової політики держави

Напрямок реалізації фінансової політики	Критерій			
	Характер дії	Механізм впливу на цільові параметри економіки	Швидкість реагування на зміни середовища	Період реагування економіки на вжиття заходів впливу
Фіскальний	Адміністративний	Простий	Повільна	Незначний
Монетарний	Ринковий із частковим застосуванням адміністративних важелів впливу	Складний, багатоетапний	Оперативна	Тривалий

Джерело: [23, с. 63].

які є наслідком активної рестрикційної/стимулюючої політики. Відтак, вибір оптимальної фіскальної політики залежить від рішень монетарних органів, і ця залежність є обернено пропорційною, адже більш рестрикційна монетарна політика зумовлює більш стимулюючу фіскальну політику, і навпаки. Подібним чином реакція монетарних органів пов'язана з фіскальною політикою [6].

Особливість сучасних досліджень із координації фіскальної та монетарної політики полягає в акцентуванні уваги на кризових умовах, які певною мірою вимагають перегляду її цілей і завдань, позаяк кризові ситуації спричиняють переосмислення ролі ЦБ з огляду на розв'язання фіскальних проблем, насамперед в інвестуванні в державні цінні папери (ЦП), ціноутворенні фінансових ресурсів, що, вочевидь, позначаються на результатах фіскальної політики [11]. Причому стратегія координації монетарної і фіскальної політики повинна насамперед залежати від типів потрясінь, котрі впливають на економіку [19]. Таргетування інфляції, незалежність монетарних органів, як правило, пов'язані з контрциклічними монетарною і фіскальною політикою, а також їхньою координацією [10].

Водночас існує думка, що можлива лише теоретична координація фіскальної та монетарної політики, а отже, відповідальні за макроекономічне регулювання не повинні намагатися досягти балансу між ними [8]. З такою позицією, на наш погляд, не можна погодитися.

У дослідженнях з вивчення фіскальної/монетарної політики в умовах економічної стабілізації [1; 13; 22] здебільшого міститься висновок, що фіскальна, а не монетарна політика може стати рушієм економічного зростання. Натомість окремі дослідники [4; 5; 26], розглядаючи їхній взаємозв'язок наголошують, що з огляду на інфляційний тиск, спричинений нестабільністю, завданнями ринків є випереджальне забезпечення цінової стабільності, що віддає пріоритет цілям монетарної політики, передбачає її домінування в економіці [12].

Для дієвої протидії кризовим проявам / уможливлення сталого економічного розвитку необхідне розмежування повноважень уряду і ЦБ за умо-

ви координації фіскальної/монетарної політики. Обмежувальні/стимулюючі заходи ЦБ мають доповнюватися відповідними заходами фіскальних органів і навпаки, оскільки в іншому разі очікувані результати не справдяться чи негативно впливатимуть на економічне зростання [27, с. 20, 27]. Водночас необхідна досконала комунікація між інститутами, котрі реалізують фіскальну/монетарну політику, позаяк превалюючий вплив фіскальної політики на внутрішній попит може не лише спричинити його зміну, а й позначитись на процентних ставках, премії за ризик.

Органи як фіскальної, так і монетарної влади здатні впливати на економічне зростання. І фіскальна, й монетарна політика мають достатню кількість інструментів впливу на ВВП. Отже, головне завдання – знайти баланс між цілями та політикою ЦБ і фіскальних органів [3; 9].

Досконала координація фіскальної/монетарної політики зумовлює повноцінне використання її стабілізаційного потенціалу. Скажімо, істотне зростання державної заборгованості має супроводжуватися забезпеченням адекватної ціни її обслуговування, що можливе за відсутності швидкого зростання облікової ставки ЦБ, реалізації ним м'якої монетарної політики. На думку експертів МВФ [30], за таргетування інфляції стимулююча монетарна політика сприятиме здешевленню державних запозичень, забезпеченню сприятливого кредитування [31].

Така координація сприяє й виваженій структурній політиці/розвитку ринку капіталу/лібералізації фінансового сектору, позаяк заходи ЦБ із досягнення цінової стабільності зумовлюють довгострокову фіскальну стабільність. Натомість обґрунтована фіскальна політика підтримує цінову стабільність. Відсутність дієвої координації цих різновидів політики може спричинити фінансову нестабільність, неконтрольоване збільшення процентних ставок, девальвацію національної валюти, уповільнення соціально-економічного зростання. Однак надмірно стимулююча фіскальна політика здатна зумовити посилення монетарної політики, а незбалансована – зниження ефективності останньої. Часом їхня координація може мати й негативні наслідки, позаяк фінансування дефіциту держбюджету за рахунок грошової емісії спричиняє істотне підвищення інфляції.

Координація інструментів фіскальної/монетарної політики повинна бути не пасивною, а активною: селекційність бюджетного фінансування / пільгового оподаткування спричинить зростання економічної фрагментованості, чому може завадити розширення операцій ЦБ з банківським сектором на грошовому ринку. В короткостроковій перспективі монетарні рішення здатні негативно впливати на фіскальні, і навпаки, для запобігання чому слід мінімізувати потенційні конфлікти між урядом і ЦБ, що потребує формування наріжних інституційних засад координації цих різновидів фінансової політики держави [7, с. 8].

Дефіцит держбюджету є ключовим чинником взаємодії фіскальної і монетарної політики. Стратегія ЦБ впливає на спроможність уряду фінансувати дефіцит бюджету, позначаючись на витратах з обслуговування боргу та

обмежуючи/розширяючи наявні джерела фінансування [17]. Разом із тим накопичення держборгу та механізми його фінансування зазвичай стають перешкодою координації фіскальної і монетарної політики, адже його високий рівень істотно впливає на взаємозв'язок між фіскальними й монетарними інститутами [14].

Досягненню ефективної координації фіскальної і монетарної політики сприятиме формування дієвого механізму координації діяльності ЦБ, урядових структур і законодавців завдяки впровадженню правових / обґрунтованих організаційних засад, досконалих управлінських методів [7].

Використання бюджетно-податкових інструментів стимулююче впливатиме виключно за тісної координації з монетарними. Як свідчить зарубіжна практика, вища результативність дискреційної фіскальної політики можлива за низької ключової/облікової процентної ставки й кількісного пом'якшення ЦБ [32, с.212].

Координація фіскальної/монетарної політики, будучи підґрунтям дотримання довгострокової макроекономічної стабільності / стимулювання пришвидшення темпів економічного зростання, доводить неспроможність реалізації цілей/завдань соціально-економічного розвитку за моністичного тривалого застосування фіскального/монетарного регулювання. Отже, необхідною стає конвергенція / щільна координація фіскальної й монетарної політики, позаяк за відсутності останньої проявляється економічний деструктив, котрий можна оминати в разі чіткої взаємодії фіскальних/монетарних інструментів, покращання формальних/неформальних правил взаємодії незалежних регуляторних органів за умови детермінації видів/мети фіскальної/монетарної політики, їхніх цілей, завдань, орієнтирів, інструментарію, передавального механізму [32, с. 213].

Сьогоднішня трансформація економіки має супроводжуватися обґрунтованою видозміною фінансової політики загалом, у т. ч. фіскальної/монетарної зокрема. Оскільки природа / рівень впливу на економічне зростання останніх різняться, потрібно оптимізувати/гармонізувати їхні формування, реалізацію, комплексне використання на основі аналізу причинно-наслідкових взаємозв'язків. Попри те, що вітчизняні фіскальні/монетарні органи мають різні конституційно закріплені повноваження/цілі й відомчі прогнози соціально-економічного розвитку України, вони покликані синхронно забезпечувати зростання добробуту суспільства і досягнення довгострокової макроекономічної стабільності в їхній діалектичній єдності. Останнє забезпечуватиметься на основі взаємоузгоджених завдань, розроблення середньострокових програмних документів з урахуванням детермінації механізму обміну даними фіскальних/ монетарних інститутів, оцінки впливу фіскального/монетарного інструментарію на досягнення бажаних цілей, імплементації погоджених рішень фіскальних/монетарних інститутів щодо забезпечення макростабільності за наявного інституційного механізму, порядку розподілу прибутку, оцінки ефективності координації фіскальної/монетарної політики, ступеня реалізації цілей/завдань

у цій сфері, механізмів координації, розподілу прибутку НБУ, наявних інституційних обмежень.

Координація монетарної/фіскальної політики має здійснюватися завдяки: з'ясуванню, організації формальних/неформальних зв'язків уряду і ЦБ у розробленні цільових макроекономічних показників для фіскальної/монетарної політики в короткостроковій перспективі; унормуванню несуперечливих принципів/правил, що довгостроково визначатимуть параметри цієї політики та не вимагатимуть постійної взаємодії із несуттєвих питань [32, с. 212–213, 215, 217–219, 221, 234].

В економічній науці розрізняють три основні варіанти взаємодії монетарної/фіскальної політики, зумовлені співвідношенням швидкості збільшення оподатковуваних доходів і рівня інфляції, за яких монетарна політика є [21]: фіскально ефективною, коли внаслідок запланованої/фактичної інфляції зростання оподатковуваних доходів випереджає збільшення витрат держбюджету; фіскально неефективною, коли за інфляції зростання оподатковуваних доходів відбувається повільніше, ніж витрат держбюджету; фіскально нейтральною, коли запланована інфляція спричиняє зростання доходів, адекватне змінам видатків держбюджету.

Для належної координації монетарної/фіскальної політики потрібно реалізувати систему організаційно-правових перетворень із такими складовими [24]: інституційно-правова – перелік заходів щодо вдосконалення законодавчо-нормативної бази з урегулювання засад взаємодії; методична – цільові вектори, а також основні межі та параметри їх реалізації; операційна – порядок/перелік упровадження інструментів монетарної/фіскальної складових фінансової політики держави.

До форм координації фіскальної і монетарної політики у світовій практиці належать:

- спільне розроблення фіскальною/монетарною владою макроекономічної політики;
- упровадження середньострокового бюджетного планування на державному/місцевому рівнях;
- середньострокове прогнозування залишків на рахунках уряду;
- спільне управління інструментами фіскальної / бюджетної / податкової (податкові ставки, податкові надходження) / боргової (боргове навантаження, державні ЦП, держгарантії) і грошово-кредитної / валютної (процентні ставки, грошові агрегати, золотовалютні резерви, кількісне пом'якшення) політики з метою регулювання державних витрат, таргетування інфляції, стабілізації валютного курсу, зниження коливань зайнятості й цін;
- надання урядом гарантії ЦБ на обсяг здійснюваних операцій, пов'язаних із кредитуванням приватного сектору, обраних підприємств, купівлею недержавних активів, що забезпечує ЦБ від кредитних ризиків;
- координація фіскальної політики з монетарною політикою ЦБ, спрямованої на дотримання інфляційного таргету;

- заміщення держборгу в іноземній валюті запозиченнями в національній валюті;
- розширення інструментів фіскальної політики за програмованості і прозорості криптовалют ЦБ (Central Bank Digital Currency, CBDC).

Розглядаючи питання координації фіскальної і монетарної політики в умовах пандемії COVID-19, слід, по-перше, враховувати, що фіскальна (бюджетна, податкова, боргова) і монетарна політика (грошово-кредитна, валютна) є неодмінними складовими фінансової політики держави. По-друге, координацію можна визначити як прийняття рішень на національному рівні відповідно до колективно узгоджених і затверджених принципів. Координація заходів, інструментів монетарної/фіскальної політики уможливорює нівелювання дисбалансів, фіксацію бажаних значень процентних ставок, обмінного курсу, державних видатків, експорту, рівня зайнятості [29, с. 27].

Координація фіскальної/монетарної політики зумовлювалася масштабами поширення пандемії, специфікою соціально-економічного розвитку країн, їхнім членством / відсутністю такого в міждержавних економічних/валютних союзах, сприятливою/несприятливою ситуацією в бюджетній/борговій сферах, на фінансових ринках.

У міжнародній практиці антикризова фіскальна політика протидії COVID-19 складалася з трьох типів заходів [31]:

1) щодо державних видатків це матеріалізувалося в наданні допомоги з безробіття, оплаті лікарняних листків, наданні субсидій підприємствам на оплату праці, цільових трансфертів постраждалим фірмам та населенню, субсидюванні туристичних і транспортних фірм, готельного господарства;

2) стосовно доходів держави діяли відстрочки сплати корпоративного податку на прибуток, податку на доходи громадян, внесків на соціальне страхування, надавалися податкові пільги вразливим суб'єктам господарювання, домашнім господарствам, виробникам медичних товарів/послуг;

3) під час упровадження фіскальних заходів, спрямованих на підтримку ліквідності, увага акцентувалася на наданні державних позик, гарантій, надходжень до статутних капіталів фінансових/нефінансових корпорацій, що сприяло підтримці обігового капіталу економічних агентів (включно з МСП) у період кризи й запобіганню зростанню банкрутств.

При цьому перші два типи заходів упроваджувалися завдяки прямому бюджетному фінансуванню, недоотриманню бюджетних доходів, а третій – операціям органів держуправління з активами/зобов'язаннями. Причому в країнах G20 перші два типи заходів мали на меті переважно захист зайнятості, підтримку доходів домогосподарств (приблизно половина витрат на такі цілі). Утім, для країн з ринками, що формуються, найхарактернішими стали суспільні роботи завдяки інфраструктурним інвестиціям, захист зайнятості [33].

За коронакризи ЦБ і уряди координували монетарну і фіскальну політику для стимулювання національних економік, коли здебільшого підтримання ЦБ низьких ставок супроводжувалося зростанням дефіцитів держбю-

джетів, що уможливило ефективніше сприяння поживленню ділової активності економічних агентів [2].

У 2020 р. координація фіскальної і монетарної влади розвинутих країн набула нового рівня: було зменшено межі між сферами їхньої діяльності; підвищилась оперативність реакції монетарної політики на кризу, бюджетна влада постійно координувала свої заходи з ЦБ, попри те, що зазвичай для реалізації заходів бюджетної підтримки необхідно набагато більше часу; обсяг програм викупу активів ЦБ на вторинному ринку (крім Банку Англії, котрий офіційно отримав дозвіл на фінансування дефіциту держбюджету) в багатьох країнах був еквівалентним розмірам їхніх бюджетних дефіцитів (скажімо, ЄЦБ і Банк Японії викупили понад 70 % розміщених у 2020 р. держоблігацій, ФРС – 57 %, Банк Англії – майже половину), тобто істотна частка їхнього фінансування забезпечувалась грошовою емісією ЦБ, що позначилось на розмірах їхніх балансів.

За оцінкою МВФ і Світового банку, до зниження ключових процентних ставок вдавалися ЦБ понад 90 % країн з ринками, що формуються, викупу державних ЦП – 60, активів реального сектору – 25, підтримки ліквідності комерційних банків – 60 % [34].

Порівняльний аналіз застосування заходів фіскальної і монетарної політики з протидії коронакризі в окремих країнах світу і Україні наведено в табл. 2.

Наведені заходи стабілізації національних економік США, окремих країн Європи, Китаю й України свідчать про їхню концептуальну подібність, застосування ідентичних фіскальних/монетарних заходів активізації економічного зростання. Утім, за країнами спостерігаються різні комбінування. Наголос робиться на акумулюванні фінансових ресурсів, започаткуванні програм підтримки економічних агентів, фіскальних поступках. Якщо ці заходи більшою мірою характерні для розвинутих країн, то країни, що розвиваються, меншою мірою вдаються до подібної підтримки економічних агентів. Разом із тим ЦБ останніх практикували пом'якшення монетарної політики.

Вітчизняна практика реалізації фіскальної/монетарної політики у протидії пандемії COVID-19 свідчить про:

- достатні зусилля органів фіскальної/монетарної влади, позаяк у їхньому арсеналі були майже 9/10 вжитих в оцінених країнах фіскальних заходів і $\frac{3}{4}$ – монетарних. Однак серед фіскальних заходів не застосовувалася пряма підтримка підприємств в Україні, а монетарних – кількісне пом'якшення/валютні свопи;
- стабільність, попри коронакризу, грошового обігу й банківського сектору України завдяки здійснюваній НБУ в передкризовий період монетарній політиці, застосуванню ним у кризовий період традиційних заходів/інструментів монетарної політики;
- відносну слабкість вітчизняної фіскальної політики, зумовлену незначним фіскальним стимулюванням (2,3 % ВВП) протидії негативним наслідкам пандемії [15].

Таблиця 2. Заходи фіскальної та монетарної політики з протидії негативним наслідкам пандемії COVID-19

Показники	Велика Британія	Грузія	Іспанія	Італія	Китай	Німеччина	Словаччина	США	Україна	Франція	Чехія
<i>Використання заходів фіскальної політики</i>											
Пряма підтримка домогосподарств	+	+	+	+		+		+	+		+
Непряма підтримка домогосподарств	+		+				+	+	+		
Субсидії на заробітну плату	+		+		+	+	+	+	+	+	+
Зниження податків та або податкові пільги	+	+		+	+	+		+	+	+	+
Розстрочення податкового боргу											
Кредитні субсидії / гарантії				+		+			+	+	
Пряма підтримка підприємств	+	+		+		+		+		+	
<i>Використання заходів монетарної політики</i>											
Зниження ставки рефінансування	+	+			+		+	+	+		+
Звуження коридору процентних ставок									+		
Зміна норми обов'язкових резервів									+		
Застава			+	+		+	+		+	+	
Операції з тривалішим строком погашення	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+
Частота операцій									+		+
Валютні свопи, фінансування в іноземній валюті			+	+		+				+	
Кількісне пом'якшення			+	+		+				+	

Джерело: [15].

Проте, за оцінками експертів, НБУ, на відміну від двох десятків ЦБ країн, які розвиваються, у 2020 р. не застосовував такі інструменти нетрадиційної монетарної політики, як викуп активів, цільове рефінансування, зниження нормативів резервування за кредитами [35].

Узгоджені процентні ставки є одним із головних індикаторів ефективної координації фіскальної/монетарної політики. У передпандемійний період спостерігалася позитивна кореляція ключової ставки НБУ й ставки держоблігацій на вітчизняному первинному ринку. З поширенням пандемії розрив між ними зростав і сягнув максимуму наприкінці 2020 р. [18, с. 23].

Цікавим аспектом координації фіскальної і монетарної політики в умовах пандемії COVID-19 є організація єдиних казначейських рахунків (ЄКР). Так, у країнах Казначейського співтовариства (КС), до якого входять Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизька Республіка, Молдова, Румунія, Північна Македонія, Таджикистан, Туреччина, Узбекистан, Україна і Хорватія, ЄКР знаходиться в ЦБ. У 13 країнах ЄКР акумулює також залишки коштів субнаціональних бюджетів. У частині над-

ходжень усі ЄКР акумулюють податкові/неподаткові доходи, інші надходження. Більшість доходів зараховуються безпосередньо на ЄКР, системи пакетних платежів; країни зазвичай мають прямий доступ до банківської системи. У 10 країнах нараховуються проценти хоча б на деякі із залишків коштів у ЦБ. В окремих країнах використовується щоденне обнуління ЄКР, що дає змогу зараховувати кошти в той самий день. В усіх країнах застосовується система валових розрахунків у режимі реального часу. В 11 країнах сформульовано цілі управління ліквідністю, здебільшого їх відносять до ефективної підтримки виконання бюджету. Буфери ліквідності офіційно встановлені лише в трьох країнах, хоча фактично і решта їх використовують. Організація прогнозування різниться, проте найчастіше трапляється традиційна схема – розподіл функцій казначейства, управління боргом/ліквідністю. У деяких країнах використовують угоди зворотного РЕПО, однак частішим є розміщення строкових депозитів у комерційних банках чи ЦБ [36].

В Україні у взаємодії фіскальної та монетарної політики існують питання, які потребують координації, а саме:

- різні, часом протилежні цілі фіскальної і монетарної політики й засоби їхнього досягнення, що зумовлює необхідність інституалізації процесу подолання цих суперечностей [20]; різні цільові настанови й суперечності у борговій політиці уряду і НБУ;
- розбіжності періодів реалізації монетарної і фіскальної політики, що може провокувати нестабільність у грошово-кредитній сфері й потребує координації поточних заходів уповноважених органів;
- існування певного лага між виникненням дестабілізації від пандемії і її усуненням за допомогою регуляторних заходів, причому в монетарної політики він триваліший, ніж у фіскальної, що зумовлено складним трансмісійним/ передавальним механізмом впливу первинних засобів на кінцеві цілі [15];
- періодична напруженість у погашенні заборгованості уряду перед НБУ, який, по суті, здійснює кредитування уряду [20];
- загострення суперечностей між бюджетною і монетарною політикою, спричинене істотним збільшенням пропозиції грошей, акумульованих на єдиному казначейському рахунку, у зв'язку із завершенням бюджетного року, що провокує інфляційні очікування та зумовлює необхідність вжиття додаткових заходів із забезпечення належної ліквідності [20].

За Стратегією монетарної політики НБУ [37], координація монетарної/фіскальної політики має передбачати: уможливлення низької/стабільної інфляції; управління впливом на грошово-кредитний ринок емісії урядових ЦП; забезпечення динаміки, оптимізацію структури бюджетних видатків, стійкості фінансового сектору [20].

В Україні питання координації фіскальної і монетарної політики є предметом постійної уваги Ради НБУ, яка щороку розглядає вплив політики державних запозичень / податкової політики на стан фінансово-кредитної сфе-

ри, виявляє проблеми, котрі існують у цій царині, і вносить необхідні рекомендації Уряду і Правлінню НБУ. Для координації фіскальної/монетарної політики й недопущення непродуктивного домінування функціонує Рада фінансової стабільності, що складається з представників виконавчої влади та НБУ [29, с. 115]. Зокрема, вона з'ясовує системні ризики/загрози фінансовій стабільності, погоджує концепції стратегії фінансового сектору, оцінки стійкості банків і банківського сектору, розглядає перебіг державних програм підтримки кредитування, роботу з проблемними кредитами в державних банках, реформування системи гарантування вкладів, оцінює розвиток боргового ринку, досягти чого можна лише за належної координації фіскальної і монетарної політики. Таким чином, Рада завдяки своїм рекомендаціям щодо необхідних заходів координації цих різновидів фінансової політики сприяє досягненню фінансової стабільності в Україні.

У Меморандумі між Урядом і НБУ про взаємодію з метою досягнення стійкого економічного зростання та цінової стабільності наголошувалося, що ефективна координація економічної/фіскальної/монетарної політики винятково важлива у контексті дотримання цінової стабільності. Для її реалізації потрібні регулярні консультації керівництва, фахівців сторін з дискусійних поточних/стратегічних питань здійснення монетарної/фіскальної політики, аналізу статус-кво в економіці, макроекономічних прогнозів, досягнення таргету інфляції, функціонування фінансових ринків, прогнозування ліквідності/параметрів фіскальної політики, стійкості держборгу, регулярний обмін інформацією [38].

Ефективність основних інструментів монетарної політики можна підвищити насамперед за узгодженості дій НБУ й Уряду[39].

Висновки. Координацію фіскальної і монетарної політики доречно визначити як прийняття рішень на національному рівні відповідно до колективно узгоджених і затверджених принципів. У такій координації слід застосовувати принцип комплементарності інструментів, методів їхньої реалізації для таргетування інфляції / управління дефіцитом держбюджету, стійкістю держборгу, оптимізації платіжного балансу, уможливлення економічного зростання, для чого необхідні єдині підходи, методології, обґрунтоване визначення цілей макроекономічної політики. З метою відповідного таргетування інфляції, забезпечення курсової стабільності Уряд має певною мірою регулювати ціни, тарифи, реалізацію фіскальної політики, для чого потрібна координація фіскальної та монетарної політики, здійснюваної Урядом і НБУ. При цьому має забезпечуватися функціональна незалежність центрбанку.

Відтак, слід обґрунтувати концептуальні положення координації фіскальної (бюджетно-податкової/боргової) і монетарної (грошово-кредитної/валютної) політики з огляду на циклічність, інституційну модернізацію економіки, сьогоденні виклики внаслідок світової економічної рецесії.

Для підвищення дієвості координації фіскальної та монетарної політики в Україні доцільні формування інституціями, котрі відповідають за їхню

реалізацію, спільного уявлення про місткість внутрішніх фінансових ринків, сумісний аналіз впливу вжитих ними заходів регулювання і забезпечення ліквідності, обговорення їхньої ефективності з економічними агентами – платниками податків, розпорядниками бюджетних коштів / боргу. Поєднання зусиль фінансових регуляторних органів слід націлити на виконання взаємоузгоджених завдань.

Загалом для розбудови системи безперервної координації фіскальної/монетарної політики в Україні у стабільних/екстраординарних/кризових умовах потрібні розроблення відповідних програм, “дорожніх карт” міністерств і відомств, законодавчих та нормативних актів (якими чітко визначатимуться напрями співробітництва (меморандуми, положення, угоди), процедури й механізми взаємодії/координації, функції і відповідальність необхідних для цього органів, узгодження строків здійснення заходів, порядок обміну інформацією між міністерствами й відомствами, котрі реалізують грошово-кредитну/валютну/боргову/податкову/бюджетну політику, і проведення ними комунікаційної політики), їхня постійна експертиза відповідності стратегічним цілям фіскальної й монетарної влади та їхньому обґрунтованому зближенню.

Повноцінній координації фіскальної та монетарної політики сприятиме обґрунтований вибір інструментів їхньої реалізації, спрямованих на забезпечення фінансової/цінової стабільності, оптимізації суспільних витрат, економічного зростання і підвищення добробуту населення України, розвитку фінансових ринків, убезпечення від непродуктивного відпливу капіталу за кордон, а також ґрунтовний аналіз/оцінка/прогнозування впливу реалізації зазначених різновидів політики на рівень цін, обсяг і структуру грошової маси, величину монетизації вітчизняної економіки, курс гривні, процентні ставки на фінансових ринках.

Водночас слід забезпечити: систематичні міжвідомчий обмін інформацією, своєчасне інформування громадськості, фахові консультації про статус-кво у національній економіці й соціальній сфері, прогнозування їхнього стану, стратегії реалізації фіскальної/монетарної політики, підготовку Бюджетної резолюції й Основних засад грошово-кредитної політики; пільгове кредитування економічних агентів, емісію/обслуговування/погашення державних ЦП і доступ до них нерезидентів, залучення зовнішніх запозичень; синхронізацію заходів фіскального (податково-бюджетного/боргового), грошово-кредитного, валютного регулювання, антиінфляційної політики НБУ і Уряду з макроекономічною й структурною (державна підтримка стратегічно важливих для національної економіки галузей і виробництва) політикою держави, виконання меморандумів між Україною і МВФ.

Задля вдосконалення координації державної боргової політики з фіскальною/монетарною політикою слід розглянути питання про створення в Україні агентства з управління державним боргом, передавши йому функції Міністерства фінансів і НБУ в цій сфері.

Список використаних джерел

1. *Bernanke B. S.* Monetary policy in a new era. Brookings Institution, 2017. URL: <https://www.brookings.edu/research/monetary-policy-in-a-new-era/>.
2. *Blanchard O.* Memo to the European Central Bank on achieving the right fiscal-monetary policy mix. Peterson Institute for International Economics, 2020. URL: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/memo-european-central-bank-achieving-right-fiscal-monetary>.
3. *Bhattarai S., Lee J. W., Park W. Y.* Monetary-fiscal policy interactions and indeterminacy in postwar US data. *American Economic Review*. 2012. Vol. 102, No. 3. P. 173–178. URL: <https://doi.org/10.1257/aer.102.3.173>.
4. *Wagner H.* Implications of globalization for monetary policy. *IMF Working Papers*. 2001. WP/01/184. URL: <https://doi.org/10.5089/9781451859362.001>.
5. *Wildasin D.* Factor mobility and fiscal policy in the EU: Policy issues and analytical approaches. *Economic Policy*. 2000. Vol. 15, Iss. 31. P. 338–378. URL: <https://doi.org/10.1111/1468-0327.00064>.
6. *Woroniecka-Leciejewicz I.* Equilibrium strategies in a fiscal-monetary game. A simulation analysis. *Operations Research and Decisions*. 2015. Vol. 2. P. 75–100.
7. *Гавриш О. А., Якименко Р. А.* Механізм взаємодії фіскальної та монетарної політики держави. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. 2013. Вип. 12. С. 6–11.
8. *Gros D.* Does a single monetary policy need a single fiscal counterpart? Brussels : European Union, 2018. 17 p. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/626095/IPOL_IDA\(2018\)626095_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/626095/IPOL_IDA(2018)626095_EN.pdf).
9. *Davig T., Leeper E. M.* Monetary fiscal policy interactions and fiscal stimulus. *European Economic Review*. 2011. Vol. 55, Iss. 2. P. 211–227. URL: <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2010.04.004>.
10. *Demid E.* Fiscal and monetary policy: Coordination or conflict? *International Economic Journal*. 2018. Vol. 32, Iss. 4. P. 547–571. URL: <https://doi.org/10.1080/10168737.2018.1534133>.
11. Rethinking monetary-fiscal policy coordination: Proceedings of a seminar jointly organized by the Bank of Slovenia and the International Monetary Fund / ed. by B. Jazbec, B. Banerjee. Ljubljana : Bank of Slovenia, 2017. 161 p. URL: https://bankaslovenije.blob.core.windows.net/publication-files/gdgetvYjjfi_rethinking_monetary-fiscal_policy_coordination.pdf.
12. *Issing O.* The role of fiscal and monetary policies in the stabilisation of the economic cycle : Speech in Mexico City. 2005. November 14. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2005/html/sp051114.en.html>.
13. *Caballero R. J., Farhi E., Gourinchas P.-O.* The safe assets shortage conundrum. *Journal of Economic Perspectives*. 2017. Vol. 31, No. 3. P. 29–46. URL: <https://doi.org/10.1257/jep.31.3.29>.
14. *Kirsanova T., Stehn S. J., Vines D.* The interaction between fiscal policy and monetary policy. *Oxford Review of Economic Policy*. 2005. Vol. 21, Iss. 4. P. 532–564. URL: <https://doi.org/10.1093/oxrep/gri031>.
15. *Красота О. В., Яровой А. В.* Відновлення макроекономічної стабільності в умовах пандемії COVID-19. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.91>.
16. *Cournot A.* Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses. Paris : Chez L. Hachette, 1838. 198 p.
17. *Laurens B., de la Piedra E. G.* Coordination of monetary and fiscal policy. *IMF Working Papers*. 1998. WP/98/25. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9825.pdf>.
18. *Makarov O., Arzhevitin S.* Coordination of monetary and fiscal policies during crisis. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*. 2021. Vol. 6, No. 41. P. 17–31. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2003.11.014>.

19. Muscatelli V. A., Tirelli P., Trecroci C. Fiscal and monetary policy interactions: Empirical evidence and optimal policy using a structural New-Keynesian model. *Journal of Macroeconomics*. 2004. Vol. 26, Iss. 2. P. 257–280. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2003.11.014>.

20. Онищенко С. В., Бережна А. Ю., Філонич О. М. Узгодженість заходів бюджетної та монетарної політики у забезпеченні макроекономічної стабільності. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 29 верес. 2022 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2022. С. 78–87. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/12768>.

21. Петленко Ю. В., Міланова К. І. Теоретичні та методологічні аспекти фіскальної політики держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Економіка*. 2017. № 1. С. 28–35. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/190-1/4>.

22. Ramey V. R. Ten years after the financial crisis: What have we learned from the renaissance in fiscal research? *Journal of Economic Perspectives*. 2019. Vol. 33, No. 2. P. 89–114. URL: <https://doi.org/10.1257/jep.33.2.89>.

23. Салтикова Г. В., Котенко Н. В. До питання координації монетарної та фіскальної політики. *Механізм регулювання економіки*. 2015. № 3. С. 58–67.

24. Серебрянський Д., Капелюш А. Взаємодія фіскальної та монетарної політики в умовах фінансової стабілізації економіки України. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 6. С. 22–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2015_6_6.

25. Worrell R. D. Monetary and Fiscal Coordination in Small Open Economies. *IMF Working Papers*. 2000. Iss. 056. URL: <https://doi.org/10.5089/9781451847697.001>.

26. Cecchetti S. The new economy and the challenges for macroeconomic policy. *NBER Working Papers*. 2002. No. 8935. URL: <https://doi.org/10.5089/9781451847697.001>.

27. Швець С. М. Внутрішні дисбаланси та економічне зростання в Україні у площині фіскально-монетарної проблематики. *Світ фінансів*. 2021. № 4. С. 20–38. URL: <https://doi.org/10.35774/sf2021.04.020>.

28. Scherer F. Heinrich von Stackelberg's Marktform und Gleichgewicht. *Journal of Economic Studies*. 1996. Vol. 23, No. 5/6. P. 58–70. URL: <https://doi.org/10.1108/EUM-0000000004272>.

29. Політика монетарного розширення на підтримку зростання і розвитку. Київ : Заповіт, 2016. 116 с.

30. World Economic Outlook / International Monetary Fund. 2020. October. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>.

31. Богдан Т. Трансформація державних фінансів: світові процеси та виклики для України. 2021. 29 черв. URL: <https://www.growford.org.ua/research/transformatiya-derzhavnyh-finansiv-svitovi-protsezy-ta-vyklyky-dlya-ukrayiny/>.

32. Фіскальна та монетарна політика економічного розвитку України : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020.

33. Fiscal Monitor / International Monetary Fund. 2021. April. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/03/29/fiscal-monitor-april-2021>.

34. Данилишин Б. Центральні банки в період криз: тактика і стратегія дій. Досвід яких країн у подоланні кризових явищ варто враховувати при вирішенні проблемних питань монетарної сфери України? 2023. 20 лют. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/02/20/697221/>.

35. Фурман В. Монетарна політика НБУ: час перечитати класику? 2021. 25 лют. URL: https://lb.ua/blog/vasyl_furman/478577_monetarna_politika_nbu_chas.html.

36. COVID-19: проблемы и извлечённые уроки / РЕМПАЛ. 2021.

37. Про Стратегію монетарної політики Національного банку України : рішення Ради Національного банку України від 13.07.2018 № 37-рД (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr037500-18#top>.

38. Меморандум між Кабінетом Міністрів України та Національним банком України про взаємодію з метою досягнення стійкого економічного зростання та цінової стабільності. 2019. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Memorandum_NBU_KMU_2019-10-03.pdf?v=4.

39. Пасічник І. В., Назаренко Р. Д. Діяльність центрального банку в умовах пандемії. *Бізнес Інформ*. 2020. № 6. С. 245–251. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-245-251>.

References

1. Bernanke, B. S. (2017). *Monetary policy in a new era*. Brookings Institution. Retrieved from <https://www.brookings.edu/research/monetary-policy-in-a-new-era/>.

2. Blanchard, O. (2020). *Memo to the European Central Bank on achieving the right fiscal-monetary policy mix*. Peterson Institute for International Economics. Retrieved from <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/memo-european-central-bank-achieving-right-fiscal-monetary>.

3. Bhattarai, S., Lee, J. W., & Park, W. Y. (2012). Monetary-fiscal policy interactions and indeterminacy in postwar US data. *American Economic Review*, 102 (3), 173–178. DOI: 10.1257/aer.102.3.173.

4. Wagner, H. (2001). Implications of globalization for monetary policy. *IMF Working Papers*, WP/01/184. DOI: 10.5089/9781451859362.001.

5. Wildasin, D. (2000). Factor mobility and fiscal policy in the EU: Policy issues and analytical approaches. *Economic Policy*, 15 (31), 338–378. DOI: 10.1111/1468-0327.00064.

6. Woroniecka-Leciejewicz, I. (2015). Equilibrium strategies in a fiscal-monetary game. A simulation analysis. *Operations Research and Decisions*, 2, 75–100.

7. Havrysh, O. A., & Yakymenko, R. A. (2013). The mechanism of interaction of fiscal and monetary policy of the state. *Modern problems of economy and entrepreneurship*, 12, 6–11 [in Ukrainian].

8. Gros, D. (2018). *Does a single monetary policy need a single fiscal counterpart?* Brussels: European Union. Retrieved from [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/626095/IPOL_IDA\(2018\)626095_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2018/626095/IPOL_IDA(2018)626095_EN.pdf).

9. Davig, T., & Leeper, E. M. (2011). Monetary fiscal policy interactions and fiscal stimulus. *European Economic Review*, 55 (2), 211–227. DOI: 10.1016/j.eurocorev.2010.04.004.

10. Demid, E. (2018). Fiscal and monetary policy: Coordination or conflict? *International Economic Journal*, 32 (4), 547–571. DOI: 10.1080/10168737.2018.1534133.

11. Jazbec, B., & Banerjee, B. (Eds.). (2017). *Rethinking monetary-fiscal policy coordination: Proceedings of a seminar jointly organized by the Bank of Slovenia and the International Monetary Fund*. Ljubljana: Bank of Slovenia. Retrieved from https://bankaslovenije.blob.core.windows.net/publication-files/gdgetvYjjfi_rethinking_monetary-fiscal_policy_coordination.pdf.

12. Issing, O. (2005, November 14). *The role of fiscal and monetary policies in the stabilisation of the economic cycle* (Speech in Mexico City). Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2005/html/sp051114.en.html>.

13. Caballero, R. J., Farhi, E., & Gourinchas, P.-O. (2017). The safe assets shortage conundrum. *Journal of Economic Perspectives*, 31 (3), 29–46. DOI: 10.1257/jep.31.3.29.

14. Kirsanova, T., Stehn, S. J., & Vines, D. (2005). The interaction between fiscal policy and monetary policy. *Oxford Review of Economic Policy*, 21 (4), 532–564. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxrep/gri031>.

15. Krasota, O., & Yarovoy, A. (2021), Macroeconomic stability restoration under the COVID-19 pandemic. *Efektivna ekonomika*, 1. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.91 [in Ukrainian].

16. Cournot, A. (1838). *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*. Paris: Chez L. Hachette.

17. Laurens, B., & de la Piedra, E. G. (1998). Coordination of monetary and fiscal policy. *IMF Working Papers*, WP/98/25. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9825.pdf>.
18. Makarov, O., & Arzhevitin, S. (2021). Coordination of monetary and fiscal policies during crisis. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 6 (41), 17–31. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v6i41.251384>.
19. Muscatelli, V. A., Tirelli, P., & Trecroci, C. (2004). Fiscal and monetary policy interactions: Empirical evidence and optimal policy using a structural New-Keynesian model. *Journal of Macroeconomics*, 26 (2), 257–280. DOI: 10.1016/j.jmacro.2003.11.014.
20. Onyshchenko, S. V., Berezhna, A. Yu., & Filonych, A. M. (2022). Coherence of budgetary and monetary policy measures in ensuring macroeconomic stability. In *Economic security: state, region, enterprise*, pp. 78–87. Poltava: Yuriy Kondratyuk National University. Retrieved from <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/12768> [in Ukrainian].
21. Petlenko, Y. Theoretical and methodological aspects of government fiscal policy. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 1, 28–35. DOI: 10.17721/1728-2667.2017/190-1/4 [in Ukrainian].
22. Ramey, V. R. (2019). Ten years after the financial crisis: What have we learned from the renaissance in fiscal research? *Journal of Economic Perspectives*, 33 (2), 89–114. DOI: 10.1257/jep.33.2.89.
23. Saltykova, H. V., & Kotenko, N. V. (2015). To the issue of monetary and fiscal policy coordination. *Mechanism of economic regulation*, 3, 58–67 [in Ukrainian].
24. Serebrianskyi, D., & Kapeliush, A. (2015). The interaction of the fiscal and monetary policies under financial stabilization of the economy of Ukraine. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 6, 22–28. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2015_6_6 . [in Ukrainian].
25. Worrell, R. D. (2000). Monetary and Fiscal Coordination in Small Open Economies. *IMF Working Papers*, 056. DOI: 10.5089/9781451847697.001.
26. Cecchetti, S. (2002). The new economy and the challenges for macroeconomic policy. *NBER Working Papers*, 8935. DOI: 10.5089/9781451847697.001.
27. Shvets, S. (2021). Internal imbalances and growth in Ukraine in the view of fiscal and monetary issues. *World of Finance*, 4, 20–38. DOI: 10.35774/sf2021.04.020 [in Ukrainian].
28. Scherer, F. (1996). Heinrich von Stackelberg's Marktform und Gleichgewicht. *Journal of Economic Studies*, 23 (5/6), 58–70. DOI: 10.1108/EUM0000000004272.
29. Policy of monetary expansion to support growth and development. (2016). Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
30. International Monetary Fund. (2020, October). *World Economic Outlook*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>.
31. Bohdan, T. (2021, June 29). *Transformation of public finances: global processes and challenges for Ukraine*. Retrieved from <https://www.growford.org.ua/research/transformatiya-derzhavnyh-finansiv-svitovi-protsesy-ta-vyklyky-dlya-ukrayiny/> [in Ukrainian].
32. Fiscal and monetary policy of economic development of Ukraine. (2016). Chernivtsi: Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich [in Ukrainian].
33. International Monetary Fund. (2021, April). *Fiscal Monitor*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/03/29/fiscal-monitor-april-2021>.
34. Danylyshyn, B. (2023, February 20). *Central banks in the period of crises: tactics and strategy of actions. The experience of which countries in overcoming crisis phenomena should be taken into account when solving problematic issues in the monetary sphere of Ukraine?* Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/02/20/697221/> [in Ukrainian].
35. Furman, V. (2021, February 25). *Monetary policy of the NBU: time to reread the classics?* Retrieved from https://lb.ua/blog/vasyl_furman/478577_monetarna_politika_nbu_chas.html [in Ukrainian].

36. PEMPAL. (2021). *COVID-19: challenges and lessons learned* [in Russian] .
37. Council of the National Bank of Ukraine. (2018). *About the Monetary Policy Strategy of the National Bank of Ukraine* (Decision No. 37-rd, July 13). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr037500-18#top> [in Ukrainian].
38. Memorandum between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine on cooperation to achieve sustainable economic growth and price stability. (2019). Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Memorandum_NBU_KMU_2019-10-03.pdf?v=4 [in Ukrainian].
39. Pasichnik, I. V., & Nazarenko, R. D. (2020) The Activities of the Central Bank in a Pandemic. *Business Inform*, 6, 245–251. DOI: 10.32983/2222-4459-2020-6-245-251 [in Ukrainian].

Д. Г. Хохич

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна, khokhych.dmytro@kneu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3787-939X>

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ІЗРАЇЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. *Вступ.* Нещодавнє загострення ізраїльсько-палестинського конфлікту на Близькому Сході призвело до нарощування інфляційних та валютних ризиків, зростання безробіття та падіння ВВП. Висока невизначеність щодо очікуваної тяжкості та тривалості війни суттєво вплинула на ділову економічну активність. Центральний банк Ізраїлю застосував ряд економічних заходів, щоб подолати виклики воєнного часу. Серед них підтримка шекеля, зниження ключової процентної ставки, активізація довгострокових кредитних програм розвитку для бізнесу та населення, збереження цінової стабільності та підтримка економічного зростання.

Проблематика. Реалізація монетарної політики Ізраїлю в умовах воєнного стану породжує наукові дискусії щодо дотримання експансіоністського чи рестрикційного режиму монетарної політики в період монетарних шоків з метою досягнення цінової та фінансової стабільності, а також створення передумов для стійкого економічного зростання.

Мета – аналіз часових горизонтів монетарних циклів Ізраїлю з 1991 по 2024 р. з використанням інструменту облікової (ключової) ставки монетарної політики, усунення розриву між досягнутим і запланованим показником інфляції та створення умов для стійкого економічного зростання.

Методи. Використано загальнонаукові та специфічні методи наукового пізнання, зокрема методи історичного аналізу, системного аналізу, абстрактно-логічний, статистико-економічний методи.

Результати. У процесі дослідження виокремлено вісім періодів монетарних шоків в Ізраїлю: жовтень 1991 р.; вересень 1994 р.; травень 1996 р.; листопад 1998 р.; червень 2002 р.; червень 2006 р.; вересень 2008 р.; квітень 2022 р. Для визначення дати монетарного шоку зосереджено увагу на головному інструменті Банку Ізраїлю – обліковій (ключовій) ставці. На ранніх етапах монетарних циклів ЦБ Ізраїлю намагався приборкати інфляцію та підтримати відновлення інвестицій. На довгостроковому горизонті монетарної політики зусилля центробанку концентрувалися на поступовому зниженні облікової ставки та закріпленні інфляційних очікувань для продовження зниження інфляції та досягнення цінової стабільності, характерної для розвинутих країн. Незважаючи на присутність фактора невизначеності у воєнній економіці Ізраїлю, премія за ризик в економіці все ще залишається на високому рівні, попри певне зниження за останній час. Обережна монетарна політика, яку

проводить ЦБ Ізраїлю, запобігає значним коливанням на фінансових ринках, особливо щодо обмінного курсу та потоків капіталу, що зрештою позитивно впливає на зміцнення довіри міжнародних інвесторів щодо економічної стабільності Ізраїлю в умовах воєнного стану. Невелика за розмірами та відкрита ізраїльська економіка відчуває також вплив глобальної кон'юнктури.

Висновки. Національному банку України варто вивчати досвід центробанку Ізраїлю в реагуванні на воєнні виклики цінової та фінансової стабільності. Підвищення ключової процентної ставки у воєнний період не є пріоритетом монетарної політики Ізраїлю для нівелювання інфляційних ризиків. Останні значною мірою адсорбуються зниженням сукупного попиту домогосподарств та бізнесу. Для зниження валютних ризиків воєнної економіки пріоритетно застосовуються валютні резерви центробанку та зовнішня допомога міжнародних партнерів. Підтримка реального сектору економіки здійснюється через масштабні кредитні програми компенсацій бізнесу за втрачені доходи. Найголовніший пріоритет підтримки воєнної економіки Ізраїлю – збереження робочих місць та сукупного попиту на рівні, спроможному досягти запланованих показників економічного зростання. Водночас досягнення інфляційної цілі в межах запланованого таргету залишається важливою умовою досягнення макроекономічної стабільності.

Ключові слова: монетарна політика, ключова ставка, інфляційне таргетування, центральний банк, обмінний курс, ліквідність, кредитні програми, цінова стабільність.

Рис. 8. Літ. 16.

Dmytro Khokhych

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine, khokhych.dmytro@kneu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3787-939X>

ISRAEL'S MONETARY POLICY UNDER MARTIAL LAW

Abstract. *Introduction.* The recent escalation of the conflict in the Middle East has led to increased inflation and currency risks, rising unemployment and a drop in GDP. Significant uncertainty about the expected severity and duration of the war has had a significant impact on business economic activity. The central bank of Israel has taken a number of economic measures to cope with the wartime challenges. These include supporting the shekel, reducing the key interest rate, intensifying long-term development loan programs for households and businesses, maintaining price stability and supporting economic growth.

Problem Statement. The implementation of Israel's monetary policy under martial law gives rise to scientific discussions on whether to adhere to an expansionary or restrictive monetary policy regime in times of monetary shocks in order to achieve price and financial stability, as well as to create preconditions for sustainable economic growth.

The *purpose* is to examine time horizons of Israel's monetary cycles from 1991 to 2024 using the tools of the key policy rate, to eliminate the gap between the achieved and planned inflation rate and to create conditions for sustainable economic growth.

Methods. The study used general scientific and specific methods of scientific knowledge. In particular, the method of historical analysis, abstract and logical, statistical and economic methods.

Results. The study identifies eight periods of monetary shocks in Israel: October 1991; September 1994; May 1996; November 1998; June 2002; June 2006; September 2008; April 2022. To determine the date of the monetary shock, the author focuses on the main tool of the Bank of Israel - the key policy rate. In the early stages of monetary cycles, the Central Bank of Israel tried to curb inflation and support the recovery of

investment. Over the long-term monetary policy horizon, the central bank focused its efforts on gradually reducing the key policy rate and anchoring inflation expectations to continue to reduce inflation and achieve price stability typical of developed countries. Despite the presence of uncertainty in Israel's military economy, the risk premium in the economy is still high, despite some recent declines. The cautious monetary policy pursued by the Central Bank of Israel prevents significant fluctuations in financial markets, especially in terms of the exchange rate and capital flows, which ultimately has a positive impact on strengthening international investors' confidence in Israel's economic stability under martial law. Israel's small and open economy is also affected by the global environment.

Conclusions. The National Bank of Ukraine should study the experience of the central bank of Israel in responding to wartime challenges to price and financial stability. Raising the key policy rate during wartime is not a priority for Israel's monetary policy to mitigate inflationary risks. The latter are largely absorbed by a decline in aggregate demand from households and businesses. The central bank's foreign exchange reserves and external assistance from international partners are used as a priority to mitigate currency risks in a war economy. The real economy is being supported through large-scale loan programs to compensate businesses for lost revenues. The top priority of supporting Israel's war economy is to maintain jobs and aggregate demand at a level that is capable of achieving the planned economic growth indicators. At the same time, achieving the inflation target within the planned one remains an important condition for achieving macroeconomic stability.

Keywords: monetary policy, key policy rate, inflation targeting, central bank, exchange rate, liquidity, loan programs, price stability.

JEL classification: E31, E52, O53.

Вступ. Ізраїльсько-палестинський конфлікт має глибоке історичне коріння, що робить його одним із найгостріших протистоянь сучасності. Напад 7 жовтня 2023 р. бойовиків ХАМАС на Ізраїль ознаменував початок воєнної операції на Близькому Сході. Війна спричиняє різні економічні наслідки, зокрема й щодо фінансових ринків. Істотна невизначеність щодо її очікуваної тяжкості та тривалості суттєво впливає на ділову економічну активність. З початку операції центральний банк Ізраїлю застосував ряд економічних заходів, щоб впоратися з викликами воєнного часу. Серед них зниження облікової (ключової) ставки, стимулювання довгострокових кредитних програм розвитку для населення та бізнесу, стабілізація валютного ринку, збереження цінової стабільності, а також підтримка економічного зростання. Завдяки вчасним та дієвим заходам у сфері монетарної та фіскальної політики уряду Ізраїлю вдалося за короткий час вгамувати паніку на фінансових ринках, стабілізувати валютний курс шекеля й інфляційні очікування, зберегти робочі місця та адаптувати бізнес до умов воєнного періоду.

Аналіз досліджень і постановка проблеми. Основна складність у побудові емпіричної оцінки реальних наслідків впливу монетарної політики на воєнну економіку полягає в тому, що не існує переконливого способу виокремити причини та наслідки дій центральних банків. Монетарна влада реагує на зміни реальної кон'юнктури, а також на динаміку інфляції. Відтак,

важко відрізнити вплив монетарної політики на економічну активність від впливу економічної активності на монетарні показники. Подібна проблема виникає і при наданні доказів щодо трансмісійного механізму, оскільки монетарна політика впливає на грошові агрегати, спроможність банків надавати кредити та поведінку обмінного курсу, а також зазнає зворотного впливу від них.

За К. А. Сімсом (1980), основною методологією, використовуваною в сучасній емпіричній літературі з питань монетарної політики, є векторна авторегресія (VAR) [1]. Вона роз'єднує причини та наслідки шляхом накладання обмежень на коефіцієнти та/або коваріації помилок на параметри моделі. Тому результати аналізу часто великою мірою залежать від накладених обмежень. Більше того, як підкреслює М. Фрідман, є кілька причин, чому підхід VAR не вирішує проблеми напряму причинно-наслідкового зв'язку [2]. Перша з них пов'язана з критикою моделі Тобіна (1970): навіть коли виявляється, що гроші передують випуску, це не означає, що гроші "спричиняють" випуск [3]. Як показують Р. Дж. Кінг і К. І. Плоссер (1984), гроші можуть зростати раніше за випуск під час фази експансії економіки, оскільки фірми збільшують свій попит на кредит [4]. Інша критика полягає в тому, що в кращому випадку VAR виявляють лише відхилення від звичайної поведінки центральних банків, а отже, вони можуть недооцінювати реальний вплив монетарних шоків. Припустимо, влада реагує на випадкові коливання випуску, наполегливо намагаючись їх згладити. Якщо це вдається, то монетарна політика має потужніший вплив на реальний сектор економіки, ніж це випливає зі статистичних даних. Нарешті, якщо центральний банк реагує на незвичайну подію, котра впливає на випуск, VAR-методологія може зробити хибний висновок про неефективність монетарної політики. Наприклад, центральний банк реагує на фазу піднесення на фондовому ринку, але монетарна політика лише частково нівелює позитивний вплив на ділову активність. Тоді VAR може помилково виявити позитивний зв'язок між жорсткістю монетарної політики та обсягами виробництва.

У результаті обговорення цих недоліків увага в літературі повернулася до "нарративного підходу", який використовували М. Фрідман і А. Шварц [2]. У дослідженні реальних наслідків впливу монетарної політики на циклічність економіки вони стверджують, що еволюція монетарної історії США дає змогу виокремити епізоди великих і незалежних монетарних шоків. Однак, визначаючи горизонт монетарних шоків у широкому розумінні як "нетрадиційні" зміни монетарних інструментів порівняно з моделлю реальної економіки, їх методологія виявляє також епізоди, коли ділова активність впливає на рішення монетарної влади, наприклад, коли центральний банк реагує на негативні шоки для виробництва зниженням процентних ставок.

Подальшим розвитком у цьому напрямку є робота К. Ромера та Д. Ромера [5], котрі використали історичні записи економіки США для виявлення незалежних монетарних шоків, але у спосіб, що долає критику методології

М. Фрідмана та А. Шварца. Застосовуючи значно вужчий критерій (R&R criteria)¹, вони відбирають лише епізоди, “коли ФРС намагався не компенсувати сприйняте або потенційне збільшення сукупного попиту, а активно зміщувати криву сукупного попиту вліво у відповідь на те, що такі події сприймалися ФРС як надмірна інфляція” [5]. Якщо вважати, що інфляція не має реальних наслідків, як часто стверджують автори, то це визначення вирішує проблему причинно-наслідкового зв'язку. Обмеживши статистичний аналіз шоками, котрі не були спровоковані небажаними змінами у випуску, можна виявити лише вплив монетарної політики. Далі автори застосовують одновимірний динамічний аналіз для виявлення окремих епізодів посилення монетарної політики та її впливу на безробіття та промислове виробництво у США. Вони виявили, що промислове виробництво знижується, а безробіття зростає після кожного епізоду порівняно з тим, що було б за відсутності монетарного шоку².

Використання “нарративного підходу” долає принаймні два недоліки методології VAR. По-перше, він дає змогу застосовувати нестатистичний, якісний аналіз у кількісній методології. Тоді як VAR-підхід допомагає даним “вибирати” епізоди монетарних шоків, “нарративний підхід” послуговується історичними записами як додатковим набором інформації для вирішення проблеми причинно-наслідкового зв'язку. По-друге, обмежуючи аналіз лише тими епізодами, коли монетарна влада не реагувала на зміни у випуску, можна виявити наслідки монетарної політики, навіть якщо центральний банк часто намагається згладити коливання випуску. Ще однією перевагою “нарративного підходу” є можливість використання одновимірного аналізу. Це краще, ніж процедура, базована на системі рівнянь, коли вибірка обмежена, як у випадку Ромера [6].

Спираючись на методологію “нарративного підходу”, запропонованого зарубіжними вченими, доцільно з'ясувати, яким чином монетарні шоки в Ізраїлю впливають на досягнення інфляційної цілі, а також на якій фазі монетарного шоку досягнення інфляційного таргету стає важливішим завданням для монетарної влади, ніж економічне зростання.

Метою статті є аналіз часових горизонтів монетарних циклів Ізраїлю з 1991 по 2024 р. з використанням інструменту облікової (ключової) ставки монетарної політики, усунення розриву між досягнутим і запланованим показником інфляції та створення умов для стійкого економічного зростання.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано загальнонаукові й специфічні методи наукового пізнання. Зокрема, метод історичного аналізу для з'ясування ролі рестрикційної монетарної політи-

---

¹ R&R (Repeatability and Reproducibility) criteria – “нарративний” запис для побудови часового ряду екзогенних шоків монетарної політики.

² Д. Фаїр (1989) стверджує, що оцінка структурних моделей є альтернативою “нарративному підходу”, оскільки дає змогу визначити напрям причинно-наслідкового зв'язку. Використовуючи “структурний підхід”, він аналізує шість монетарних шоків, котрі розглядаються за допомогою критерію R&R та отримує схожі результати, хоча середній розмір і стійкість ефектів виявляються меншими [6].

ки в подоланні галопуючої інфляції в Ізраїлі наприкінці 80-х років ХХ ст.; системного аналізу, орієнтованого на “нарративний підхід” для побудови часового ряду екзогенних шоків монетарної політики; абстрактно-логічний для усунення конфлікту між інфляційним таргетуванням і режимом обмінного курсу, що вплинуло на визначення стратегії монетарної політики Ізраїлю після глобальної фінансової кризи 2009 р.; статистико-економічний – для аналізу макроекономічних показників економіки Ізраїлю та їх динаміки.

Результати дослідження. У результаті десятиліття експансіоністської монетарної політики на початку 1980-х років Ізраїль зіткнувся з тризначними показниками інфляції. Після того як річна інфляція досягла рівня, близького 450 %, у липні 1985 р. влада вирішила впровадити План економічної стабілізації (Economic Stabilization Plan, ESP), котрий поєднував обмежувальну монетарну й фіскальну політику з фіксованим обмінним курсом. План виявився успішним, оскільки до кінця 1986 р. вдалося знизити річну інфляцію до рівня близько 20 %. Це ознаменувало нову еру в політиці Ізраїлю, головна мета якої полягала в ціновій стабільності.

Після поступового зниження інфляції, передбаченого ESP, завданням влади стало утримання інфляції на домінуючих темпах шляхом використання обмінного курсу як номінального якоря. Однак прихильність до фіксованого обмінного курсу та подальша валютна лібералізація призвели до кумулятивної ревальвації шекеля, яка підірвала конкурентоспроможність і сприяла спекулятивним атакам. Побоювання, що це може поставити під загрозу процес дезінфляції, змусило монетарну владу поступово дозволити більшу гнучкість режиму обмінного курсу. Спочатку було вирішено девальвувати фіксований номінальний обмінний курс у кілька разів. У 1989 р. постійний тиск на резерви центробанку призвів до запровадження валютного коридора, який дозволяв коливання курсу в межах 3 % навколо центрального паритету. Незважаючи на тимчасове послаблення шекеля, подальше зростання обмінного курсу зумовило збільшення ширини коридора до 5 % у 1990 р.

Ці заходи могли призвести до того, що ринки сприйняли недостатню прихильність влади до режиму обмінного курсу та антиінфляційної політики, що спричинило стійкі інфляційні очікування та завадило зниженню темпів інфляції до однозначних значень. Хоча центробанку вдалося досягти своєї мети щодо цінової стабільності (середній рівень інфляції становив близько 18 % протягом п'яти років після запровадження ESP), стало зрозуміло, що загальна стратегія не принесла бажаного результату.

Після чергової спекулятивної атаки наприкінці 1991 р. влада перейшла до висхідного валютного коридора, ширина якого встановлювалася щороку відповідно до різниці між досягнутою інфляційною ціллю та показником середньої інфляції, що визначався на основі торговельного балансу між торговельними партнерами Ізраїлю. З одного боку, це ознаменувало перехід від режиму, коли монетарна політика базувалася на таргетуванні обмінного

курсу, до нинішнього, коли монетарна політика визначається режимом таргетування інфляції. З другого боку, з 1991 р. наявність “повзучого” валютного коридора діяла як обмеження для досягнення інфляційної цілі, а в певних випадках рівень процентної ставки, необхідний для досягнення задекларованої інфляційної цілі, не узгоджувався з підтриманням номінального обмінного курсу в межах коридора. Однак, коли конфлікт між інфляційним таргетуванням і режимом обмінного курсу не виникав, перше визначало стратегію монетарної політики Ізраїлю в середньостроковій перспективі [7].

Тимчасом як Ізраїль рухався до більшої гнучкості обмінного курсу, він також переживав поступовий процес фінансової лібералізації, який розпочався після запровадження у 1985 р. режиму економії та тривав протягом першої половини 1990-х років [8]. Обмеження знімалися послідовно: спочатку на внутрішньому фінансовому ринку, потім на рахунку поточних операцій і, нарешті, на рахунку операцій з капіталом. Хоча процес лібералізації був значним, деякі обмеження все ще зберігаються. Наприклад, банківська система залишається висококонцентрованою, а частка банківського посередництва в загальному обсязі фінансового посередництва все ще вища, ніж у багатьох інших промислово розвинутих країнах [9]. Крім того, лібералізація рахунку операцій з капіталом відбувалася асиметрично, з швидшим зняттям обмежень на вхідний, а не на вихідний рух капіталу. Хоча зростання гнучкості обмінного курсу свідчить про те, що реальні наслідки монетарної політики могли посилитись із початку 1990-х років, процес фінансової лібералізації, ймовірно, протидіє цій тенденції.

Епізоди монетарної політики, які слід виокремити, відбуваються, коли монетарна влада реагує на “надмірну” інфляцію порівняно із задекларованою інфляційною ціллю. Іншими словами, монетарні шоки обираються, якщо досягнення інфляційної цілі стає важливішим завданням, ніж економічне зростання, тому монетарна влада свідомо вживає заходи задля зменшення перегріву економіки. Для того щоб вибрати дату монетарного шоку, зосередимося на головному інструменті Банку Ізраїлю – обліковій ставці. За допомогою “наративного підходу” було визначено вісім періодів монетарних шоків в Ізраїлю: жовтень 1991 р.; вересень 1994 р.; травень 1996 р.; листопад 1998 р.; червень 2002 р.; червень 2006 р.; вересень 2008 р.; квітень 2022 р.

Період із січня 1990 р. по квітень 1991 р. характеризувався тенденцією до зниження номінальних процентних ставок, що було наслідком довгострокового зниження інфляції та метою Банку Ізраїлю стосовно підтримки відновлення інвестицій [10]. Незважаючи на низькі процентні ставки, зменшення процентних ставок на міжнародному ринку призвело до припливу капіталу в Ізраїль, що наблизило обмінний курс до встановленої межі. У березні 1991 р. середня точка коридора була несподівано девальвована. Це породило побоювання щодо майбутніх девальвацій, викликало сумніви на ринку в надійності системи обмінного курсу й сприяло спекулятивним атакам. Починаючи з жовтня 1991 р., після того, як інфляція зросла із 17,6 % у квітні 1991 р. до 21,6 % у серпні того ж року, Банк Ізраїлю почав підвищу-

вати процентну ставку, аби продемонструвати прихильність влади до системи обмінного курсу й інфляційної цілі. Це було особливо важливо з огляду на те, що в грудні 1991 р. влада збиралася запровадити висхідний коридор та офіційну інфляційну ціль. Нахил коридора мав бути встановлений на рівні 9 %, а інфляційний орієнтир – на рівні 14–15 %. Таким чином, центральний банк підвищив облікову ставку з 14,3 % у вересні до 21 % у жовтні та до 22,4 % у листопаді 1991 р. Монетарне обмеження було різким, але коротким. Облікова ставка знизилася до 14,2 % вже у грудні та залишалася на рівні 11 % до кінця 1992 р. (рис. 1).

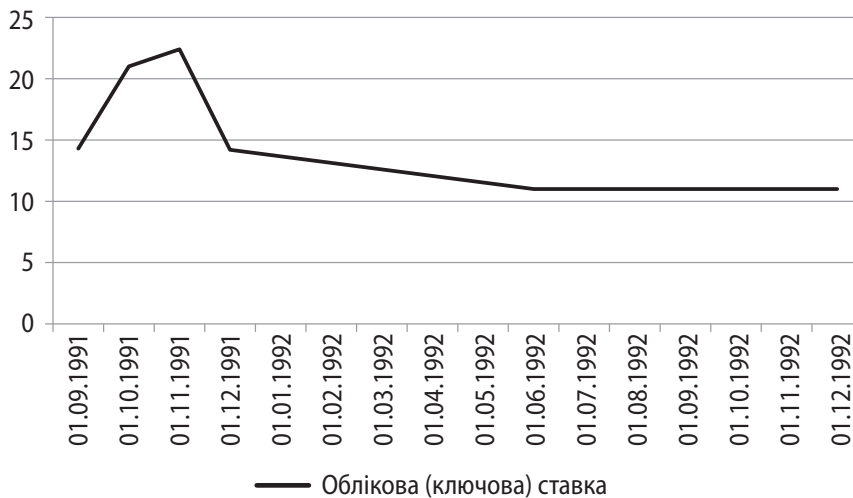

Рис. 1. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю в 1991–1992 рр.

Побудовано за: [11].

У другій половині 1993 р. сповільнення економічної активності та щомісячних темпів інфляції породило на ринку думку про поступове зниження рівня інфляції, подібне до того, яке спостерігалось у попередньому році. Рішення монетарної влади встановити цільовий показник інфляції на 1994 р. на рівні 8 % (зниження на 2 в. п. порівняно з 1993 р.), а також зменшення нахилу валютного коридора з 8 до 6 % додали оптимізму, що зберігався. Як наслідок, Банк Ізраїлю знизив короткострокову процентну ставку з 12 до 9 %. Однак зростання цін на овочі з квітня 1994 р. та збільшення загального попиту спричинили швидке прискорення темпів інфляції, які залишалися на рівні 14 % до кінця 1994 р. На фоні такого високого рівня інфляції, побоювань стосовно її подальшого прискорення в майбутньому та на тлі зростаючого попиту населення центральний банк підвищив облікову ставку у вересні, жовтні та грудні на 1,5 в. п. відповідно (рис. 2).

Бюджетний дефіцит перевищив цільовий показник, встановлений владою у 1995 р., змінивши попередню тенденцію до зниження відношення боргу до ВВП. Внаслідок тиску на внутрішній попит річний рівень інфляції зріс із 8,1 % наприкінці 1995 р. до 12,9 % у липні 1996 р., тоді як ціль за інфляцією була встановлена на рівні 8–11 % у 1995 р. та 8–10 % у 1996 р. На фоні

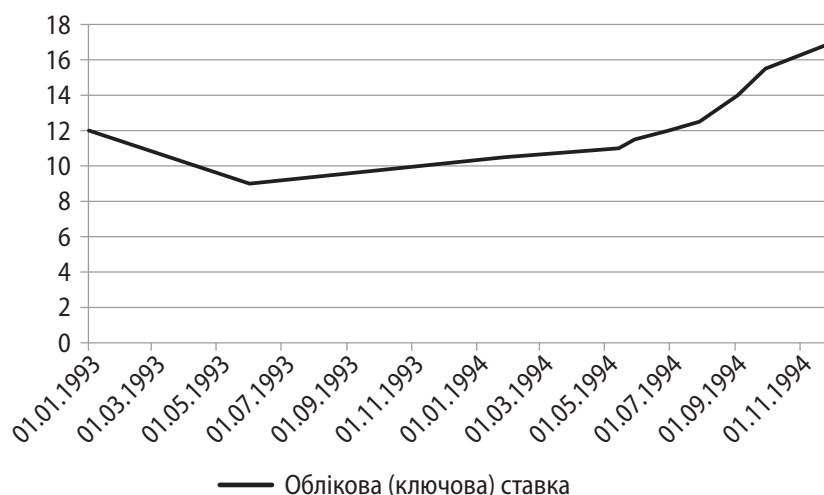

Рис. 2. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю в 1993–1994 рр.

Побудовано за: [11].

такого прискорення зростання цін та інфляційних очікувань, а також всупереч експансіоністській фіскальній політиці Банк Ізраїлю запровадив політику монетарного стримування, підвищивши облікову ставку на 0,8 в. п. у травні, на 0,7 в. п. у червні та на 1,5 в. п. у липні 1996 р. (рис. 3).

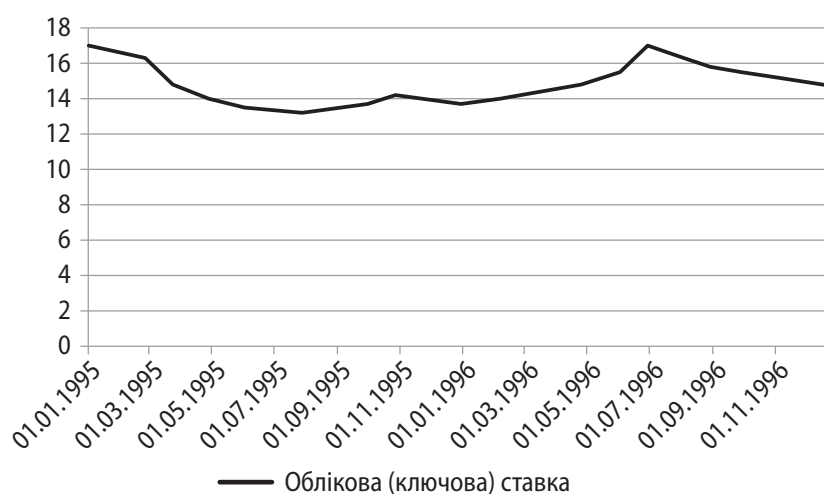

Рис. 3. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю в 1995–1996 рр.

Побудовано за: [11].

У першій половині 1998 р. Банк Ізраїлю продовжував знижувати ключову процентну ставку. За шість місяців вона зменшилася на 2 в. п., досягнувши 11,3 % у липні (рис. 4).

Поступове зниження облікової ставки мало на меті закріпити інфляційні очікування та скористатися можливістю продовжити зниження інфляції і досягти цінової стабільності, характерної для розвинутих країн. З урахуванням нахилу валютного коридора скорочення розриву між внутрішніми й

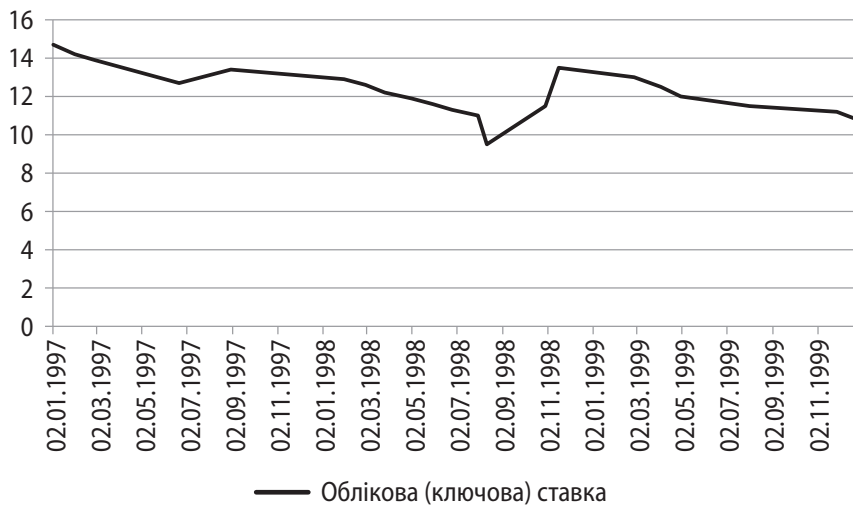

Рис. 4. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю в 1997–1999 рр.

Побудовано за: [11].

зовнішніми номінальними процентними ставками, яке може призвести до розвороту припливу капіталу, вимагає особливої обережності у зниженні номінальних процентних ставок. Зважаючи на помітну невизначеність на міжнародних фінансових ринках, зокрема у Східній Азії, відносна стабільність ізраїльського ринку привертала увагу інвесторів. Обережна монетарна політика центробанку Ізраїлю запобігла істотним коливанням на фінансових ринках, особливо щодо обмінного курсу та потоків капіталу, що в кінцевому підсумку вплинуло на зміцнення довіри міжнародних інвесторів щодо економічної стабільності країни.

Із середини 1996 р. до кінця 1997 р. очікувана реальна процентна ставка становила близько 5 %, що сприяло зниженню інфляції. З початку 1998 р. номінальні процентні ставки знижувались повільніше, ніж інфляційні очікування, тому реальні процентні ставки почали поступово зростати – в середньому до 7,5 % у першій половині 1998 р. порівняно з 5 % у 1997 р. Досвід інших країн показує, що процес зниження інфляції з двозначного до однозначного рівня, як правило, супроводжується зростанням реальних процентних ставок протягом доволі тривалого часу. Мета цього полягає у встановленні низької та стабільної інфляції. Навіть якщо відбувається тимчасове зниження темпів економічного зростання, останнє поступово відновлюється після стабілізації зниження інфляції [12].

Зміна в економічній політиці, узгоджена наприкінці 2001 р., призвела до зміни структури портфеля державних активів, котра супроводжувалася швидким знеціненням національної валюти, що втілювалося у відносно високих темпах інфляції. Очікувалося, що девальвація шекеля припиниться, як тільки завершиться процес коригування портфеля активів у відповідь на разову зміну різниці в дохідності. Однак наприкінці лютого – на початку березня 2002 р. з'ясувалося, що фіскальна політика не була скоригована на-

лежним чином, аби повернути дефіцит до узгодженої траєкторії. Крім того, на початку березня було запропоновано поправку до Закону про Банк Ізраїлю, яка мала послабити його незалежність і здатність дотримуватися мети підтримання цінової стабільності. На тлі загострення безпекової ситуації події березня призвели до відновлення стрімкого знецінення місцевої валюти, швидкого зростання фактичної й очікуваної інфляції, а також появи ознак підриву фінансової стабільності, зокрема різкого зростання доходності державних облігацій. Тому Банк Ізраїлю підвищив ключову ставку на 5,3 % за весь період, а в червні – на 4,5 %. Після кількох етапів підвищення процентних ставок, а також з огляду на ухвалення в травні 2002 р. пакета заходів, спрямованих на стримування зростання бюджетного дефіциту, намітилася тенденція до зміцнення шекеля та повернення очікуваного рівня інфляції до коридора цінової стабільності (рис. 5).

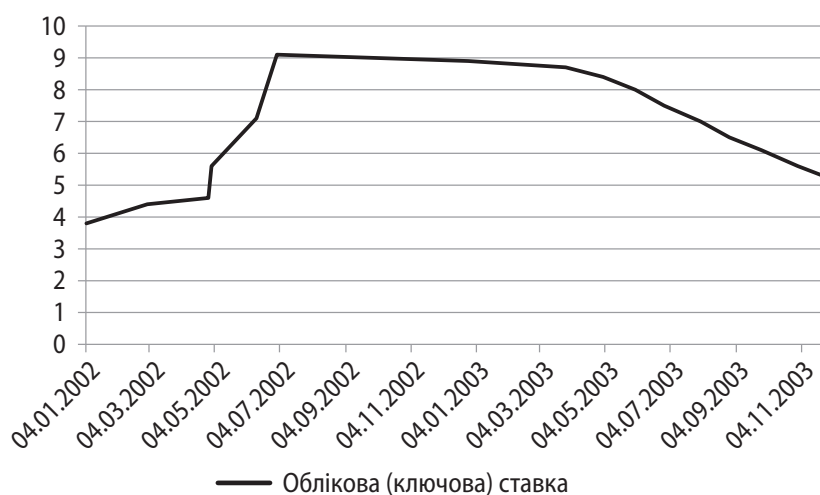

Рис. 5. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю у 2002–2003 рр.

Побудовано за: [11].

Основна мета економічної політики на найближчі роки полягала у поверненні економіки на шлях сталого зростання, що дало б змогу підвищити зайнятість за одночасного збереження фінансової й цінової стабільності [13]. Комплекс заходів макроекономічної політики, що відповідає цим цілям, передбачав заміну монетарної експансії надійними фіскальними обмеженнями. Така політика мала сприяти підтримці цінової стабільності за порівняно низької реальної короткострокової процентної ставки та зниженню довгострокових реальних процентних ставок з одночасною підтримкою незначної девальвації. Завдяки таким заходам повинні були збільшитись інвестиції й експорт, а також знизитись безробіття та зрости зайнятість.

Протягом 2006 р. ізраїльська економіка мала кілька важливих досягнень: високі темпи економічного зростання, фінансову стабільність і низьку інфляцію, попри загострення бойових дій на півночі країни влітку цього року. Після першої половини 2006 р., коли темпи збільшення цін, виміряні

за попередні 12 місяців, перевищили верхню межу цільового показника інфляції, Банк Ізраїлю проводив монетарну політику, спрямовану на поступове повернення інфляції в межі цільового діапазону (рис. 6).

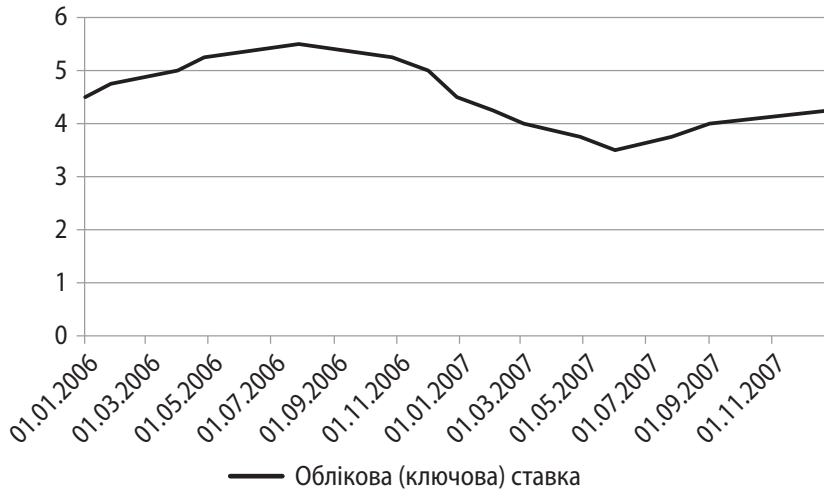

Рис. 6. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю у 2006–2007 рр.

Побудовано за: [11].

У середині вересня 2008 р. проявились ознаки глобальної економічної кризи, коли окремі з найбільших комерційних та інвестиційних банків у США та інших країнах з розвинутою економікою зазнали краху. Уряди цих країн швидко запровадили плани порятунку економіки для забезпечення безперебійної роботи платіжних систем та нормального функціонування фінансової системи. Криза тривала до кінця 2009 р. і супроводжувалася сповільненням реальної ділової активності в усьому світі. Банк Ізраїлю використав низку традиційних і нетрадиційних інструментів монетарної політики, спрямованих на пом'якшення наслідків її впливу на стан економіки (рис. 7).

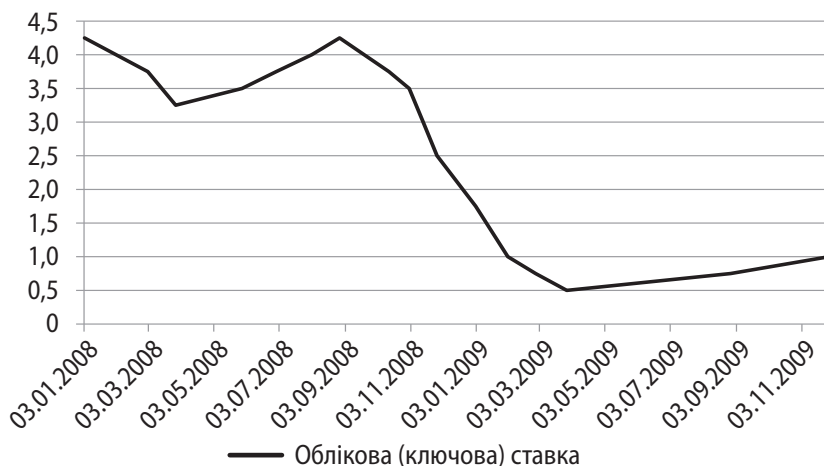

Рис. 7. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю у 2008–2009 рр.

Побудовано за: [11].

Відповідно до Закону про Банк Ізраїлю [14], центробанк країни має три цілі: 1) підтримання цінової стабільності, що є його головною метою (цінова стабільність визначається як річний рівень інфляції в межах 1–3 %); 2) підтримка інших цілей економічної політики уряду, зокрема зростання зайнятості й скорочення бідності, за умови, що така підтримка не зашкодить досягненню цінової стабільності; 3) підтримка стабільності та впорядкованої діяльності фінансової системи.

З жовтня 2011 р. монетарну політику визначає Монетарний комітет Банку Ізраїлю. Концепція, згідно з якою центральний банк має низку цілей, головною з яких є підтримання цінової стабільності, називається “гнучким інфляційним таргетуванням”. За такого режиму, коли інфляція відхиляється від цільового діапазону, центробанк вживає низку заходів для поступового її повернення в межі коридора. Банк використовує різноманітні інструменти для досягнення своїх цілей і є незалежним у їх застосуванні.

2022 р. характеризувався двома основними процесами, які тривали з 2021 р. з огляду на швидке відновлення економіки від наслідків пандемії COVID-19: стрімким зростанням та посиленням інфляційного тиску. Останній розпочався з шоків міжнародної пропозиції, до яких згодом приєднався тиск внутрішнього попиту, що посилювався протягом року. У міру того як руйнівні наслідки пандемії долалися, з’явилися інші фактори, котрі негативно вплинули на економіку. Серед них – війна в Україні.

У 2022 р. інфляція становила 5,3 %, перевищивши верхню межу цільового діапазону вперше за останнє десятиліття. Прискорення інфляції розпочалося у 2021 р. після тривалого періоду, коли вона була дуже низькою. Як і в багатьох інших країнах, на нього насамперед вплинули глобальні обмеження пропозиції у зв’язку з виходом економіки з кризи, спричиненої COVID-19. Протягом року ці обмеження пропозиції посилювалися через війну в Україні, наслідки якої передусім позначилися на цінах на енергоносії та продукти харчування. Також зріс внесок стійкого внутрішнього попиту в інфляцію. Однак інфляція в Ізраїлі у 2022 р. була нижчою, ніж у більшості розвинутих країн, – великою мірою через залежність Ізраїлю від власних запасів природного газу, ціни на який зафіксовані в довгострокових контрактах. Після тривалого зміцнення шекель знецінився за номінальним ефективним обмінним курсом на 4 % протягом року. Цей процес продовжився і на початку 2023 р. [15].

З виникненням інфляційного тиску Банк Ізраїлю одним із перших центральних банків у світі у 2021 р. злузвив монетарне регулювання, припинивши використання спеціальних монетарних інструментів, котрі застосовувалися під час кризи. На початку 2022 р. процентна ставка все ще залишалася низькою з огляду на високу захворюваність унаслідок нової хвилі Омикрон та невизначеністю щодо спаду пандемії COVID-19. Стало зрозуміло, що ділова активність відновлюється швидкими темпами, а інфляція прискорюється через тиск внутрішнього попиту. Зважаючи на прискорення світової інфляції, у лютому 2022 р. Комітет з монетарної політики оголосив про

умови для поступового підвищення ключової ставки. У квітні розпочався швидкий процес її підвищення – з 0,1 до 3,25 % наприкінці року, найвищого рівня з 2010 р. Комітет продовжив підвищення ставки на початку 2023 р. Швидке й рішуче її підвищення мало запобігти закріпленню інфляційних очікувань на високому рівні (рис. 8).

Рис. 8. Динаміка облікової (ключової) ставки Банку Ізраїлю у 2022–2024 рр.

Побудовано за: [11].

Вплив змін у монетарній політиці був помітним на фінансових ринках. Процентна ставка за банківськими кредитами як для бізнесу, так і для домогосподарств зростала протягом року. Загальний обсяг кредитів у економіці стрімко збільшувався, але у другій половині роки темпи цього зростання сповільнилися. На ізраїльських фінансових ринках ціни на активи знизилися під впливом як підвищення процентних ставок в Ізраїлі, так і на тлі падіння фінансових ринків за кордоном. Послаблення активності на ізраїльських фінансових ринках продовжилося на початку 2023 р. та було різкішим, ніж на більшості зарубіжних ринків. Капітал, залучений високотехнологічними компаніями, зменшувався протягом року з пікових рівнів 2021 р., досягнувши наприкінці 2022 р. значень, подібних до тих, що були до COVID-19. Однак частка зайнятих у високотехнологічному секторі й далі зростала у 2022 р., а заробітна плата збільшувалася вищими темпами, ніж у решті бізнес-сектору.

Протягом другої половини 2023 р. Банк Ізраїлю утримував процентну ставку незмінною на обмежувальному рівні 4,75 %. (На початку 2024 р. Монетарний комітет знизив процентну ставку на 0,25 в. п., до 4,5 %.) На початку жовтня монетарна політика проводилася з огляду на тенденцію знецінення шекеля на тлі зростаючої невизначеності щодо впливу запропонованих законодавчих змін на економіку, а також інфляції, котра перевищувала цільовий діапазон. У IV кварталі, через активні бойові дії, що розпочалися 7 жовтня, монетарна політика зосереджувалася насамперед на стабілізації

фінансових ринків, зокрема валютного, зменшенні невизначеності, збереженні цінової стабільності й підтримці ділової активності. У зв'язку з цим Монетарний комітет реалізував програму з продажу іноземної валюти, а також, за рішенням голови Банку Ізраїлю, активував план з надання ліквідності на ринках свопів та РЕПО. Крім того, Банк Ізраїлю ввів у дію цільову програму монетарних кредитів, спрямовану на полегшення умов кредитування для малого та середнього бізнесу, котрий зазнав негативного впливу воєнних дій. Ці кроки стали доповненням до широкої програми Департаменту банківського нагляду, націленої на відтермінування виплат за кредитами, наданими банками й компаніями, які видають кредитні картки домогосподарствам.

Як зазначив голова Банку Ізраїлю професор А. Ярон, “ізраїльська економіка знає, як відновлюватися після кількох складних періодів у минулому і швидко повертатися до процвітання. Драйвери зростання економіки, з акцентом на інноваціях та технологічних секторах, у котрих ми є світовими лідерами, допомагають економіці пристосовуватися до різних ситуацій і відновлюватися після складних періодів” [16].

Висновки. Рішення Банку Ізраїлю щодо ключової процентної ставки враховує кілька факторів, окремі з яких діють у протилежних напрямках: інфляція сповільнилася до 2,6 %, що трохи нижче за прогнози на початку жовтня 2023 р. ВВП зазнав помітного негативного впливу в останньому кварталі 2023 р., тож у цьому році зріс на 2 %, відповідно до прогнозу Дослідницького департаменту центробанку. Натомість економіка демонструє ознаки відновлення за кількома важливими показниками: ринок праці, активність використання кредитних карток серед населення, опитування бізнесу щодо ділових тенденцій, показники доходів, зведений індекс стану економіки за січень 2024 р. та додаткові дані щодо ділової активності. Крім того, невизначеність, котра зберігається в економіці, залишається дуже високою, передусім на тлі розвитку воєнних дій, а премія за ризик в економіці все ще висока, попри певне зниження за останній місяць. Крім того, експансіоністська фіскальна політика та її наслідки, а також обмеження активності в будівництві становлять ризик для подальшої помірної інфляції. Інфляційні очікування на 2025 р. останнім часом дещо покращились і перебувають біля верхньої межі цільового діапазону. Очікування на середньо- й довгострокову перспективу залишаються стабільними. Подальша динаміка ключової процентної ставки визначатиметься відповідно до подальшого наближення інфляції до цілі в рамках коридора 1–3 %, збереження стабільності на фінансових ринках, економічної активності та дієвої фіскальної політики.

Економіка Ізраїлю вступила у війну, коли інфляція перевищувала цільовий діапазон і охоплювала широкий спектр компонентів індексу споживчих цін. В останні місяці рівень інфляції та її динаміка залишаються помірними. Інфляція на споживчі товари продовжує знижуватись, і на неї суттєво впливають зміни обмінного курсу. Інфляція послуг, що охоплює переважно

житлово-комунальну та інші сфери, є вищою за цільовий показник. Попри ці зміни, зберігається невизначеність стосовно впливу війни на інфляційні процеси.

Невелика за розмірами та відкрита ізраїльська економіка відчуває також вплив глобальної кон'юнктури. У багатьох країнах інфляція сповільнилася, але залишається вищою за цільові показники центральних банків. Базова інфляція, яка була "липучою", теж сповільнюється. Більшість центробанків досі занепокоєні інфляцією у сфері послуг, яка поступово знижується, що впливає на наближення інфляції до цілі, а отже, сигналізує про пізніший, ніж очікувалося, початок пом'якшення циклу монетарної політики.

Національному банку України, на нашу думку, варто вивчати досвід центрального банку Ізраїлю в реагуванні на воєнні виклики цінової та фінансової стабільності. Підвищення ключової процентної ставки у воєнний період не є пріоритетом монетарної політики Ізраїлю для нівелювання інфляційних ризиків. Останні значною мірою адсорбуються зниженням сукупного попиту домогосподарств та бізнесу. Для зниження валютних ризиків воєнної економіки пріоритетно застосовуються валютні резерви центробанку та зовнішня допомога міжнародних партнерів. Підтримка реального сектору економіки здійснюється через масштабні кредитні програми компенсацій бізнесу за втрачені доходи. Найголовніший пріоритет підтримки воєнної економіки Ізраїлю – збереження робочих місць і сукупного попиту на рівні, спроможному забезпечити заплановані показники економічного зростання.

Водночас досягнення інфляційної цілі в межах запланованого таргету залишається важливою умовою досягнення макроекономічної стабільності. Вчасне реагування уряду на виклики воєнного періоду в напрямі здешевлення вартості будівельних кредитів є потужним драйвером відновлення пропозиції в будівельній галузі, котрі в сукупності впливатимуть на розвиток ринку житла в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Sims C. A. Macroeconomics and Reality. *Econometrica*. 1980. Vol. 48, No. 1. URL: <https://doi.org/10.2307/1912017>.
2. Schwartz A. J., Friedman M. A Monetary History of the United States, 1867-1960. Princeton University Press, 2008. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400829330>.
3. Tobin J. Money and income: post hoc ergo propter hoc? *The Quarterly Journal of Economics*. 1970. Vol. 84, Iss. 2. P. 301–317. URL: <https://doi.org/10.2307/1883016>.
4. Plosser C. I., King R. G. The Behavior of Money, Credit, and Prices in a Real Business Cycle. National Bureau of Economic Research, 1984.
5. Romer C. D., Romer D. H. Does monetary policy matter? A new test in the spirit of Friedman and Schwartz. *NBER macroeconomics annual*. 1989. Vol. 4. P. 121–170. URL: <https://doi.org/10.1086/654103>.
6. Fair R. C. Does Monetary Policy Matter? Narrative Versus Structural Approaches. *NBER Working Paper Series*. 1989. No. 3045. URL: <https://doi.org/10.3386/w3045>.
7. Bufman G., Leiderman L., Sokoler M. Israel's Experience with Explicit Inflation Targets. *Inflation Targets* / ed. by L. Leiderman, L. Svensson. CEPR, 1995.

8. *Bufman G., Leiderman L.* Monetary Policy and Inflation in Israel. Bank of Israel, 1997.
9. *De Fiore F.* The transmission of monetary policy in Israel. International Monetary Fund, 1998.
10. BOI Interest Rate and the Monetary Tools / Bank of Israel. URL: <https://www.boi.org.il/en/economic-roles/statistics/boi-interest-rate-and-the-monetary-tools/boi-interest-rate-and-the-monetary-tools/#mainContent>.
11. Central Bureau of Statistics, Israel. URL: <https://www.cbs.gov.il/en/Pages/search/searchResultsIsraelnFigures.aspx>.
12. Inflation Report for the first half of 1998 (January – June). Governor's letter / Bank of Israel. URL: <https://boi.org.il/media/fkmozm5a/inf9801e.htm>.
13. Inflation Report 2002 (January-June). Governor's letter / Bank of Israel. URL: <https://boi.org.il/en/communication-and-publications/regular-publications/monetary-policy-reports/inflation-report-2002-januaryjune/>.
14. Bank of Israel Law, 5770-2010 (Unofficial Translation). 2010. URL: https://www.boi.org.il/media/dqfaiyaz/new_law_2010_eng.pdf.
15. Bank of Israel Annual Report 2022. Governor's letter / Bank of Israel. URL: <https://boi.org.il/en/communication-and-publications/regular-publications/bank-of-israel-annual-report/bank-of-israel-annual-report-2022/>.
16. Remarks by the Governor of the Bank of Israel at the press briefing on monetary policy held today at the Bank of Israel : Press Releases of the Bank of Israel. 2024. February 26. URL: <https://www.boi.org.il/en/communication-and-publications/press-releases/remarks-by-the-governor-of-the-bank-of-israel-at-the-press-briefing-on-monetary-policy-held-today-at-the-bank-of-israel-32/>.

References

1. Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48 (1). DOI: 10.2307/1912017.
2. Schwartz, A. J., & Friedman, M. (2008). *A Monetary History of the United States, 1867-1960*. Princeton University Press. DOI: 10.1515/9781400829330.
3. Tobin, J. (1970). Money and income: post hoc ergo propter hoc? *The Quarterly Journal of Economics*, 84 (2), 301–317. DOI: 10.2307/1883016.
4. Plosser, C. I., & King, R. G. (1984). *The Behavior of Money, Credit, and Prices in a Real Business Cycle*. National Bureau of Economic Research.
5. Romer, C. D., & Romer, D. H. (1989). Does monetary policy matter? A new test in the spirit of Friedman and Schwartz. *NBER macroeconomics annual*, 4, 121–170. DOI: <https://doi.org/10.1086/654103>.
6. Fair, R. C. (1989). Does Monetary Policy Matter? Narrative Versus Structural Approaches. *NBER Working Paper Series*, 3045. DOI: 10.3386/w3045.
7. Bufman, G., Leiderman, L., & Sokoler, M. (1995). Israel's Experience with Explicit Inflation Targets. In Leiderman, L., & Svensson, L. (Eds.). *Inflation Targets*. CEPR.
8. Bufman, G., & Leiderman, L. (1997). *Monetary Policy and Inflation in Israel*. Bank of Israel.
9. De Fiore, F. (1989). *The transmission of monetary policy in Israel*. International Monetary Fund.
10. Bank of Israel. (n. d.). *BOI Interest Rate and the Monetary Tools*. Retrieved from <https://www.boi.org.il/en/economic-roles/statistics/boi-interest-rate-and-the-monetary-tools/boi-interest-rate-and-the-monetary-tools/#mainContent>.
11. Central Bureau of Statistics, Israel. (n. d.). Retrieved from <https://www.cbs.gov.il/en/Pages/search/searchResultsIsraelnFigures.aspx>.
12. Bank of Israel. (1998). *Inflation Report for the first half of 1998 (January – June). Governor's letter*. Retrieved from <https://boi.org.il/media/fkmozm5a/inf9801e.htm>.

13. Bank of Israel. (2002). *Inflation Report 2002 (January-June). Governor's letter*. Retrieved from <https://boi.org.il/en/communication-and-publications/regular-publications/monetary-policy-reports/inflation-report-2002-januaryjune/>.

14. Bank of Israel Law, 5770-2010 (Unofficial Translation). (2010). Retrieved from https://www.boi.org.il/media/dqfaiyaz/new_law_2010_eng.pdf.

15. Bank of Israel. (2022). *Bank of Israel Annual Report 2022. Governor's letter*. Retrieved from <https://boi.org.il/en/communication-and-publications/regular-publications/bank-of-israel-annual-report/bank-of-israel-annual-report-2022/>.

16. Bank of Israel. (2024, February 26). *Remarks by the Governor of the Bank of Israel at the press briefing on monetary policy held today at the Bank of Israel* (Press Releases). Retrieved from <https://www.boi.org.il/en/communication-and-publications/press-releases/remarks-by-the-governor-of-the-bank-of-israel-at-the-press-briefing-on-monetary-policy-held-today-at-the-bank-of-israel-32/>.

О. С. Богданова

радник заступника Міністра фінансів України, член Методологічної ради з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України, член Експертної ради з питань підготовки узагальнюючих податкових консультацій при Міністерстві фінансів України, член Комітету з питань кращих практик організації системи контролю якості аудиторських послуг при Органі суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні, Київ, Україна, ola1.bogdanova@gmail.com
ORCID ID:

ФУНКЦІЇ АУДИТОРСЬКИХ ФІРМ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПЕРВИННОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Анотація. *Вступ.* Оновлений Міжнародний стандарт аудиту (МСА) 250, присвячений реагуванню на недотримання законів і правил (Non-compliance with Laws and Regulations, NOCLAR), до яких належать закони та нормативно-правові акти, котрі стосуються фактично або переважно безпосередньо фінансової звітності чи бізнесу клієнта або організації-роботодавця, у т. ч., але не виключно, щодо: шахрайства, корупції та хабарництва; відмивання грошей; фінансування тероризму та доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Проблематика. Аудитори відіграють важливу роль у протидії відмиванню коштів, використовуючи свій методичний інструментарій для аналізу фінансової та нефінансової інформації. Проте аналіз даних державного фінансового моніторингу свідчить про низьку активність аудиторів у виявленні та повідомленні про підозрілі операції.

Мета – компаративний аналіз функцій аудитора як суб'єктів первинного фінансового моніторингу на підставі міжнародних та національних нормативно-правових актів, обґрунтування необхідності проведення заходів, спрямованих на посилення регулювання і нагляду над суб'єктами аудиторської діяльності як суб'єктами такого моніторингу з боку Міністерства фінансів України для збільшення звітування про підозрілі фінансові операції та підвищення якості повідомлень, що базуються на підозрах.

Результати дослідження. Проведено огляд нормативно-правового забезпечення регулювання аудиторської діяльності щодо запобігання легалізації доходів, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення. Зміни в МСА 250 (переглянутий) спрямовані на підвищення залучення аудиторських фірм до виявлення і повідомлення про підозрілі операції та зміцнення репутації професії аудитора, що сприятиме боротьбі з фінансовим шахрайством, відмиванням грошей та корупцією.

Висновки. Україна впровадила оновлене законодавство щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, посилила фінансові санкції за його порушення. Недостатнє повідомлення аудиторськими фірмами про підозрілі операції свідчить про недоліки в регулюванні та нагляді. Міністерству фінансів України як регулятору у сфері первинного фінансового моніторингу, на нашу думку, доцільно:

привести підзаконні акти у відповідність із оновленим Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” щодо організації та здійснення первинного фінансового моніторингу суб’єктами аудиторської діяльності; проводити освітньо-методичну діяльність для підвищення забезпечення об’єктивності повідомлень про підозрілі операції. Однак зазначені заходи не можуть повною мірою вирішити проблеми, оскільки МСА 250 хоч і стосується відповідальності аудитора за розгляд законодавчих та нормативних актів, зокрема стосовно відмивання грошей, фінансування тероризму тощо, але через властиві обмеження аудиту існує ризик невиявлення підозрілих операцій внаслідок певних причин, оцінка і усунення яких потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, спеціально визначений суб’єкт первинного фінансового моніторингу, аудиторська фірма, МСА 250 (переглянутий), NOCLAR, підозрілі операції, суб’єкт аудиторської діяльності.

Табл. 3. Літ. 23.

Olga Bogdanova

the advisor to the Deputy Minister of Finance of Ukraine, a member of the Methodological Accounting Council under the Ministry of Finance of Ukraine, a member of the Expert Council on the preparation of generalized tax consultations at the Ministry of Finance of Ukraine, a member of the Committee on Best Practices for Organization of Audit Services Quality Control System at Audit Public Oversight Body of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ola1.bogdanova@gmail.com
ORCID ID:

FUNCTIONS OF AUDIT FIRMS AS SUBJECTS OF PRIMARY FINANCIAL MONITORING

Abstract. *Introduction.* Updated International Standard on Auditing (IAS) 250, dedicated to responding to non-compliance with laws and regulations (NOCLAR), which includes laws and regulations that relate actually or primarily directly to the client’s financial statements or business or employer organization, including, but not limited to: fraud, corruption and bribery; money laundering; financing of terrorism and proceeds of crime, etc.

Problem Statement. Auditors play an important role in combating money laundering by using their methodological tools to analyze financial and non-financial information. However, the analysis of state financial monitoring data shows the low activity of auditors in detecting and reporting suspicious transactions.

The *purpose* is a comparative analysis of the auditors’ functions as subjects of primary financial monitoring on the basis of international and national regulatory legal acts, substantiation of the need to carry out measures aimed at strengthening the regulation and supervision of subjects of auditing activity as subjects of such monitoring by the Ministry of Finance of Ukraine to increase reporting of suspicious financial transactions and improve the quality of reports based on suspicions.

Results. A review of the regulatory and legal support for the regulation of auditing activities in relation to the prevention of income laundering, financing of terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction was carried out. Changes in ISA 250 (revised) are aimed at increasing the involvement of audit firms in the detection and reporting of suspicious transactions and strengthening the reputation of the auditing profession, which will contribute to the fight against financial fraud, money laundering and corruption.

Conclusions. Ukraine introduced updated legislation on combating money laundering and terrorist financing, and increased financial sanctions for its violations. Inadequate

reporting of suspicious transactions by audit firms indicates deficiencies in regulation and oversight. In our opinion, it is appropriate for the Ministry of Finance of Ukraine, as a regulator in the field of primary financial monitoring: to bring by-laws into compliance with the updated Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction of Legalization (Laundering) of Criminal Proceeds, Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction” regarding the organization and conduct of primary financial monitoring by subjects of auditing activity; conduct educational and methodological activities to increase the provision of objective reporting of suspicious transactions. However, these measures cannot fully solve the problems, since ISA 250, although it refers to the responsibility of the auditor for consideration of legislative and regulatory acts, in particular with regard to money laundering, terrorist financing, etc., but due to the inherent limitations of the audit, there is a risk of not detecting suspicious transactions due to certain reasons, assessment and elimination of which requires further research.

Keywords: financial monitoring, DNFBPs or Designated Non-Financial Businesses and Professions, audit firm, ISA 250 (revised), NOCLAR, suspicious transactions, subject of audit activity.

JEL classification: H83, M42.

Вступ. Нами узагальнено інформацію про основні стандарти та підзаконні акти, якими встановлюються вимоги до суб'єктів аудиторської діяльності щодо дотримання законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [1], з акцентом стосовно обов'язку повідомляти про підозрілі операції уповноваженому органу. Розглянуто оновлений МСА 250, присвячений реагуванню на недотримання законів і правил (Non-compliance with Laws and Regulations, NOCLAR), до яких належать закони та нормативно-правові акти, котрі стосуються фактично або переважно безпосередньо фінансової звітності чи бізнесу клієнта або організації-роботодавця, у т. ч., але не виключно, щодо: шахрайства, корупції та хабарництва; відмивання грошей; фінансування тероризму та доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо. Оновлений МСА 250 вперше дає аудиторам дозвіл на недотримання, за певних обставин, їхніх зобов'язань, передбачених Міжнародним кодексом етики професійних бухгалтерів (далі – Кодекс етики) щодо збереження конфіденційності з метою розкриття інформації про NOCLAR відповідним державним органам. Внесені до МСА 250 зміни мають на меті підвищити рівень підзвітності аудиторських фірм, зокрема про підозрілі операції, захистити зацікавлених осіб та широку громадськість від суттєвої шкоди внаслідок порушення законодавства та нормативно-правових актів, зміцнити репутацію професії аудитора. Упровадження цього стандарту, а також змін у законодавство України останніми роками дасть змогу професійним бухгалтерам/аудиторам в Україні відігравати більшу роль у міжнародній боротьбі з такими проявами NOCLAR, як фінансове шахрайство, відмивання грошей та корупція.

Аналіз досліджень і постановка проблеми. Аудиторська діяльність має суттєве значення в протидії відмиванню брудних коштів, що є наслідком її специфіки. Аудитори володіють необхідним методичним інструментарієм для перевірки й аналізу інформації, наведеної у фінансовій та нефінансовій чи податковій звітності. У процесі надання професійних послуг аудитори можуть оцінити не тільки фінансово-економічну інформацію, а й діяльність контрагента в цілому, його партнерські зв'язки, операції, котрі не супроводжуються рухом грошових коштів, розподіл прибутку між компаніями групи, інформацію зі звіту про управління та сталий розвиток та ін. Протидія відмиванню брудних коштів є важливим кроком у процесі детінізації економіки України, боротьби з корупцією та транснаціональною економічною злочинністю, що особливо важливо нині, коли Україна йде шляхом євроінтеграції. Разом із тим аналіз, проведений нами, свідчить про недосконале виконання аудиторами своїх функцій як суб'єктів первинного фінансового моніторингу (*далі* – СПФМ), особливо про низьку активність суб'єктів аудиторської діяльності (*далі* – САД) у процесах виявлення підозрілих операцій та повідомлення про такі операції уповноваженому органу.

Питання ролі аудиторських фірм у протистоянні фінансовим злочинам та виконання ними функцій як СПФМ є актуальним у світі та Україні. Його вивчають такі науковці, як Ю. Юсуф, Н. Газалі [2], В. В. Головач, Т. А. Головач [3], В. С. Ченаш, О. І. Русин [4], Я. В. Петраков, Т. А. Бутенко, С. М. Шелудько [5], Р. Пукала та Н. М. Внукова [6], Ю. С. Чабаненко [7] та ін. Дослідники зробили певний внесок в аналіз ролі аудиторських фірм у протистоянні фінансовим злочинам та виконання ними функцій як СПФМ, але з урахуванням законодавчих змін в Україні, змін у Міжнародних стандартах аудиту та надання впевненості, Кодексі етики питання є актуальним і потребує додаткових досліджень.

Метою статті є компаративний аналіз функцій аудитора як СПФМ на підставі міжнародних та національних нормативно-правових актів, обґрунтування необхідності проведення заходів, спрямованих на посилення регулювання і нагляду над суб'єктами аудиторської діяльності як СПФМ з боку Міністерства фінансів України для збільшення звітування про підозрілі фінансові операції та підвищення якості повідомлень, що базується на підозрах.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було застосовано такі методи: системного підходу, індукції й дедукції, аналізу і синтезу, узагальнення та порівняння.

Результати дослідження. Боротьба з шахрайством, корупцією та відмиванням грошей має базуватися на спільних зусиллях усіх зацікавлених сторін, включно з бізнесом, регуляторами, органами законодавчої влади, фінансовим сектором, спеціально визначеними суб'єктами фінансового моніторингу, у т. ч. аудиторськими фірмами, для досягнення відчутних результатів.

Здійснене нами дослідження ґрунтується насамперед на:

- Міжнародних стандартах з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення (Рекомендації FATF) [8];
- Директиві ЄС 2015/849 Європейського парламенту і Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом, Регламенті ЄС 2015/847 Європейського Парламенту та Ради [9];
- Законі України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 06.12.2019 № 361-IX [1], іншому національному законодавстві;
- Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [10] Ради з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості (International Auditing and Assurance Standards Board), опублікованих Міжнародною федерацією бухгалтерів (International Federation of Accountants).

Відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму є глобальним викликом. Схеми, які використовують злочинці, постійно вдосконалюються. В Україні виникають нові злочинні схеми, пов'язані з фінансуванням тероризму, приховуванням доходів, отриманих від корупційних схем [7, с. 249], несплатою податків, використанням готівки, фіктивного підприємництва тощо. Такі фінансові злочини мають далекосяжні негативні наслідки для економіки країни.

За останніми офіційними розрахунками Міністерства економіки України, рівень тіньової економіки у 2021 р. становив 32 % обсягу офіційного ВВП. І хоча у 2021 р. цей показник покращився на 2 в. п. порівняно з 2020 р. [12, с. 2], все одно він залишається високим порівняно з країнами ЄС. У зв'язку з початком російського повномасштабного вторгнення у 2022 р. рівень тіньової економіки в країні збільшився, що спричинено тимчасовим послабленням контролю з боку держави. В опублікованих Transparency International Ukraine результатах дослідження Індексу сприйняття корупції Україна хоч і покращила свій показник на один бал і в результаті отримала 33 бали зі 100, але посідала 116-те місце зі 180 країн [13].

Аудиторські фірми як спеціально визначені СПФМ при наданні професійних послуг, у т. ч. послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності, можуть допомогти протистояти таким злочинам, як несплата податків, фінансування тероризму, шахрайство, корупція та хабарництво, отримання доходів, одержаних у будь який злочинний спосіб тощо.

Разом із тим у Звіті з проведення 5-го раунду взаємної оцінки України Комітетом MONEYVAL щодо спеціально визначених СПФМ у рекомендованих діях до розділу V “Запобіжні заходи” висловлено пропозиції, що органи влади повинні продовжувати роботу з такими СПФМ для збільшення звітування про підозрілі операції та підвищення якості повідомлень про них. Також у цьому розділі вказано, що дуже мало представників спеціально ви-

Таблиця 1. Динаміка кількості повідомлень, що ґрунтуються на підозрі, поданих категорією “Бухгалтери, аудитори та аудиторські фірми” до Державної служби фінансового моніторингу України

Показник	2012	2013	2014	2015	1 кв 2016
Бухгалтери, аудитори та аудиторські фірми	2	0	0	0	0

Складено за: [11, с. 98].

значених СПФМ були в змозі пояснити, які специфічні ризики стоять перед їхнім сектором, крім загальніших загроз, з якими стикається Україна в цілому (абзац 400). Крім того, висловлено сподівання на те, що зросте частка повідомлень про підозрілі операції від цих СПФМ, оскільки їхня звітність, що ґрунтується на підозрі, залишається низькою (абзац 437) [14, с. 26], про що свідчить інформація табл. 1.

На виконання рекомендацій експертів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF), МВФ та Комітету Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL) щодо вдосконалення положень національного законодавства було прийнято нову редакцію Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 06.12.2019 № 361-IX. Нею суттєво розширено коло професій, що є спеціально визначеними СПФМ (страхові брокери, юристи, нотаріуси, податкові консультанти, бухгалтери, адвокати та ін.), а аудитори відтепер зобов’язані повідомляти Державну службу фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг) про свої підозри, коли відповідна інформація стала їм відома навіть за обставин, що є предметом професійної таємниці.

Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму опублікував улітку 2020 р. 2-й звіт про прогрес України в рамках 5-го раунду взаємних оцінок. MONEYVAL підкреслив, що Україна великою мірою впровадила норми щодо протидії фінансуванню тероризму, а також істотно збільшила розмір штрафу за різні порушення у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, визначивши їх відповідними та такими, що даватимуть необхідний ефект. Згідно зі ст. 32 Закону № 361-IX застосовуються ряд санкційних повноважень та відповідних штрафів, а також підвищений рівень штрафів щодо спеціально визначених СПФМ за порушення зобов’язань у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (абзац 26) [15, с. 8] (табл. 2).

Державна служба фінансового моніторингу України у відповідь на запит автора про отримання публічної інформації від 17.07.2023 щодо взятої на облік Держфінмоніторингом інформації про фінансові операції, що підляга-

Таблиця 2. Рівень санкцій згідно із Законами України № 1702-VII та 361-IX

Вид порушення	Санкція Закону № 1702-VII (різні санкції для СПФМ, що є юридичними особами, та ін.)	Санкція Закону № 361-IX (та сама санкція для СПФМ, що є юридичними особами, та ін.)
За порушення вимог щодо здійснення належної перевірки (ст. 32 (3)(1))	До 285 євро (юридичні особи), до 59 євро (крім юридичних осіб)	До 6853 євро
За неподання, несвоєчасне подання, порушення порядку подання інформації до ПФР (ст. 32 (3) (6))	До 1142 євро (юридичні особи), до 118 євро (крім юридичних осіб)	До 11 422 євро
За невиявлення, несвоєчасне виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу (ст. 32 (3) (10))	До 456 євро (юридичні особи), до 59 євро (крім юридичних осіб)	До 11 422 євро
За порушення порядку зупинення фінансових операцій (ст. 32 (3)(2))	До 1170 євро (юридичні особи), до 118 євро (крім юридичних осіб)	До 11 422 євро
За неподання, подання не в повному обсязі, подання недостовірної інформації (у т. ч. повідомлень про підозрілі операції), подання копій документів, у яких неможливо прочитати всі зазначені в них відомості, на запит суб'єкта державного фінансового моніторингу (ст. 32(3)(6) та (7))	До 1170 євро (юридичні особи), до 118 євро (крім юридичних осіб)	До 11 422 євро

Складено за: [15, с. 10].

Таблиця 3. Повідомлення, що ґрунтуються на підозрі, подані категорією САД до Державної служби фінансового моніторингу України

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	Перше півріччя 2023
Суб'єкти аудиторської діяльності	0	21	4	0	4	0

Складено автором.

ють фінансовому моніторингу, поданої САД, надала запитувану інформацію (табл. 3).

Аналіз даних табл. 3 свідчить про вкрай низьку активність САД у процесах виявлення підозрілих операцій та повідомлення про такі операції уповноваженому органу, незважаючи на суттєві зміни, внесені Законом № 361-IX, та підсилення відповідальності.

Слід зауважити, що з метою приведення законодавчих актів у відповідність до положень Закону № 361-IX, а також на виконання міжнародних зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, зокрема щодо забезпечення відповідності національного законодавства стандартам FATF та стандартам Європейського Союзу, імплементацію яких передбачено Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Євро-

пейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Меморандуму про співпрацю між Україною та МВФ [16, с. 1] було розроблено підзаконні акти та/або Рекомендації:

- опубліковано Керівництво з ризик-орієнтованого підходу для спеціально визначених СПФМ [14] (24 вересня 2020 р.), підготовлене Держфінмониторингом за сприяння Координатора проєктів ОБСЄ з метою надання рекомендацій та допомоги таким СПФМ щодо кращого розуміння й ефективного виконання ними своїх зобов'язань відповідно до законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню), фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
- Міністерство фінансів України затвердило наказом “Деякі питання формування адміністративної звітності Міністерством фінансів України як суб’єктом державного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 09.12.2022 № 422 [17] форму звітності № 2-фінмон (річна) “Адміністративна звітність Міністерства фінансів України як суб’єкта державного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” (передбачено її введення в дію, починаючи зі звіту за 2022 р.) та Інструкцію щодо заповнення та подання форми звітності № 2-фінмон (річна);
- Міністерство фінансів України затвердило наказом від 28.12.2022 № 465 [18] Критерії ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення;
- Кабінет Міністрів України постановою від 16.06.2023 № 662 затвердив “Порядок здійснення нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за діяльністю суб’єктів первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснюють Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство цифрової трансформації” [19], що набув чинності в липні 2023 р. Порядком не передбачено строк, у який суб’єкти державного фінансового моніторингу зобов’язані затвердити плани-графіки перевірок. Станом на лютий 2024 р. Міністерство фінансів України ще не опублікувало плани-графіки перевірок, отже, не проведено жодної як планової, так і позапланової, виїзної і безвиїзної перевірки діяльності САД як СПФМ;
- Міністерство фінансів 21 вересня 2023 р. опублікувало проєкт наказу “Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб’єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання

і нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство фінансів України” [20]. У Пояснювальній записці до Проекту зазначено, що за інформацією від Держфінмоніторингу щодо СПФМ, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство фінансів, у 2023 р. на обліку перебувають 415 аудиторських фірм. На 24 лютого 2024 р., за даними з Реєстру аудиторів та суб’єктів аудиторської діяльності, відповідно до інформації на сайті Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю (*далі* – ОСНАД), а саме в реєстрі САД, перебуває 813 аудиторських фірм [21]. Тож майже половина САД не стали на облік у Держфінмоніторингу як СПФМ.

Варто зауважити, що роль САД у протистоянні злочинам визначається, крім спеціального законодавства, Міжнародними стандартами аудиту та надання впевненості (International Auditing and Assurance Standards Board, *далі* – МСА), опублікованими Міжнародною федерацією бухгалтерів (International Federation of Accountants) [10].

Рада з Міжнародних стандартів етики для бухгалтерів (International Ethics Standards Board for Accountants, IESBA) у 2016 р. оприлюднила проект “Реагування на недотримання законів і правил” (*далі* – NOCLAR) [22]. Він уперше містить настанови для використання професійними бухгалтерами/аудиторами при визначенні дій, які вони повинні вчинити в інтересах суспільства при отриманні інформації про можливу протиправну дію, щодо недотримання клієнтом чи роботодавцем законодавства та/або нормативно-правових актів чи NOCLAR.

Стандарт передбачає чіткий порядок дій з розкриття відповідному уповноваженому органу інформації про NOCLAR у визначених обставинах. Стандарт розроблено у відповідь на такі основні застереження громадськості:

- передбачене Кодексом етики зобов’язання щодо збереження конфіденційності є бар’єром для розкриття професійними бухгалтерами інформації про можливий NOCLAR уповноваженому органу;
- аудитори відмовляються від виконання завдання з певним клієнтом, а проблеми, пов’язані з NOCLAR, залишаються без уваги;
- не маючи вказівок для керівництва щодо заходів найкращого реагування на можливе NOCLAR, професійні бухгалтери нерідко опиняються у складній ситуації конфлікту інтересів тощо.

Упровадження цього стандарту має підвищити підзвітність аудиторських фірм, допомогти захистити зацікавлених осіб та широку громадськість від суттєвої шкоди внаслідок порушення законодавства й нормативно-правових актів, а також зміцнити репутацію професії аудитора.

Професійні бухгалтери/аудитори вперше отримали дозвіл на недотримання, за певних обставин, своїх зобов’язань, передбачених Кодексом етики щодо збереження конфіденційності, з метою розкриття інформації про NOCLAR уповноваженому органу. Цей стандарт дасть змогу професійним бухгалтерам/аудиторам відігравати більшу роль у міжнародній боротьбі з такими проявами NOCLAR, як фінансове шахрайство, відмивання грошей

та корупція. NOCLAR визначається як будь-яка навмисна або ненавмисна дія чи бездіяльність, вчинена клієнтом або роботодавцем, включно з представниками менеджменту або іншими особами, котрі працюють на клієнта чи роботодавця або під його керівництвом, що суперечить пріоритетним законам або нормативно-правовим актам.

До законів та нормативно-правових актів, порушенням яких вважається NOCLAR, належать закони та нормативно-правові акти, що стосуються положень законодавчих та нормативних актів, котрі загально визнано безпосередньо впливають на визначення суттєвих сум і розкриття інформації у фінансовій звітності суб'єкта господарювання, наприклад, податкового й пенсійного законодавства та інших законодавчих і нормативних актів, які не мають безпосереднього впливу на визначення сум та розкриття інформації у фінансовій звітності, але дотримання котрих може бути основоположним для операційних аспектів діяльності, здатності суб'єкта господарювання продовжувати свій бізнес, або уникнути суттєвих штрафних санкцій (щодо дотримання ліцензійних умов, відповідності регуляторним вимогам стосовно платоспроможності або дотримання вимог природоохоронних нормативних актів). Недотримання вимог згаданих актів може суттєво впливати на фінансову звітність. До категорій, описаних вище, включають акти, що стосуються [10, с. 213–232]:

- шахрайства, корупції та хабарництва;
- відмивання грошей, фінансування тероризму та доходів, одержаних злочинним шляхом;
- ринків цінних паперів і торгівлі цінними паперами;
- банківських та інших фінансових продуктів та послуг;
- захисту даних;
- податкових і пенсійних зобов'язань та платежів;
- охорони навколишнього середовища;
- громадського здоров'я та безпеки.

Кодекс етики передбачає, що згідно з МСА професійні бухгалтери в публічній практиці при плануванні й проведенні аудитів, оглядів та інших завдань із надання впевненості зобов'язані виявляти професійний скептицизм. Під час аудиту фінансової звітності дотримання основоположних принципів окремо та в сукупності сприяє реалізації професійного скептицизму [23, с. 32].

На сайті Міністерства фінансів України розміщено переклад Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг видання 2018 р., у т. ч. МСА 250 (переглянутий) “Розгляд законодавчих та нормативних актів під час аудиту фінансової звітності”. Він набув чинності для аудитів фінансової звітності за періоди, що починаються 15 грудня 2017 р. або після цієї дати [10, с. 213].

У сфері аудиту аудитор має чіткі й визначені обов'язки щодо шахрайства. Терміни “корупція”, “фінансовий злочин” і “відмивання грошей” було спеціально введено в переглянутій редакції МСА 250, аби узгодити його з про-

ектом IESBA “Реагування на недотримання законів і правил (NOCLAR)”. NOCLAR встановлює вимоги і надає вказівки для аудиторів та інших професійних бухгалтерів щодо того, як діяти в інтересах суспільства, коли їм стає відомо про підозрювану незаконну дію, вчинену клієнтом або роботодавцем. Положення NOCLAR не можуть бути більш пріоритетними, ніж конкретне національне законодавство, яке регулює роль аудитора. Але потрібно зауважити, що Закон № 361-IX зобов'язав повідомляти Держфінмоніторинг про свої підозри, коли відповідна інформація стала відома аудиторам навіть за обставин, що є предметом професійної таємниці. Ініціатива NOCLAR має на меті посилити роль аудитора в боротьбі з фінансовими злочинами. Однак, попри мету аудитора отримати обґрунтовану впевненість щодо того, чи фінансові звіти не містять суттєвих викривлень через шахрайство або помилку, виявлення фінансових злочинів як таких не є основною метою аудиту.

Висновки. Проведення компаративного аналізу законодавства дало змогу зробити такі висновки:

- спільні зусилля Уряду і Верховної Ради України сприяли створенню нового законодавства, спрямованого на виконання основних міжнародних зобов'язань нашої країни щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму;
- Україна значною мірою імплементувала норми щодо протидії фінансуванню тероризму, посилила санкції за порушення законодавства стосовно відмивання коштів та фінансування тероризму, зробивши їх відповідними, переконливими й ефективними;
- водночас факт відсутності звітування в певні періоди або низький рівень звітування САД про підозрілі операції свідчить про недостатнє регулювання і нагляд за представниками спеціально визначених СПФМ, про що також ідеться у 2-му Звіті про прогрес України в рамках 5-го раунду взаємних оцінок (Рекомендація 28) Комітету експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (MONEYVAL).

Для вирішення проблеми з дотриманням САД вимог Закону № 361-IX Міністерству фінансів України як суб'єкту державного фінансового моніторингу в межах повноважень, на нашу думку, доцільно:

- встановити для САД вимоги до належної організації та проведення ними первинного фінансового моніторингу, передбачені Законом № 361-IX, а саме затвердити проект наказу “Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство фінансів України”;
- продовжувати методично-роз'яснювальну діяльність, розширювати навчальні програми, розробити детальну Інструкцію до Звіту № 2-фінмон (річна), яка міститиме повну, вичерпну інформацію щодо заповнення, з урахуванням специфіки діяльності САД;

– продовжувати роботу із САД для збільшення звітування про підозрілі операції та підвищення якості таких повідомлень.

ОСНАД і Аудиторська палата України при проведенні контролю якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності мають упровадити перевірку процедур САД на виконання МСА 250, у т. ч. щодо питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Роль аудитора в боротьбі з фінансовими злочинами, включно з шахрайством, через аудит визначається МСА та чинним законодавством України з питань фінансового моніторингу. Аудит може допомогти стримати потенційних правопорушників і розкрити фінансові злочини, навіть якщо це не є його основним напрямом. Відсутність або мала кількість повідомлень про підозрілі операції спеціально уповноваженому органу від суб'єктів аудиторської діяльності може пояснюватися тим фактом, що аудит не призначений спеціально для виявлення фінансових злочинів. Фінансові злочини невеликої вартості можуть не бути розглянуті аудитором через суттєвість, властиві обмеження або відсутність зв'язку з фінансовою звітністю, про що йтиметься в наших подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.

2. Yusoff Yu. H., Ghazali N. I. Roles of Auditor in Combating Money Laundering: A Concept Paper. 2023. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. Vol. 13 (4). P. 78–87. URL: <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v13-i4/16593>.

3. Головач В. В., Головач Т. А. Роль аудиторів у протидії шахрайству й корупції. *Економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 18–24. URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2021.1.4>.

4. Ченаш В. С., Русин О. І. Роль аудиту у виявленні шахрайських дій із фінансовою звітністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7, ч. 3. С. 50–53. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/7_3_2016ua/14.pdf.

5. Петраков Я. В., Бутенко Т. А., Шелудько С. М. Основні підходи до попередження шахрайства крізь призму девальвації етичних стандартів у бізнесі. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4 (51). С. 321–328. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147038488.pdf>.

6. Пукала Р., Внукова Н. Спеціально визначений фінансовий моніторинг аудиторів за міжнародними стандартами. *Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції* : II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 2021. С. 183–185. URL: https://www.researchgate.net/publication/356109391_specialno_viznacenij_finansovij_monitoring_auditoriv_za_miznarodnimi_standartami.

7. Чабаненко Ю. С. Аналіз сучасних схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 249–251. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/62>.

8. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення : Рекомендації FATF (оновлено у лютому 2023 р.). URL: <https://www.fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96>

%D1%97%20%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9/FATF%20Recommendations_UKR_15_03_2023.pdf.

9. Директива ЄС 2015/849 Європейського Парламенту і Ради про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиву Комісії 2006/70/ЄС URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/es-2015849.pdf>.

10. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (Видання 2018 р., Частина I). URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%d0%9c%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d1%96%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%b4%d0%b0%d1%80%d1%82%d0%b8%20%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%82%d1%80%d0%be%d0%bb%d1%8e%20%d1%8f%d0%ba%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96%2c%20%d0%b0%d1%83%d0%b4%d0%b8%d1%82%d1%83_2018%2c%20%d1%87_%d0%86.docx.

11. Звіт за результатами п'ятого раунду взаємної оцінки України (Грудень 2017) / Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму – MONEYVAL. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5_Moneyval_zvit_ukr.pdf.

12. Тіньова економіка: загальні тенденції, 2021 рік : аналіт. зап. / Міністерство економіки. 2022. Жовтень. URL: <https://www.me.gov.ua/documents/download?id=74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8>.

13. Індекс сприйняття корупції. Головні показники в CPI-2023 / Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/#>.

14. Керівництво з ризик-орієнтованого підходу для спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу / Державна служба фінансового моніторингу України за сприяння Координатора проектів ОБСЄ. 2020. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/2020/KerivnytstvoSPFM.pdf>.

15. Другий Звіт про прогрес та переоцінка рейтингів щодо Технічної відповідності України (Червень 2020) / Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму – MONEYVAL. URL: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_MONEYVAL\(2020\)9_SR_2nd%20Enhanced%20FuR_UA.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_MONEYVAL(2020)9_SR_2nd%20Enhanced%20FuR_UA.pdf).

16. Пояснювальна записка до законопроекту “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66949&pf35401=502256>.

17. Деякі питання формування адміністративної звітності Міністерством фінансів України як суб'єктом державного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : наказ Міністерства фінансів України від 09.12.2022 № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1664-22#Text>.

18. Про затвердження Критеріїв ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2022 № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-23#Text>.

19. Про затвердження Порядку здійснення нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню

тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснюють Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2023 № 662. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-zdiisnennia-nahliadu-u-sferi-zapobihannia-ta-protydii-s662-160623>.

20. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство фінансів України : проект наказу Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%d0%9d%d0%90%d0%9a%d0%90%d0%97_%d0%bf%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f_%d0%bf%d1%80%d0%be_%d1%84%d1%96%d0%bd%d0%bc%d0%be%d0%bd%d1%96%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b8%d0%bd%d0%b3.doc.

21. Реєстр аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності / Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. URL: <https://register.apob.org.ua/uk/search>.

22. NOCLAR / IAASB. URL: <https://www.iaasb.org/consultations-projects/noclar>.

23. Міжнародний кодекс етики професійних бухгалтерів (включаючи міжнародні стандарти незалежності). 2018. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/kodex_et.pdf.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of the Proceeds of Crime or Terrorist Financing and Financing Proliferation of Weapons of Mass Destruction* (Act No. 361-IX, December 6) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> [in Ukrainian].

2. Yusoff, Yu. H., & Ghazali, N. I. (2023). Roles of Auditor in Combating Money Laundering: A Concept Paper. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13 (4), 78–87. DOI: 10.6007/IJARBS/v13-i4/16593.

3. Holovach, V. V., & Holovach, T. A. (2021). Role of auditors in the fight against fraud and corruption. *Economics. Finances. Law*, 1, 18–24. DOI: 10.37634/efp.2021.1.4 [in Ukrainian].

4. Chenash, V. S. & Rusyn, O. I. (2016). Role of audit in detecting fraud financial reporting. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 7 (3), 50–53. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/7_3_2016ua/14.pdf [in Ukrainian].

5. Petrakov, Y. V., Butenko, T. A., & Sheludko, S. M. (2013). Basic approaches to fraud prevention through the prism of devaluation of ethical standards in business. *Bulletin of Socio-Economic Research*, 4 (51). 321–328. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/147038488.pdf> [in Ukrainian].

6. Pukala, R., & Vnukova, N. (2021). Specially defined financial monitoring of auditors according to international standards. In *Current State and Development Prospects of Accounting, Analysis, Auditing, Reporting and Taxation in the Conditions of European Integration*, pp. 183–185 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/356109391_specialno_viznaceni_j_ffinansovij_monitoring_auditoriv_za_miznarodnimi_standartami [in Ukrainian].

7. Chabanenko, Yu. S. (2021). Analysis of modern schemes of legalization (laundering) of income obtained by criminal route in Ukraine and the world. *Juridical scientific and electronic journal*, 1, 249–251. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-1/62 [in Ukrainian].

8. FATF. (2023). *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation* (FATF Recommendations). Retrieved from https://www.fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9/FATF%20Recommendations_UKR_15_03_2023.pdf [in Ukrainian].

9. European Parliament, & EU Council. (2015, May 20). *Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/es-2015849.pdf> [in Ukrainian].
10. IFAC. (2018). *International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services. Part I*. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%d0%9c%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d1%96%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%b4%d0%b0%d1%80%d1%82%d0%b8%20%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%82%d1%80%d0%be%d0%bb%d1%8e%20%d1%8f%d0%ba%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96%2c%20%d0%b0%d1%83%d0%b4%d0%b8%d1%82%d1%83_2018%2c%20%d1%87_%d0%86.docx [in Ukrainian].
11. MONEYVAL. (2017, December). *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures Ukraine, Fifth Round Mutual Evaluation*. Retrieved from https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5_Moneyval_zvit_ukr.pdf [in Ukrainian].
12. Ministry of Economy of Ukraine. (2022, October). *Shadow Economy General Trends 2021 (Analytical Note)*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/documents/download?id=-74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8> [in Ukrainian].
13. Transparency International Ukraine. (2023). *Corruption Perception Index. Main Indicators in SRI-2023*. Retrieved from <https://cpi.ti-ukraine.org/#> [in Ukrainian].
14. The State Financial Monitoring Service of Ukraine with the assistance of the OSCE Project Coordinator. (2020). *Guidelines for a risk-oriented approach for DNFBPs*. Retrieved from <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/2020/KerivnytvtvoSPFM.pdf> [in Ukrainian].
15. MONEYVAL. (2020, June). *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures Ukraine, 2nd Enhanced Follow-up Report and Technical Compliance Re-Rating*. Retrieved from [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_MONEYVAL\(2020\)9_SR_2nd%20Enhanced%20FuR_UA.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8/UKR_MONEYVAL(2020)9_SR_2nd%20Enhanced%20FuR_UA.pdf) [in Ukrainian].
16. On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of the Proceeds of Crime or Terrorist Financing and Financing Proliferation of Weapons of Mass Destruction (Explanatory note to the draft of Law of Ukraine). (n. d.). Retrieved from <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66949&pf35401=502256> [in Ukrainian].
17. Ministry of Finance of Ukraine. (2022). *Some issues of the formation of administrative reporting by the Ministry of Finance of Ukraine as a subject of state financial monitoring in the field of Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of the Proceeds of Crime or Terrorist Financing and Financing Proliferation of Weapons of Mass Destruction (Order No. 422, December 9)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1664-22#Text> [in Ukrainian].
18. Ministry of Finance of Ukraine. (2022). *On approval of the Risk Criteria for the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction (Order No. 465, December 28)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-23#Text> [in Ukrainian].
19. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *On approval of the Procedure for the implementation of supervision in the field of prevention and counteraction of legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, financing of terrorism and financing of the proliferation of weapons of mass destruction by the activities of subjects of primary of financial monitoring, state regulation and supervision of the activities of which are carried out by the Ministry of Finance, the Ministry of Justice, the Ministry of Digital Transformation (Order No. 662, June 16)*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-zdiisnennia-nahliadu-u-sferi-zapobihannia-ta-protydii-s662-160623> [in Ukrainian].

20. Ministry of Finance of Ukraine. (n. d.). *On the approval of the Regulation on the implementation of financial monitoring by primary financial monitoring entities, state regulation and supervision of the activities of which is carried out by the Ministry of Finance of Ukraine* (Draft Order). Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%d0%9d%d0%90%d0%9a%d0%90%d0%97_%d0%bf%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f_%d0%bf%d1%80%d0%be_%d1%84%d1%96%d0%bd%d0%bc%d0%be%d0%bd%d1%96%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b8%d0%bd%d0%b3.doc [in Ukrainian].

21. The Audit Public Oversight Body of Ukraine. (n. d.). *Register of auditors and subjects of audit activity*. Retrieved from <https://register.apob.org.ua/uk/search> [in Ukrainian].

22. IAASB. (n. d.). *NOCLAR*. Retrieved from <https://www.iaasb.org/consultations-projects/noclar>.

23. IFAC. (2018). *Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards)*. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/kodex_et.pdf [in Ukrainian].

Olga Ivanytska

Dr. Sc. (Public Administration), Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine,
omivanytska@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8204-4434>

Lin Sike

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Kyiv, Ukraine,
787849229@qq.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-3326>

**REALITIES AND DIRECTIONS FOR IMPROVING INVESTMENT
IN THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL EDUCATION IN CHINA**

Abstract. *Introduction.* Over the past ten years, the Chinese government has attached great importance to the development of vocational education, improving its quality and optimizing its structure.

Problem Statement. Realities and directions for improving investment in the development of vocational education in China.

The *purpose* is to determine the directions of formation of an effective system of financing vocational education in China.

Methods. The general scientific and special methods were used: analysis and synthesis, graphic, comparison, theoretical generalization, abstract and logical.

Results. Attention is focused on the analysis of the current system of financing vocational education in China and the substantiation of proposals for optimizing its structure and forms, the need to increase non-fiscal sources of investment in its development. The authors analyze the current system of vocational education with Chinese specifics, consisting of secondary vocational education, higher vocational education and vocational education. The authors compare the financing of vocational and other forms of education, as well as the dynamics of changes in state funding per student. The structure of non-fiscal sources of funding for vocational education is analyzed. The uneven distribution of financial allocations of local authorities for vocational education in China is revealed. The effectiveness of measures to manage a special fund to improve the quality of modern vocational education is evaluated.

Conclusions. Thus, at the present stage, the Chinese government seeks to build a modern system of vocational education with Chinese characteristics. The result-oriented approach to financing vocational education has been noted. At the same time, the structure of investment in its development is not effective enough. There is also a significant regional stratification of education costs. The author substantiates the need to deepen the interaction of industrial and educational policies in their unity. Transfer payments should be made on the basis of transparency and openness. The revenue structure of various educational funds should be improved.

Keywords: China's vocational education, educational financial expenditure, expenditure structure, regional development imbalance, fiscal expenditure on vocational education.

JEL classification: H52, H75, I22, I25.

О. М. Іваницька

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри теорії та практики управління
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря
Сікорського", Київ, Україна, omivanytska@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8204-4434>

Лін Сіке

аспірант кафедри теорії та практики
управління Національного технічного
університету України "Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна,
787849229@qq.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-3326>

**РЕАЛІЇ ТА НАПРЯМИ ПОКРАЩАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ
У РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В КИТАЇ**

Анотація. *Вступ.* Протягом останніх десяти років уряд Китаю надає велике значення розвитку професійно-технічної освіти, підвищенню її якості та оптимізації структури.

Проблематика. Реалії та напрями покращання інвестування розвитку професійно-технічної освіти Китаю

Мета – визначення напрямів формування ефективної системи фінансування професійно-технічної освіти в Китаю.

Методи. Використано загальнонаукові й спеціальні методи: аналізу та синтезу, графічний, порівняння, теоретичного узагальнення й абстрактно-логічний.

Результати. Акцентовано увагу на аналізі чинної системи фінансування професійно-технічної освіти в КНР та обґрунтуванні пропозицій щодо оптимізації її структури та форм, необхідності збільшення нефіскальних джерел інвестування в її розвиток. Проаналізовано сучасну систему професійної освіти з китайською специфікою, що складається із середньої професійної, вищої професійної та професійно-технічної освіти. Здійснено порівняння фінансування професійної та інших форм освіти, а також динаміки змін державного фінансування на одного студента. Проаналізовано структуру нефіскальних джерел фінансування професійної освіти. Виявлено нерівномірність розподілу фінансових асигнувань місцевих органів влади на професійно-технічну освіту в Китаї. Оцінено результативність заходів з управління спеціальним фондом бюджетів для підвищення якості сучасної професійної освіти.

Висновки. На сучасному етапі китайський уряд прагне побудувати сучасну систему професійної освіти з китайською специфікою. Відзначено орієнтацію на результат при фінансуванні професійно-технічної освіти. Водночас структура інвестування в її розвиток є недостатньо ефективною. Також існує значне регіональне розшарування витрат на освіту. Обґрунтовується необхідність поглиблення взаємодії виробничої й освітньої політики в їх єдності. Трансфертні платежі мають здійснюватися на засадах прозорості та відкритості. Слід покращити структуру доходів різноманітних освітніх фондів.

Ключові слова: професійна освіта Китаю, фінансові витрати на освіту, структура витрат, дисбаланс регіонального розвитку, бюджетні витрати на професійну освіту.

Рис. 6. Літ. 14.

Introduction. Over the past ten years, the Chinese government has attached great importance to the development of vocational education, improving its quality and optimizing its structure. The "12th Five-Year Plan period" (2010-2015) and "13th Five-Year Plan period" (2016-2020) in the total investment of financial funds reached 3,040 billion yuan, which provides strong support for the rapid development of vocational education, but at the same time, it is easy to cover up the deep-seated problems brought by the rapid development.

Analysis of recent research and publications. The investigation based on the Statistical Yearbook of China Education Expenditure; the Statistical Announcement on the Development of the National Education Cause, the statistical results released by various open government affairs and third-party authorities in the industry; as well as works of Chinese researchers.

The paper analyzes the per capita level, funding structure and policy effect evaluation of vocational education funding, and finds that the current funding structure of vocational education is unreasonable, mainly dominated by government investment. Social investment is weak, and there is a large gap in the financial allocation per student in each province, and the imbalance of regional development is becoming increasingly prominent. It is suggested that the Chinese government strengthen institutional reform and policy supply, coordinate the use of transfer payments and special funds, improve the openness of vocational education, and find a path of integrated development of industry and education that is in line with China's national conditions.

The **purpose** is to determine the directions of formation of an effective system of financing vocational education in China.

Research methods. The general scientific and special methods were used: analysis and synthesis, graphic, comparison, theoretical generalization, abstract and logical.

Research results. Since 2012, the Chinese government has achieved that the proportion of national fiscal expenditure on education in GDP has reached 4% for 10 consecutive years, which is gradually approaching the average level of 4.3% in the world and 4.9% in OECD countries [1]. According to the Yearbook of China's Education Funding, during the 12th Five-Year Plan (2011-2015, later referred to as the 12th Five-Year Plan) and the 13th Five-Year Plan (2016-2020, later referred to as the 13th Five-Year Plan), the average annual financial input of the Chinese government into preschool education, compulsory education, general higher education (including postgraduate education) and vocational education accounts respectively for about 4.09%, 62.58%, 16.56% and 9.86% of the total national financial input in education. Among them, the financial input in preschool education, compulsory education, general higher education (including postgraduate education) and vocational education during the 13th Five-Year Plan period increased by 511.2 billion yuan, 4,062.3 billion yuan, 999.4 billion yuan and 632.6 billion yuan respectively compared with that during the 12th Five-Year Plan period. So, we can see the growth rate of 124.92%, 56.12%, 49.12% and 52.56% accordingly (Figure 1).

Although China's vocational education has ushered in a milestone development, and the total amount of education funding continues to break through a new high, the multi-dimensional comparison of the average student level, funding structure and local support shows that the Chinese government still needs to further increase the investment in vocational education.

The overall level of vocational education per student expenditure is not high. The Chinese Statistical Yearbook shows that the Chinese government's financial

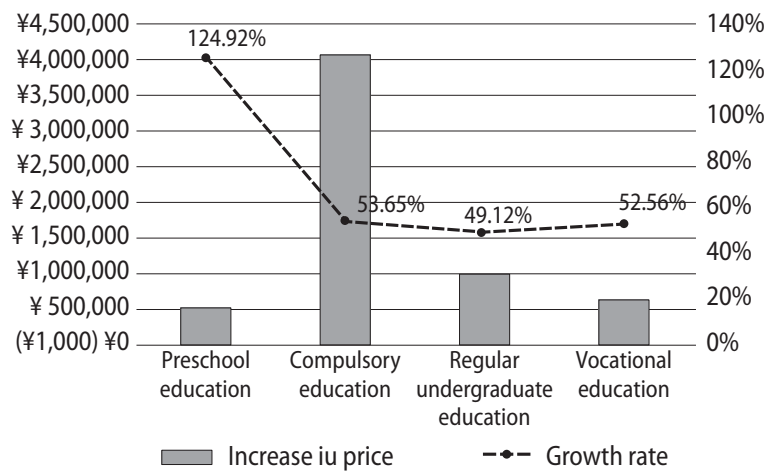

Figure 1. The growth of various types of education fiscal expenditures in China during the 12th and 13th Five Year Plans

The figure is constructed by the authors.

allocation for vocational education in the past two five-year plans reached 3,040 billion yuan, with an average annual growth rate of about 9.8%. The fiscal allocation during the 13th Five-Year Plan period reached 1,840 billion yuan, an increase of 152.56% over the 12th Five-Year Plan period.

In 2019, the Chinese government proposed the development of vocational undergraduate education for the first time in the Implementation Plan for National Vocational Education Reform [2]. The Chinese government also approved the upgrading of Nanjing Polytechnic to a vocational undergraduate school in the same year. It was the mark of the basic formation of a modern vocational education system with Chinese characteristics composed of secondary vocational education, higher vocational education and vocational undergraduate education. It is worth noting that in the past two five-year plans, the proportion of financial funding for secondary vocational education has continued to decline, while the financial funding for higher vocational education has steadily increased which is consistent with the focus of the Chinese government on high-level construction of vocational education in the past 10 years.

Although the development scale of vocational education continues to expand and the quality is steadily improving, its student equality level (that means that all students receive the same standard of learning) still lags behind that of the same type of education (Figure 2).

According to the statistics of UNESCO, the cost of running a school in vocational education is about three times that of general education [3]. Through calculation, it is found that the per capita expenditure of vocational education in China is far from the reference standard provided by UNESCO. During the 12th Five-Year Plan and the 13th Five-Year Plan, the per capita expenditure of vocational education is only 57.56% in average of that of undergraduate education. The ratio has continued to decline after reaching its peak in 2015, and rose slightly in 2020. According to the data of the China Bureau of Statistics, in 2020, the number of

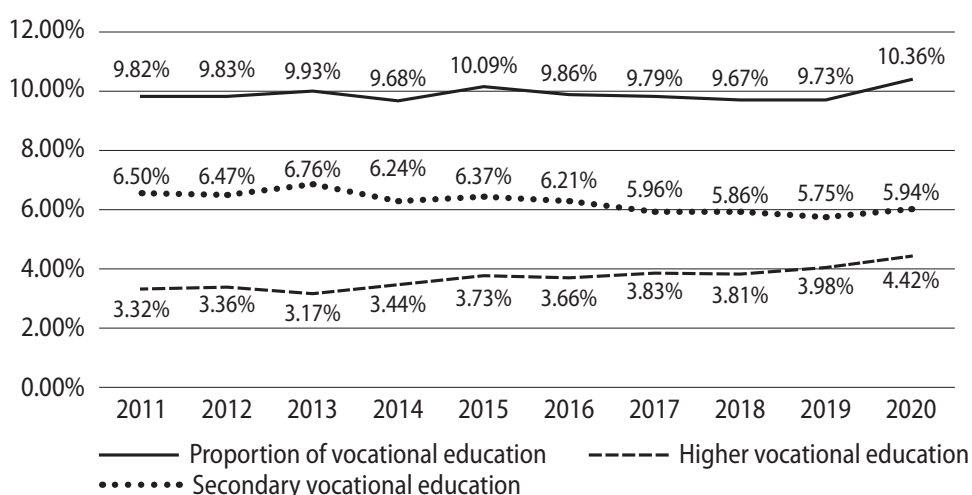

Figure 2. **Statistics on the proportion of China’s vocational education fiscal education funds to the national fiscal education funds**

The figure is constructed by the authors.

students enrolled in higher vocational education nationwide exceeded 5.24 million, narrowing the gap between the number of students enrolled in general higher education nationwide in that year to 300,000. On the premise that the two volumes are gradually approaching, the financial funds enjoyed by each student of higher vocational education public finance in 2020 were 15,536 yuan, only 58.76% of the amount of funds enjoyed by each student of general higher education public finance.

At the same time, the number of students enrolled in secondary vocational education accounted for 42.88% of the total number of students enrolled in national senior high school (including secondary vocational and general high school) in the same year, and the amount of funds enjoyed by each student of public finance is 1601.01 yuan less than that of general high school (Figure 3) [4]. Thus, there is still a great need to improve the cost input level of each student in the field of vocational education in China.

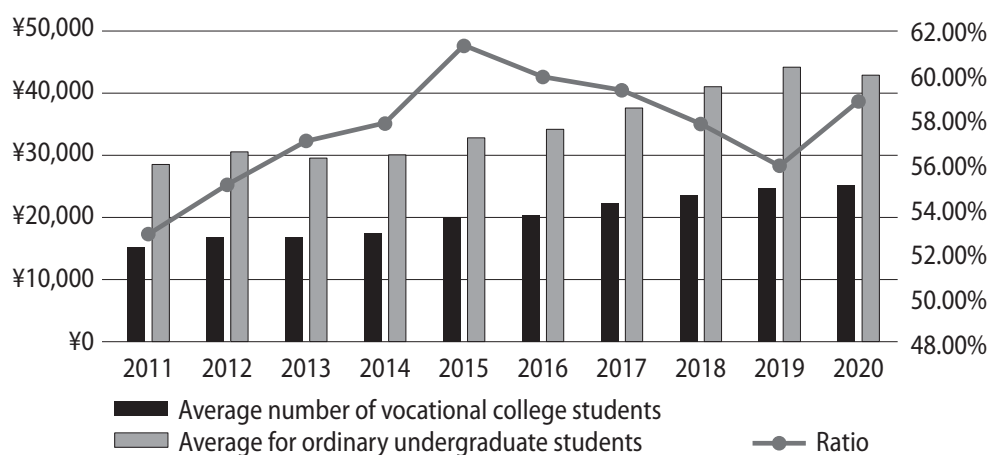

Figure 3. **Higher vocational education and general higher education public finance per student budget**

The figure is constructed by the authors.

The non-governmental education income of vocational education is small. The White Paper on the Development of China's Vocational Education points out that the Chinese government has been promoting the multi-subject running of China's vocational education, from enterprise order classes to the apprenticeship with Chinese characteristics, and continuously promoting the deep integration of China's vocational education and industry enterprises [5]. But from the perspective of the funding structure, the non-governmental investment in vocational education is not high, and the overall income of vocational education presents the situation of more central and provincial financial investment and less social financial investment (i.e., accumulated from individuals and legal entities). China's non-governmental education income in the "Twelfth Five-Year Plan" period was 297.8 billion yuan, accounting for 26.68%, and in the "Thirteenth Five-Year Plan" period was 382.6 billion yuan, accounting for 22.43%, down 4.25% year on year. From the perspective of the funding structure, non-governmental funds are divided into private school organizer investment, donation income, institutional income and other education funds. Compared with the "Twelfth Five-Year Plan" period, the non-governmental income in the "Thirteenth Five-Year Plan" period changed by 53.87%, -26.50%, 16.95% and 15.88% year on year, and the overall growth rate was 28.47%. Among them, the majority of the non-governmental education income is institutional income, but 80% of the institutional income is the tuition income of vocational education, and the main source of this increase is the continuous expansion of vocational education in the past decade. According to the National Education Statistical Bulletin, the number of vocational education enrollments increased from 25.3 million in 2011 to 31.23 million in 2020, with an annual average increase of more than 593,000, an increase of 23.4%.

All kinds of data show that the growth of non-governmental education income of vocational education is much lower than that of fiscal education income, which further reveals the realistic dilemma that China's vocational education is not attractive to social capital at this stage [6]. The Chinese government still needs to further improve and optimize the social status and school-running ecology of vocational education.

Differentiation of Local Government's Support for Vocational Education takes place in China.

Although the Chinese government has continued to increase financial input in vocational education during the 12th Five-Year Plan and the 13th Five-Year Plan periods, the differentiated support for vocational education by local governments is accelerating the formation of an unbalanced regional development pattern (Figure 4) [7]. Taking higher vocational education as an example, statistics on the average input of local governments in education during the 12th Five-Year Plan period and the 13th Five-Year Plan periods are carried out. The top five provinces are Guangdong, Jiangsu, Shandong, Henan and Zhejiang, while the bottom five are Gansu, Jilin, Hainan, Qinghai and Tibet. As shown in the figure, the degree of financial input, growth rate and income volume of eastern provinces

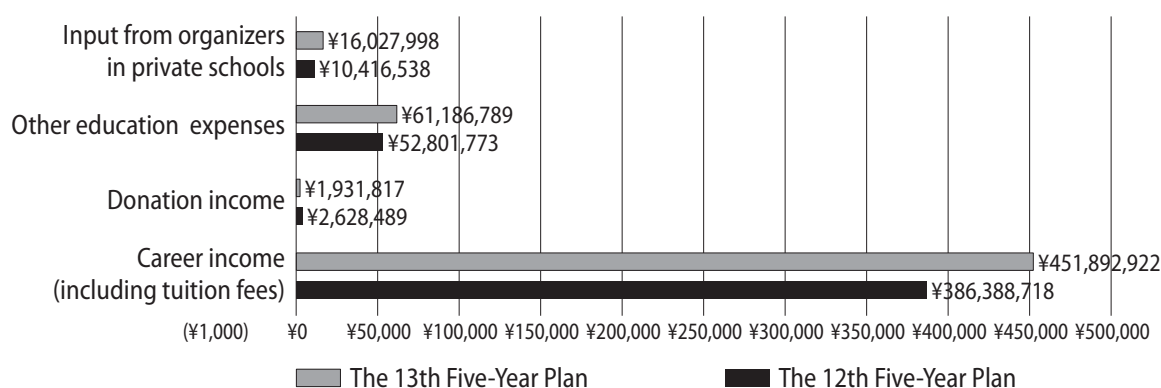

Figure 4. Non fiscal revenue of vocational education during the 12th and 13th Five Year Plans

The figure is constructed by the authors.

represented by Guangdong, Jiangsu, Shandong and Zhejiang are far higher than most of the central and western provinces.

The evaluation results of the China Academy of Science and Education Evaluation show that by 2020, there are 1,429 higher vocational colleges distributed in 31 regions, of which Guangdong, Jiangsu and Henan have the largest number, all of which are over 80. Among the top 300 higher vocational colleges, 39 of them are in Jiangsu, with 27 from Shandong, 25 from Zhejiang, 22 from Henan and 21 from Guangdong ranking among the top five [8]. It can be seen that most of China's high-quality higher vocational colleges are concentrated in the coastal economic belt and the Central Plains Economic zone, where China's economy and industry are most prosperous, while the overall level of higher vocational colleges in inland areas such as northwest and Northeast China is significantly backward.

Although the local government's financial support for vocational education is largely affected by the degree of local industrial economic development, the local government's investment preference is also affecting the development pattern of vocational education in the region (Figure 5) [9]. Taking Guangdong Province, which is the first echelon in the country, as an example, the average student of vocational colleges in Guangdong Province before 2019 adopts the comprehensive quota allocation per student according to the Interim Measures for the Pilot Annual Management Reform of Provincial Vocational and Technical Education Funds, with the coefficient of literature, history, finance and management being 1, and the coefficient of science and technology being 1.2 (Figure 6) [10]. This accounting standard is far different from the standard of standard quota multiplied by major conversion coefficient adopted by ordinary undergraduate universities in Guangdong Province. Until 2019, the Guangdong Provincial Government proposed in the Three-year Action Plan of Guangdong Province's Vocational Education "Expansion, Quality Improvement and Strong Service" (2019-2021) to establish a linkage adjustment mechanism for the average student quota allocation standard of vocational colleges and undergraduate universities [11], and clarified that the average student quota of public secondary vocational schools in the

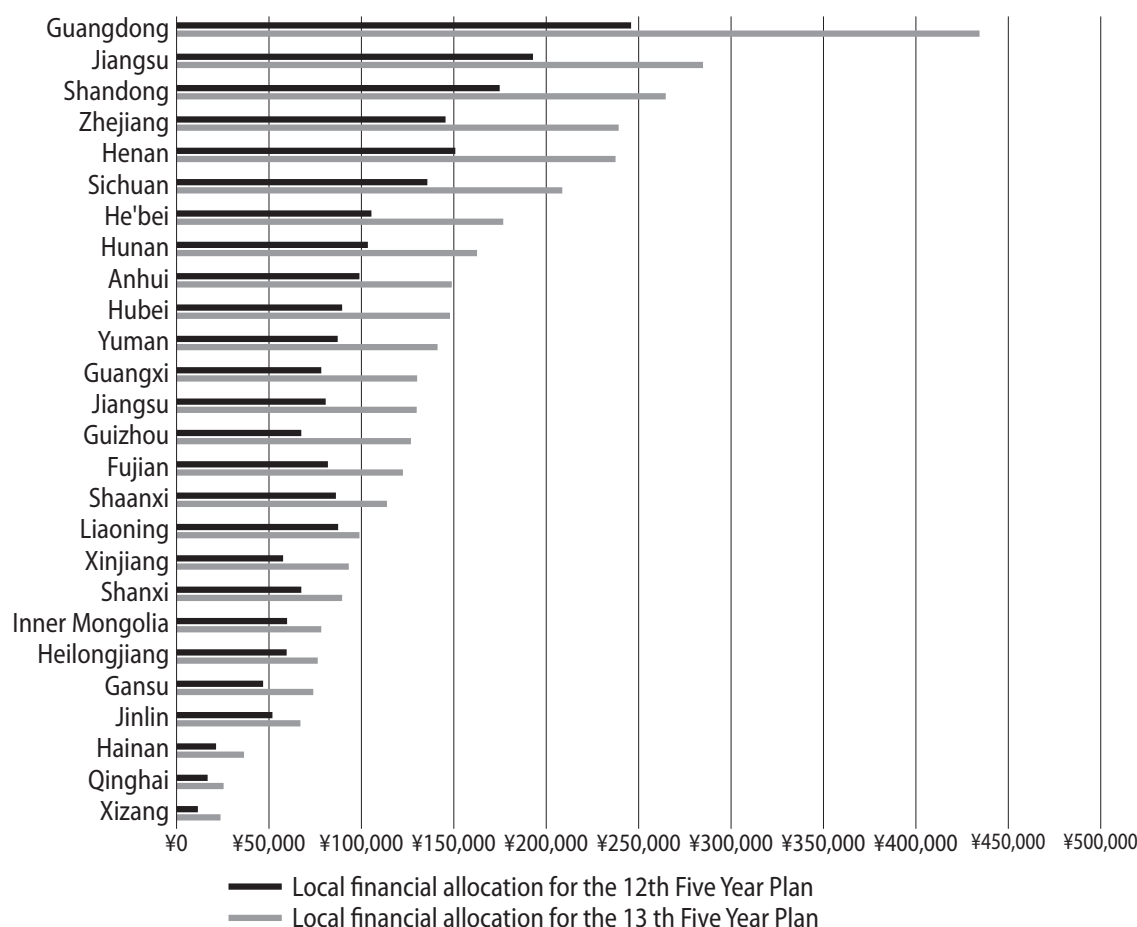

Figure 5. Local government financial allocations for education in China During the 12th and 13th Five Year Plan periods

The figure is constructed by the authors.

province and the Pearl River Delta region should not be less than 5,000 yuan. No less than 3000 yuan for public secondary vocational schools in the east and northwest of Guangdong; The standard of comprehensive quota allocation for the average student of public vocational colleges is not lower than the new standard of 80% of the average student allocation of regional undergraduate colleges and universities. However, on the whole, although Guangdong Province, as the first province in the statistics of local financial investment in education funds, its investment scale is more than ten times more than the ranking provinces, and its growth rate and volume are far ahead of other provinces in the country, the average level of vocational education students in Guangdong Province has not highlighted its advantages, only slightly higher than the national average level, and the number of high-quality schools only ranks fourth in the country.

Performance orientation of vocational education funds aggravates regional unbalanced development.

The Special Fund for the Modern Vocational Education Quality Improvement Plan (hereafter referred to as the Special fund) is the transfer payment fund used by the central government to support the development and reform of vocational

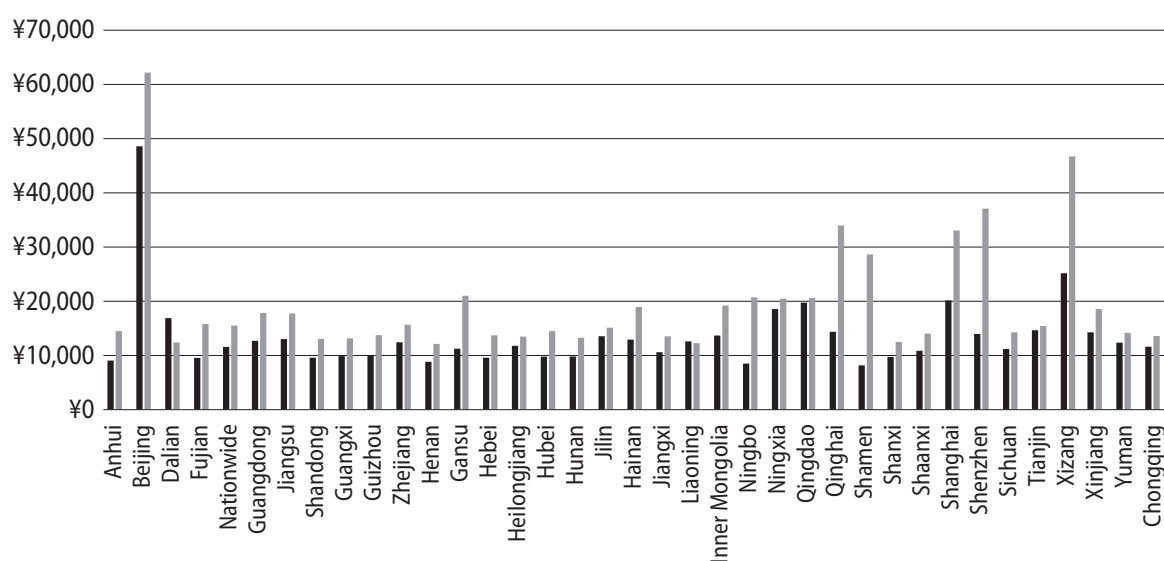

Figure 6. **The average expenditure per student of financial funds for higher vocational education in various regions during the 12th and 13th Five Year Plans**

The figure is constructed by the authors.

education, and is an important component of the financial capital income of China's vocational education. In 2016, the Ministry of Finance and the Ministry of Education jointly revised the “Measures for the Management of Special Funds for Modern Vocational Education Quality Improvement Plan”, which stipulates that the amount of special funds for vocational education in a province consists of three parts: the grant award for the average student of vocational colleges, the award for the improvement of school conditions of secondary vocational schools and the award for the improvement of teachers' quality in vocational colleges. The scale of awards and subsidies in each sub-region is directly linked to regional factors. For example, in the award module of vocational college students, the basic proportion of specific awards and subsidies is 25% in the eastern region and 35% in the central and western regions. Then, it will be distributed to relevant provinces according to sub-factors such as the ratio of teachers with dual teachers, the ratio of students to teachers, the degree of fit between professional setting and industrial structure, etc. In the award and subsidy module for improving school conditions in secondary vocational schools, the scale of award and subsidy funds in western, central and eastern regions will be determined by the basic ratio of 50% in western region, 40% in central region and 10% in eastern region. In general, the special funds are tilted towards the underdeveloped areas.

In 2019, the Ministry of Finance and the Ministry of Education revised the Special Fund Management Measures for the Modern Vocational Education Quality Improvement Plan [12], which adjusted the key support direction of higher vocational colleges and secondary vocational colleges, and the allocation principle of special funds shifted from “scientific planning and reasonable arrangement” to “highlighting key points and focusing on performance”. In 2020,

the Chinese government began to gradually reduce the scale of the per student allocation standard award for higher vocational colleges, further increase the intensity of the reform performance award subsidy, adjust the regional proportion of the award subsidy fund for secondary vocational schools to improve school conditions, determine the scale of the regional award subsidy fund according to the regional factor of 90% in the central and western regions and 10% in the eastern region, and organize the performance evaluation of special funds. Also it was underlined the necessity of strengthen the application of evaluation results.

It can be seen that the new round of special funds will be more focused on supporting key construction tasks. The performance-based evaluation orientation of special funds will force provinces to prefer to invest resources in construction projects that are easy to perform. These competitive projects are transforming special funds into competitive funds, and there is a greater probability that resources will be centralized in the future, exacerbating the imbalance in regional development of vocational education.

Taking higher vocational education as an example, in 2019, China's Ministry of Education and Ministry of Finance jointly launched the Plan for the construction of high-level higher vocational schools and majors with Chinese Characteristics (later referred to as the "Double High Plan") to support the high-quality development of 197 high-quality higher vocational colleges. The "Double High Plan" is the highest level of vocational education construction project in China. It adopts the capital investment mode of "central finance split award and subsidy, provincial finance and self-financing support of the two universities". From 2019 to 2020, the total investment is 22.9619.1 billion yuan, of which the central budget is 4.4714 billion yuan [13]. In addition, the national "double high Plan" also led 24 provinces to launch the provincial "double high Plan" construction, with a total investment of 71.4 billion yuan to build 799 high-level vocational colleges. According to statistics, the "double high plan" funds at the national and provincial levels alone accounted for 19.4% of the total income of higher vocational education institutions in 2019 and 2020. Under the background that there is no significant additional investment in vocational education, it has become an inevitable choice for the central and local governments to reduce the financial expenditure of some inclusive projects.

Conclusions. Thus, at the present stage, the Chinese government is striving to build a modern system of vocational education with Chinese characteristics. Among the positive aspects is the result-oriented approach to spending central and local funds, which is reflected in numerous government programs and plans. In turn, we can observe a large number of successful outcomes of such state financial policy, which encourages vocational education institutions to be actively involved in the formation of an extensive network of vocational education. At the same time, the structure of financing vocational education in China is not effective enough. Public investment in education is dominated by government investment, while investment by other stakeholders is insignificant. There is also a significant regional disparity in education spending, which is reflected in the large gap

between financial allocations per student in each province. Regional development of vocational education is becoming increasingly unbalanced.

The authors substantiate the need for the Chinese government to deepen institutional reform. Also, government bodies should continue and strengthen the interaction of industrial and educational policies in their unity. The list of subjects taught should be expanded and their focus on the use of the latest technologies and strengthening of the social and humanitarian direction should be enhanced. Transfer payments should be made on the basis of transparency and openness of financing vocational education. The revenue structure of various educational funds should be improved and an optimal way of integrated development of production and education should be found that meets China's national conditions.

Note

The data of education expenditure in this paper are collated from the Statistical Yearbook of China Education Expenditure, the Statistical Announcement of National Education Development, the statistical data released by various open government affairs and third-party authorities in the industry. In addition, since the statistical yearbook of education expenditure does not classify the data of vocational education expenditure into one category, the expenditure data of higher vocational education and secondary vocational education are used as the overall data of vocational education expenditure in this paper.

References

1. Central Government of the People's Republic of China. (2019). *Notice of The State Council on printing and distributing the Implementation Plan of the National Vocational Education Reform*. Retrieved from https://www.gov.cn/gongbao/content/2019/content_5368517.html.
2. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2022). *The 15th Press Conference of "The Decade of Education" "1+1" Series - Government portal of Ministry of Education of the People's Republic of China*. Retrieved from http://www.moe.gov.cn/fbh/live/2022/54875/mtbd/202209/t20220927_665380.html.
3. Huang, Yu. (2021, May 17). *Promulgation of the Implementing Regulations Implementation: Establishing the Direction and Guarantee for Encouraging Social Forces to Participate in Vocational Education*. Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/moe_2082/2021/2021_zl38/202105/t20210517_531841.html.
4. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2021). *2020 National Statistical Bulletin on Development of Education*. Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/sjzl_fztjgb/202108/t20210827_555004.html.
5. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2021). *White Paper on the Development of Vocational Education in China*. Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/gzdt_gzdt/s5987/202208/t20220820_654207.html.
6. Yang, G. (2023). The Actual situation and optimization of higher vocational education fund investment in China [J]. *China Vocational and Technical Education*, 24, 75–83.
7. Gu, C., & Liu, X. (2022). Analysis on insufficient and unbalanced financial input in higher Vocational Education [J]. *Vocational and Technical Education*, 43 (27), 23–29.
8. Chinese Academy of Science and Education Evaluation. (2020). *China Higher Vocational College Competitiveness Ranking 2020*. Retrieved from <https://case.hdu.edu.cn/2021/0309/c6382a132889/page.html>.

9. Wu, H. (2018). Has China's fiscal decentralization increased the investment in higher vocational education? – Analysis based on 31 provincial panel data [J]. *Exploration of Higher Education*, 06, 36–44.
10. Guangdong Provincial Department of Education. (2020). *Letter of Guangdong Provincial Department of Education on Proposal No. 20200312 of the Third Session of the 12th CPPCC Provincial Committee*. Retrieved from http://edu.gd.gov.cn/zwgknew/jytagk/content/post_3434896.html.
11. Guangdong Provincial People's Government. (2019). *Notice of the General Office of the Guangdong Provincial People's Government on Issuing the Three-year Action Plan of "Expansion, Quality Improvement and Service Enhancement" for Vocational Education of Guangdong Province (2019-2021)*. Retrieved from http://edu.gd.gov.cn/zwgknew/jyzcfg/djyzcfg/content/post_3379684.html.
12. Central Government of the People's Republic of China. (2019). *Notice on Issuing and Distributing the Measures for the Administration of Funds of the Modern Vocational Education Quality Improvement Plan*. Retrieved from https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2020-01/22/content_5471589.html.
13. Ministry of Education of the People's Republic of China. (2021). *Performance evaluation results may involve the adjustment of the amount of project funding support - The first batch of "Double-High Plan" schools ushered in the mid-term exam*. Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s5147/202110/t20211021_574042.html.
14. Song, H., & Zhang, W. (2023). Research on Investment and Expenditure Structure Optimization of secondary Vocational Education in China in the New development stage [J]. *China Vocational and Technical Education*, 22, 65–73.

Список використаних джерел

1. Notice of The State Council on printing and distributing the Implementation Plan of the National Vocational Education Reform / Central Government of the People's Republic of China. 2019. URL: https://www.gov.cn/gongbao/content/2019/content_5368517.html.
2. The 15th Press Conference of "The Decade of Education" "1+1" Series - Government portal of Ministry of Education of the People's Republic of China / Ministry of Education of the People's Republic of China. 2022. URL: http://www.moe.gov.cn/fbh/live/2022/54875/mtbd/202209/t20220927_665380.html.
3. Huang Yu. Promulgation of the Implementing Regulations Implementation: Establishing the Direction and Guarantee for Encouraging Social Forces to Participate in Vocational Education. 2021. May 17. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/moe_2082/2021/2021_zl38/202105/t20210517_531841.html.
4. 2020 National Statistical Bulletin on Development of Education / Ministry of Education of the People's Republic of China. 2021. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/sjzl_fztjgb/202108/t20210827_555004.html.
5. White Paper on the Development of Vocational Education in China / Ministry of Education of the People's Republic of China. 2021. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/gzdt_gzdt/s5987/202208/t20220820_654207.html.
6. Yang G. The Actual situation and optimization of higher vocational education fund investment in China [J]. *China Vocational and Technical Education*. 2023. Vol. 24. P. 75–83.
7. Gu C., Liu X. Analysis on insufficient and unbalanced financial input in higher Vocational Education [J]. *Vocational and Technical Education*. 2022. Vol. 43, No. 27. P. 23–29.
8. China Higher Vocational College Competitiveness Ranking 2020 / Chinese Academy of Science and Education Evaluation. 2020. URL: <https://casee.hdu.edu.cn/2021/0309/c6382a132889/page.html>.
9. Wu H. Has China's fiscal decentralization increased the investment in higher vocational education? – Analysis based on 31 provincial panel data [J]. *Exploration of Higher Education*. 2018. Vol. 06. P. 36–44.

10. Letter of Guangdong Provincial Department of Education on Proposal No. 20200312 of the Third Session of the 12th CPPCC Provincial Committee / Guangdong Provincial Department of Education. 2020. URL: http://edu.gd.gov.cn/zwgknew/jytagk/content/post_3434896.html.

11. Notice of the General Office of the Guangdong Provincial People's Government on Issuing the Three-year Action Plan of "Expansion, Quality Improvement and Service Enhancement" for Vocational Education of Guangdong Province (2019-2021) / Guangdong Provincial People's Government. 2019. URL: http://edu.gd.gov.cn/zwgknew/jyzcfg/dfjyzcfg/content/post_3379684.html.

12. Notice on Issuing and Distributing the Measures for the Administration of Funds of the Modern Vocational Education Quality Improvement Plan / Central Government of the People's Republic of China. 2019. URL: https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2020-01/22/content_5471589.html.

13. Performance evaluation results may involve the adjustment of the amount of project funding support - The first batch of "Double-High Plan" schools ushered in the mid-term exam / Ministry of Education of the People's Republic of China. 2021. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s5147/202110/t20211021_574042.html.

14. Song H., Zhang W. Research on Investment and Expenditure Structure Optimization of secondary Vocational Education in China in the New development stage [J]. *China Vocational and Technical Education*. 2023. Vol. 22. P. 65–73.

Р. Г. Головін

кандидат наук з державного управління, докторант ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, 312920@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3217-8984>

**ТІНЬОВІ ВІДНОСИНИ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ
ТА ОБІГУ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В УКРАЇНІ
ТА НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ЇМ**

Анотація. *Вступ.* Сектор національного аграрного виробництва та реалізації продукції рослинництва характеризується значними обсягами тіньової економіки. Передусім ідеться про тіньове господарювання на землі та тіньовий обіг згаданої продукції. Від таких негативних явищ зазнають шкоди як власники землі, котрі господарюють неопублічно, так і економіка країни загалом. Більше того, тінізація в аграрній сфері торкається інших, дотичних до неї, галузей, що збільшує масштаби наслідків нелегальної економіки.

Проблематика. Проблема тіньового виробництва та обігу продукції рослинництва складна й існує вже не одне десятиріччя. Спроби вирішити її дотепер не дали реальних результатів. Існують об'єктивні й суб'єктивні фактори, що спричинили існування в Україні згаданих явищ. Адаже склалася ситуація, за якої одні суб'єкти господарювання з низки об'єктивних причин не можуть господарювати на землі публічно, а іншим вигідне тіньове господарювання. Учасниками тіньового обігу продукції рослинництва є власники землі, котрі господарюють одноосібно або віддають її в користування без реєстрації права оренди. Набувачами вигоди від нього виступають орендарі землі, постачальники товарно-матеріальних цінностей для ведення рослинництва, покупці цієї продукції та інші суб'єкти, які прагнуть та мають змогу отримувати прибутки з відповідних тіньових операцій.

Мета – обґрунтування необхідності детінізації процесів господарювання на землі та обігу продукції рослинництва.

Методи. Використано такі методи: абстрактно-логічний, систематизації, діалектичної та формальної логіки, експертних оцінок.

Результати. Досліджено тіньове господарювання на землі та тіньовий обіг продукції рослинництва. Визначено низку факторів, які спричиняють існування такого господарювання на землі та обігу. Доведено необхідність та можливість припинення тіньового господарювання на землі та тіньового обігу продукції рослинництва.

Висновки. Проблема тіньового господарювання на землі та тіньового обігу продукції рослинництва може бути вирішена через правові, інституціональні й організаційні механізми, застосування яких буде націлено на створення умов, за яких публічне господарювання на землі надаватиме виробнику більшу економічну вигоду, ніж тіньове.

Ключові слова: тіньове господарювання на землі, тіньовий обіг продукції рослинництва, суспільно значимі суб'єкти господарювання.

Табл. 2. Літ. 15.

Roman Golovin

Ph. D. (Public Administration), SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, 312920@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3217-8984>

SHADOW RELATIONS IN THE PRODUCTION AND CIRCULATION OF PLANT PRODUCTS IN UKRAINE AND DIRECTIONS OF THEIR PREVENTION

Abstract. Introduction. The sector of national agricultural production and sales of plant products has significant volumes of the shadow economy. First of all, it is about shadow farming on the land and shadow circulation of plant products. Both the owners of the land, who manage non-publicly, and the economy of the country in general suffer from such negative phenomena. Moreover, shadow agrarian production affects other related industries, which increases the scope of the consequences of the illegal economy.

Problem Statement. The problem of shadow production and circulation of plant products is complex and has existed for more than a decade. Attempts to solve this problem have not yielded real results so far. There are objective and subjective factors that have caused the existence of shadow production and circulation of plant products in Ukraine. After all, a situation has developed in the country, in which some business entities cannot manage land publicly for a number of objective reasons, while others benefit from shadow management. Participants in the shadow circulation of crop production are land owners who manage their own land alone or give land for use without registering the right to lease. The beneficiaries of the shadow circulation of crop production are land tenants, suppliers of commodity and material values for crop production, buyers of crop production and other subjects who seek and are able to receive profits from shadow operations.

The *purpose* is to justify the necessity of detinization of land management processes and the circulation of plant products.

Methods. The following methods are used: abstract-logical, systematization, dialectical and formal logic, expert evaluations.

Results. Shadow farming on the land and shadow circulation of plant products were studied. A number of factors have been identified that cause the existence of shadow farming on land and the shadow circulation of plant products. The necessity and possibility of ending shadow farming on the land and the shadow circulation of plant products have been proven.

Conclusions. The problems of shadow management on land and shadow circulation of plant products can be solved through legal, institutional and organizational mechanisms, the application of which will be aimed at creating conditions under which public management on land will provide the producer with more economic benefits than shadow management.

Keywords: shadow management on land, shadow circulation of plant products, socially significant business entities.

JEL classification: Q13, Q14, Q17.

Вступ. Через специфіку виробництва продукції рослинництва, а саме відсутність залежності обсягів її виробництва від здійснених витрат, у рослинництві неможливо проконтролювати витрати та доходи. Це створює умови для тіньового господарювання на землі та тіньового обігу цієї продукції. Тіньові економічні відносини в рослинництві спричиняють тіньові відносини в інших галузях економіки, що робить його первинною ланкою

тіньової економіки та одним із вагомих джерел існування тіньової економіки країни.

Вирішення проблеми тіньового обігу продукції рослинництва дасть змогу додатково залучити ресурси до державного бюджету, сприятиме підвищенню суспільної стабільності, сприятиме істотному зменшенню обсягів тіньової економіки країни.

Аналіз досліджень і постановка проблеми. Проблема високого рівня тінізації економіки України постійно перебуває в полі зору науковців, органів влади та суспільства. Її досліджують багато українських учених, зокрема Я. А. Жаліло, О. М. Іваницька, О. В. Мороз, В. М. Семцов, О. З. Уголькова [1–4] та ін.

Я. А. Жаліло вивчає проблему тінізації економіки, прагнучи поглибити розуміння генези інституту тіньової економіки в Україні з подальшим виявленням пріоритетів інституційної корекції, яка б сприяла реальній дієвості політики детінізації, що здійснюватиметься в рамках модернізаційних стратегій для української економіки. Вирішення проблеми тінізації економіки Я. А. Жаліло вбачає в розблокуванні “інституційної пастки тінізації та послаблення толерантності суспільства до тіньової економіки через наростання “критичної маси” суб’єктів, потенційно зацікавлених у її подоланні”. Також науковець визначає низку перешкод послідовному розвитку процесів детінізації, зокрема зростання навантаження трансакційними витратами суб’єктів, котрі повністю переходять до легальної сфери [1].

О. В. Мороз та В. М. Семцов досліджують проблему тіньової економіки на прикладі аграрних підприємств. Автори зазначають, що “діюча система протидії тіньовій економіці не гарантує забезпечення безпеки держави” та вважають найбільшим її недоліком те, “що вона значною мірою не враховує специфіку окремих галузей економіки, наприклад, аграрного сектору”. На думку науковців, “владі не потрібно намагатися провести всеосяжну регламентацію заходів щодо боротьби з тіньовою економікою, а запроваджувати їх у міру необхідності, оскільки цілком очевидно, що нині неможливо створити універсальний рецепт протидії тіньовим процесам” [3].

О. З. Уголькова вважає, що вирішення проблеми тіньової економіки потребує узгоджених зусиль держави. Стратегічними пріоритетами в боротьбі з нею на сучасному етапі є стимулювання інвестиційних процесів, удосконалення грошово-кредитної політики, використання сучасних фінансових інструментів, розвиток диджиталізації, створення сприятливих умов для розвитку бізнесу, значне зниження та вирівнювання податкового тягаря, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю з погляду витрат виробництва, ефективного управління державним сектором економіки, державного нагляду за державними коштами, позиками та іноземними інвестиціями, протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо [4].

Тіньове господарювання на землі й тіньовий обіг продукції рослинництва зумовляють виробництво та тіньовий обіг іншої продовольчої про-

дукції (зокрема хліба, олії, м'яса, молока), сільськогосподарських машин і механізмів, засобів захисту рослин, добрив, інших матеріально-технічних засобів і послуг для господарювання на землі. Тому тіньове виробництво продукції рослинництва зумовлює та уможливорює існування великих обсягів тіньового виробництва іншої продукції та послуг.

З аналізу наявних досліджень тіньової економіки в Україні випливає, що сільському господарству не приділяється достатньої уваги, замало наукових праць присвячено тінзації відносин у рослинництві. Тому потрібно проводити додаткові дослідження тіньової економіки саме в сільськогосподарському виробництві.

Мета статті – обґрунтування необхідності детінізації процесів господарювання на землі та обігу продукції рослинництва.

Методи дослідження. Використано такі методи: абстрактно-логічний, систематизації, діалектичної та формальної логіки, експертних оцінок.

Результати дослідження. Частина економіки України завжди перебувала в тіні. Тіньова економіка – негативне явище для держави та суспільства. Так, за даними Міністерства економіки України, рівень тінзації економіки в країні у 2021 р. становив від 27 до 33 % ВВП [5].

Розглянемо, яким чином трансформувалися підхід до визначення тіньової економіки та виокремлення її причин у вітчизняній нормативно-правовій базі. Згідно з Методичними рекомендаціями розрахунку рівня тіньової економіки, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123, “тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної оплати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо)”. Отже, тіньовий характер відносин виникає саме в економічній сфері. Причинами утворення тіньової економіки є:

- ухилення суб'єктів господарювання від звітування перед органами державної статистики та контролюючими органами;
- брак належної інформації через недоліки методу статистичного охоплення діяльності суб'єктів господарювання та ведення статистичної звітності;
- ухилення суб'єктів господарювання від державної реєстрації з метою уникнення сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
- заниження суб'єктами господарювання відомостей про отримані доходи з метою зменшення суми сплачуваних податків, зборів (обов'язкових платежів) [6–13].

Водночас відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Міністерства економіки України від 07.12.2020 № 2552 (далі – Наказ № 2552) [14], тіньовою економі-

кою рекомендовано вважати незареєстровану в установленому порядку економічну діяльність суб'єкта господарювання, результати якої беруть участь у створенні валового національного доходу, але не охоплюються повною мірою офіційною статистикою і, як наслідок, уникають податкових зобов'язань перед державою, характеризуються порушенням законодавчо встановлених норм.

До причин утворення тіньової економіки Наказом № 2552 віднесено:

- нерівномірність розподілу доходів, наявна в системі економічних відносин, що діє у країні, наслідком якої є загострення відчуття несправедливості, що призводить до заниження суб'єктами господарювання відомостей про отримані доходи;
- низький рівень морально-етичних норм та правосвідомості, за якого прийнятним є вчинення:
  - незаконної діяльності або видів діяльності, щодо яких є спеціальна заборона, встановлена законодавством України, з наміром отримати дохід, джерело походження якого є незаконним;
  - незареєстрованої діяльності з метою уникнення сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
  - корупційних діянь;
- політична нестабільність, яка спонукає суб'єктів господарювання до часткового виведення активів у тіньовий сектор з метою зменшення ризиків їх втрати;
- недосконалість судової системи країни, основними недоліками котрої експерти визначають недостатню інституційну спроможність і незалежність гілок судової системи, як наслідок, низький рівень суспільної довіри до неї;
- нестабільне податкове законодавство, наявність у ньому низки винятків та пільг, що формує передумови для ухилення суб'єктами господарювання – платниками податків від його виконання; складне податкове адміністрування;
- низький рівень захисту прав власності, наслідком чого є застосування суб'єктами господарювання схем виведення фінансових ресурсів за межі країни, у т. ч. нелегальними каналами [14].

Як бачимо, перелік причин і факторів тіньової економіки в пізнішій редакції методичних рекомендацій є значно ширшим.

З метою виробництва продукції рослинництва може існувати публічне господарювання на землі або тіньове господарювання на землі. За різними оцінками, від 8 млн до 10 млн га землі перебувають в тіньовому використанні [10; 15].

Площа сільськогосподарських угідь в Україні змінюється і за різними джерелами становить 41,780–42,940 млн га (табл. 1).

За даними Державної служби статистики України [12], у 2022 р. кількість землі в публічному використанні становила 19 427 тис. га, тоді як у 2013 р. аналогічний показник становив 23 670 тис. га (табл. 2).

Таблиця 1. Структура земельного фонду України

Земельний фонд	Загальна земельна площа		Сільськогосподарські угіддя		Рілля	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Державна власність	29 797	49,4	11 663	27,9	6 389,5	19,7
Приватна власність	30 326	50,2	30 006	71,8	26 024	80,1
Колективна власність	231,7	0,4	119,2	0,3	66,7	0,2
У тому числі:						
Розпайована земля	27 199	45,1	27199	65,1	27199	83,7
Ліси та інші лісовкриті площі	10 503,7	17,4	х	х	х	х
Забудовані землі	24 76,5	4,1	х	х	х	х
Разом	60 355		41 789		32 480	

Складено за: [6; 13].

Таблиця 2. Кількість підзвітної площі землі в сільськогосподарському обігу згідно з даними Державної служби статистики України

Звітний рік	Площа, тис. га	Звітний рік	Площа, тис. га
1991	20 205	2007	21 507
1992	19 578	2008	22 462
1993	19 842	2009	22 513
1994	19 593	2010	22 291
1995	20 480	2011	23 190
1996	19 512	2012	23 294
1997	21 034	2013	23 670
1998	19 708	2014	22 443
1999	19 566	2015	22 053
2000	20 040	2016	22 749
2001	21 556	2017	22 968
2002	21 620	2018	23 218
2003	19 675	2019	23 454
2004	22 037	2020	24 077
2005	21 680	2021	24 804
2006	21 510	2022	19 427

Складено за: [12].

Кількість підзвітної площі землі в сільськогосподарському обігу, згідно з даними Державної служби статистики України [12], у 2013 р. становила 23,670 млн га. У 2014 р. підзвітна площа зменшилася на 1227 тис. га і становила 22,443 млн га землі. Максимум підзвітної землі було зафіксовано в 2021 р. у кількості 24,804 млн га землі. З огляду на те, що частина земель у 2014 р.

вже перебувала в тимчасовій окупації та зберігалася тенденція до зростання кількості підзвітної землі в сільськогосподарському обігу, кількість землі, яка б могла би бути підзвітною, мала б становити 26,031 млн га землі.

Кількість ріллі (див. табл. 1) дорівнювала 32,408 млн га, що дає нам можливість визначити, що 6,377 млн га рілля є непідзвітними площами землі, тобто перебувають в тіні. Крім того, частина пасовищ та сіножаття, що потрапили під розпаювання, та інші державні й комунальні землі, які не належать до ріллі, також перебувають у використанні для виробництва продукції рослинництва. Це дає змогу визначити максимальну кількість непідзвітної землі (землі в тіні) у кількості 15,757 млн га (41,788 млн – 26,031 млн га). Отже, від 6,377 млн до 15,757 млн га земель сільськогосподарського призначення перебувають поза публічним обігом, тобто в тіні.

Як правило, перебування землі сільськогосподарського призначення в тіні створює умови для тіньового господарювання та тіньового виробництва продукції рослинництва. При цьому ймовірна ситуація, коли результатом публічного господарювання на землі буде тіньова продукція рослинництва – для цього необхідно лише не здійснювати її опублічнення (оприбуткування), а результатом тіньового господарювання – публічна продукція рослинництва – для цього слід її опублічнити.

До причин тіньового господарювання на землі та тіньового обігу продукції рослинництва, на нашу думку, належать такі:

- тіньове виробництво надає більший прибуток;
- публічне господарювання передбачає значні організаційні складнощі й трансакційні витрати (втрати) на організацію публічного господарювання;
- наявна неорганізованість суб'єктів господарювання та непоінформованість про переваги спільного публічного господарювання;
- подекуди тіньове господарювання становить єдину можливість виробляти продукцію рослинництва й отримувати прибуток.

Тіньове господарювання на землі та тіньовий обіг продукції рослинництва можуть існувати як у неформальній, так і в нелегальній формі. Неформальне тіньове господарювання на землі не потребує опублічнення за законом. Зокрема, таким є господарювання, результат якого становить продукція рослинництва для власного споживання та має місце несистемний продаж її надлишків. Нелегальне тіньове господарювання на землі – господарювання, у результаті котрого вироблена продукція передається в тіньовий обіг (тобто без подання звітності про виробництво) з метою її подальшого продажу за готівку з ухиленням від сплати податків.

Публічне господарювання на землі може здійснюватись як юридичною, так і фізичною особою. Кожна з цих форм господарювання має особливості, від яких залежать система оподаткування, ціна продукції, і, як результат, прибуток від діяльності.

Також необхідно брати до уваги й той факт, що виробництво продукції рослинництва за тіньового господарювання має більші обсяги виробництва,

ніж наявний тіньовий попит на неї, що зумовлює потребу в опублічненні. Витрати на опублічнення залежать від системи оподаткування й трансакційних витрат, що є визначальним для прийняття рішення стосовно публічності господарювання та вибору організаційної форми господарювання.

Податкове законодавство передбачає загальну та спрощену системи оподаткування виробництва продукції рослинництва. Спрощена система оподаткування є як для юридичних, так і для фізичних осіб, котрі зареєстровані як суб'єкти господарювання.

Землі сільськогосподарського призначення можуть бути державними, комунальними й приватними. Відповідно, і тіньове господарювання відбувається на державній, комунальній чи приватній землі. В основі тіньового використання земель державної та комунальної власності перебуває корупційна складова. Землі використовуються без договорів або за фіктивними договорами. У результаті отримується тіньова продукція рослинництва.

Після безоплатної приватизації частина приватизованої землі була передана новими власниками землі в публічну оренду, а на іншій частині її власники господарюють одноосібно або передали в тіньову оренду. Одноосібне господарювання на землі та передача землі в тіньову оренду формують лівий обсяг тіньового виробництва продукції рослинництва.

Одноосібникам, власникам землі, які господарюють на землі одноосібно, не потрібно реєструватись як суб'єкт підприємницької діяльності та здійснення публічного господарювання на землі. Адаже існує можливість продажу продукції рослинництва за тіньову готівку або її використання як кормів для свійських тварин. Навіть низькі ціни за тіньову готівку забезпечують одноосібникам прибуток від тіньового господарювання. Саме тому їхні землі перебувають у тіньовому користуванні.

Передача землі в тіньову оренду зумовлена двома причинами. Першою є те, що власник землі не хоче укладання договірних відносин щодо оренди землі, зокрема тривалої оренди землі не менше ніж на сім років, що є вимогою ст. 19 Закону України "Про оренду землі". Друга причина полягає в тому, що землю в оренду бере одноосібник, котрий не є публічним суб'єктом господарювання і не має потреби в публічній оренді землі.

На тіньове виробництво рослинництва може вплинути настання таких обставин:

- кримінальної відповідальності за тіньове виробництво продукції рослинництва;
- збитковості виробництва продукції рослинництва;
- отримання більшого прибутку при переході від тіньового до публічного й організованого виробництва продукції рослинництва.

Кримінальна відповідальність за тіньове господарювання на землі й тіньовий продаж продукції рослинництва – це жорсткий засіб впливу на їх припинення, особливо за умови відсутності організаційних можливостей для публічного господарювання на землі.

Збитковість тіньового господарювання на землі може стати результатом низьких цін на продукцію рослинництва за тіньову готівку або податкової політики, коли об'єктом оподаткування є безпосередньо земля. В Україні існують податки, об'єктом оподаткування котрих є земельна ділянка, а податкове зобов'язання обчислюється, виходячи з нормативної грошової оцінки земельної ділянки. Такими податками є земельний податок та мінімальне податкове зобов'язання. Публічне господарювання на землі повністю звільнене від земельного податку та може зменшувати розмір мінімального податкового зобов'язання за рахунок сплати інших податкових зобов'язань, які існували і до введення мінімального податкового зобов'язання. Отже, земельний податок та мінімальне податкове зобов'язання є податками, які фактично оподатковують тіньове господарювання на землі. Відповідно, збільшення розміру цих податкових зобов'язань призведе до зменшення прибутків і, зрештою, до збитковості такого господарювання.

Зменшення прибутку від тіньового господарювання на землі чи його збитковість спонукатиме одноосібника до передачі землі в оренду, переходу до публічного господарювання або до продажу землі.

Найкращою буде ситуація, за якої економічний результат від публічного виробництва продукції рослинництва буде кращим, ніж від тіньового виробництва. Така ситуація може виникнути під впливом кількох чинників, зокрема системи оподаткування й розміру організаційних витрат на публічне господарювання.

Від системи оподаткування залежить, якою буде різниця між публічною і тіньовою ціною на продукцію рослинництва, що безпосередньо впливатиме на економічну ефективність її виробництва. Теперішня система оподаткування дає змогу здійснювати відносно недороге опублічнення згаданої продукції, у результаті чого тіньові ціни на неї забезпечують прибутковість її тіньового виробництва.

Повернення від спрощеної до загальної системи оподаткування спричинить зростання різниці між публічними цінами та тіньовими цінами, що, у свою чергу, змусить одноосібника прийняти рішення щодо доцільності володіння та користування землею.

Щоб господарювання на землі було публічним, його суб'єкту потрібно вести бухгалтерський облік, здійснювати податкове адміністрування й подавати статистичну звітність. Це означає виконання певного обсягу роботи та необхідність залучення її професійного виконавця, а саме головного бухгалтера з конкурентною зарплатою. Також потрібно здійснювати витрати на додаткові матеріальні, технічні та програмні засоби, що разом утворюють істотні організаційні витрати на ведення публічного господарювання на землі. Ці витрати розподіляються на обсяги виробництва, які залежать від земельної площі господарювання та врожайності. Для одноосібника, у якого малі площі господарювання, здійснювати витрати на ведення публічного господарювання економічно недоцільно.

При вирішенні проблеми тіньового господарювання на землі варто створити такі умови для тіньового господарювання на землі, за яких тіньове господарювання буде економічно не вигідним порівняно з публічним. З одного боку, ціни на тіньову продукцію рослинництва не повинні давати змогу тіньовому господарюванню на землі бути прибутковим, а з другого – необхідне одночасне зменшення організаційних витрат на публічне господарювання.

Ціна на продукцію рослинництва є одним із ключових факторів, який визначає економічну ефективність господарювання. Чим нижча ціна, тим менша ефективність тіньового господарювання й імовірність збитковості. Тоді виробництво тіньової продукції рослинництва перевищить тіньовий попит, що зумовить потребу в її опублічненні. Витрати на опублічнення залежать від системи оподаткування та впливають на ціну продукції рослинництва в тіньовому обігу – чим більші витрати, тим нижчі ціни на неї в тіньовому обігу. Тому органи влади можуть впливати на тіньове господарювання та тіньовий обіг продукції рослинництва через податкову політику, яка, безумовно, повинна бути збалансованою.

Посилення податкового тиску чи кримінальної відповідальності без можливості зменшити організаційні витрати на ведення публічного господарювання на землі змусить відмовлятися від тіньового господарювання і передавати землю в публічну оренду публічним орендарям або продавати її. Наслідком цього будуть знищення самостійного господарювання на землі та подальші негативні суспільно-економічні процеси.

Зменшення організаційних витрат на публічне господарювання можливе за умови кооперації одноосібників на базі юридичної особи, чим буде забезпечено розподіл і, відповідно, зменшення організаційних витрат на ведення публічного господарювання на землі. З боку держави необхідні популяризація об'єднання власників землі для переходу до публічного господарювання на землі та законодавча, програмна й інформаційна підтримка об'єднання суб'єктів самостійного господарювання (одноосібників) із метою організованого господарювання.

Висновки. Існує багато причин тіньових відносин під час виробництва та обігу продукції рослинництва. Значні транзакційні витрати, складність організації збуту, незбалансованість системи оподаткування й ціноутворення при виробництві, відсутність ефективної підтримки самостійного господарювання на землі та його кооперації з боку держави – все це зумовлює загрозливі масштаби тінізації в аграрній сфері. Отже, мають бути застосовані механізми протидії великим витратам на організацію публічного господарювання на землі.

Збалансованість закупівельних цін на продукцію рослинництва, розумне оподаткування аграрних товаровиробників, законодавча та програмна підтримка кооперації (об'єднання) суб'єктів самостійного господарювання для зменшення організаційних та інших витрат на ведення публічного господарювання на землі з боку держави суттєво вплинуть на зменшення тіньового господарювання на землі та тіньового обігу згаданої продукції.

Напрямами подальших розвідок є поглиблення досліджень у сфері тіньового обігу продукції рослинництва в Україні.

Список використаних джерел

1. Жаліло Я. А. Тіньова економіка як “інституційна пастка” на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22–40. URL: <https://doi.org/10.15407/etet2018.02.022>.
2. Іваницька О. М. Фінансово-інституційні механізми забезпечення реалізації антикорупційної політики. *Фінанси України*. 2020. № 12. С. 7–20. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.12.007>.
3. Мороз О. В., Семцов В. М. Тіньова економіка: структура, зміст та особливості функціонування. *Економіка АПК*. 2013. № 5. С. 96.
4. Уголькова О. З., Удимович М. М. Аналіз особливостей та сучасного стану тіньової економіки в Україні. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Сер.: *Проблеми економіки та управління*. 2020. Т. 4, № 1. С. 119–124. URL: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.119>.
5. Тіньова економіка. Загальні тенденції. Січень – вересень 2021 р. : аналіт. зап. / Міністерство економіки України. 2022. Лютий. URL: <https://www.me.gov.ua/documents/Download?id=b1583037-ecbd-462a-a2f1-1c798b588c6d>.
6. Паньків З. П. Земельні ресурси України. Структура земельного фонду. URL: https://geoknigi.com/book_view.php?id=1109.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n227>.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень : Закон України від 30.11.2021 № 1914-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text>.
9. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології. Київ : Кондор, 2005.
10. Тенденції тіньової економіки / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
11. Ринок землі працює у тіні – Гетьманцев. *Business. UA*. 2021. 3 черв. URL: <http://businessua.com/neruhomist/70008rinok-zemli-prasyue-u-tini-getmancev.html>.
12. Рослинництво / Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.
13. Структура земельного фонду України за формами власності в результаті роздержавлення і приватизації земель. URL: <https://studfile.net/preview/3540106/page:4/>.
14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки : наказ Міністерства економіки України від 07.12.2020 № 2552. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ME201527?an=1&ed=2021_01_20.
15. У Раді оцінили масштаби тіньового ринку землі в Україні. *УНІАН*. 2020. 1 квіт. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/10940390-u-radi-ocinili-masshtabi-tinovogo-rinku-zemli-v-ukrajini.html>.

References

1. Zhalilo, Ya. A. (2018). The shadow economy as “institutional trap” at the way of economic modernization. *Economic Theory*, 2, 22–40. DOI: 10.15407/etet2018.02.022 [in Ukrainian].
2. Ivanytska, O. (2020). Financial and institutional mechanisms for ensuring the implementation of anti-corruption policy. *Finance of Ukraine*, 12, 7–20. DOI: 10.33763/finukr2020.12.007 [in Ukrainian].

3. Moroz, O. V., & Semtsov, V. M. (2013). Shadow economy: structure, content and features of functioning. *Ekonomika APK*, 5, 96 [in Ukrainian].
4. Ugolkova, O., & Udymovych, M. (2020). Analysis of the current state and the features of the shadow economy in Ukraine. *Journal of Lviv Polytechnic National University. Series of Economics and Management Issues*, 4 (1), 119–124. DOI: 10.23939/semi2020.01.119 [in Ukrainian].
5. Ministry of Economy of Ukraine. (2022, February). *Shadow economy. General trends. January - September 1991* (Analytical note). Retrieved from <https://www.me.gov.ua/documents/Download?id=b1583037-ecbd-462a-a2f1-1c798b588c6d> [in Ukrainian].
6. Pankiv, Z. P. (n. d.). *Land resources of Ukraine. The structure of the land fund*. Retrieved from https://geoknigi.com/book_view.php?id=1109 [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Tax Code of Ukraine* (Act No. 2755-VI, December 2). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n227> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *On making changes to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on ensuring the balance of budget revenues* (Act No. 1914-IX, November 30). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text> [in Ukrainian].
9. Predborskyi, V. A. (2005). *Detinization of the economy in the context of transformational processes. Issues of theory and methodology*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
10. Ministry of Economy of Ukraine. (n. d.). *Trends of the shadow economy*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> [in Ukrainian].
11. Business. UA. (2021, June 3). *The land market works in the shadows - Hetmantsev*. Retrieved from <http://businessua.com/neruhomist/70008rinok-zemli-pracyue-u-tini-getmancev.html> [in Ukrainian].
12. State Statistics Service of Ukraine. (n. d.). *Crop production*. Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
13. The structure of the land fund of Ukraine by forms of ownership as a result of denationalization and privatization of lands. (n. d.). Retrieved from <https://studfile.net/preview/3540106/page:4/> [in Ukrainian].
14. Ministry of Economy of Ukraine. (2020). *On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of the shadow economy* (Order No. 2552, December 7). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/ME201527?an=1&ed=2021_01_20 [in Ukrainian].
15. UNIAN. (2020, April 1). *Rada assessed the scale of the shadow land market in Ukraine*. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/agro/10940390-u-radi-ocinili-masshtabi-tinovogo-rinku-zemli-v-ukrajini.html> [in Ukrainian].

doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2024.02.085>

УДК 368.025.6:575.113.1

М. І. Арич

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, заступник директора Навчально-наукового інституту економіки і управління Національного університету харчових технологій, Київ, Україна, mykhailo.arych@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0910-2332>

Х. М. Щубелка

доктор філософії з медицини та біологічних наук, доцент кафедри ботаніки ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, Ужгород, Україна, постдокторант, Оклендський університет, Рочестер, Сполучені Штати Америки, kshchubelka@oakland.edu
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7630-3257>

В. Волфсбергер

доктор філософії з біологічних і біомедичних наук, постдокторант Оклендський університет, Рочестер, Сполучені Штати Америки, wwolfsberger@oakland.edu
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0980-645X>

Т. Х. Олексик

доктор філософії з токсикології, професор кафедри ботаніки ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, Ужгород, Україна, асоційований професор відділу біологічних наук Оклендського університету, Рочестер, Сполучені Штати Америки, oleksyk@oakland.edu
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8148-3918>

ЧИ ПОТРІБНЕ УКРАЇНІ СПЕЦИФІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ОЦІНКИ РИЗИКІВ У СТРАХУВАННІ?

Анотація. *Вступ.* У статті досліджено особливості та роль генетичної інформації для оцінки страхових ризиків на ринку страхування життя в Україні.

Проблематика. Розвиток страхових ринків різних країн дедалі частіше характеризується запровадженням специфічного регулювання щодо особливостей та умов використання генетичної інформації. Тому питання врегулювання прав та обов'язків усіх учасників страхових відносин щодо використання такої інформації майбутніх власників полісів страхування для андеррайтингу в страхуванні потребує комплексного рішення з урахуванням інтересів усіх сторін.

Мета – оцінка необхідності застосування специфічного регулювання страхового ринку в сфері використання генетичних даних для цілей страхування.

Методи. Джерелами матеріалів були наукові публікації, аналітичні дослідження, а також законодавство у сфері регулювання використання генетичної інформації для оцінки страхових ризиків. У роботі використано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження: групування, опису, порівняння, теоретичного узагальнення.

Результати. В Україні наразі існують певні ризики: по-перше, генетична дискримінація, адже більшість компаній страхування життя цікавляться генетичною інформацією страхувальників, можуть запитувати її у них та будь-яких інших третіх сторін, а тому існує ймовірність її використання для оцінки страхових ризиків; по-друге, інформаційна асиметрія, що є наслідком кращої поінформованості страхувальників про їхні страхові ризики, ніж страховиків. Адже страхувальники можуть не повідомити страховій компанії про всі генетичні дані (наприклад, результати генетичних досліджень), що описують їхню генетичну схильність до майбутніх змін стану здоров'я.

Висновки. Обґрунтовано фактори, які підтверджують актуальність запровадження законодавчого регулювання використання генетичної інформації (у т. ч. результатів генетичних аналізів) для андеррайтингу в страхуванні.

Ключові слова: страхування, генетична інформація, дискримінація, права людини.

Табл. 1. Літ. 33.

Mykhailo Arych

Ph. D. (Economics), Associate Professor,
National University of Food Technologies,
Kyiv, Ukraine,
mykhailo.arych@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0910-2332>

Khrystyna Shchubelka

Ph. D. (Medical and Biological Sciences), Associate
Professor, Uzhhorod National University, Uzhhorod,
Ukraine, Oakland University, Rochester, United
States of America, kshchubelka@oakland.edu
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7630-3257>

Walter Wolfsberger

Ph. D. (Biological and Biomedical Sciences),
Postdoctoral Fellow, Oakland University, Rochester,
United States of America,
wwolfsberger@oakland.edu
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0980-645X>

Taras Oleksyk

Ph. D. (Toxicology), Professor, Uzhhorod National
University, Uzhhorod, Ukraine, Postdoctoral Fellow,
Oakland University, Rochester, United States of
America, oleksyk@oakland.edu
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8148-3918>

DOES UKRAINE NEED A SPECIFIC REGULATION RELATED TO THE APPLYING OF GENETIC INFORMATION FOR RISK ASSESSMENT IN INSURANCE?

Abstract. *Introduction.* The article examines the specifics and role of genetic information for insurance risk assessment in the life insurance market in Ukraine.

Problem Statement. The insurance market developments of different countries are increasingly characterized by the adoption of specific regulations regarding the features and conditions of use of genetic information. Therefore, the issue of regulating the rights and obligations of all participants in insurance relations regarding the use of such information of future owners of insurance policies for underwriting in insurance requires a comprehensive solution taking into account the interests of all parties.

The *purpose* of the research is to evaluate the necessity of application of specific regulations on the insurance market, specifically in the field of using genetic data for insurance purposes.

Methods. The sources of materials were scientific publications, analytical studies, as well as legislation in the field of regulation of the use of genetic information for the assessment of insurance risks. The research paper used the following empirical methods, such as analysis, synthesis, grouping, description, comparison, theoretical generalization.

Results. The results show that currently some risks exist in Ukraine: firstly, the genetic discrimination, since most life insurance companies are interested in the genetic information of policyholders, and can request it from any third parties: therefore, there is a possibility of using it to assess insurance risk; secondly, an information asymmetry, which is a consequence of greater awareness of insurance companies about the insurance risks than that of the policyholders. After all, policyholders may not inform the insurance company about all the genetic data (for example, the results of genetic studies) that describe their genetic predisposition to future changes in health.

Conclusions. This study substantiated factors which confirm the relevance of introducing legislative regulation regarding the use of genetic information (including the results of genetic analyzes) for underwriting in insurance.

Keywords: insurance, genetic information, discrimination, human rights.

JEL classification: G22, K33.

Вступ. Сучасні тенденції розвитку страхових ринків різних країн дедалі частіше характеризуються введенням специфічного регулювання щодо особливостей та умов використання генетичної інформації людини для оцінки її страхових ризиків. Така ситуація здебільшого зумовлена стрімким розвитком технології генетичних досліджень та інтерпретації їхніх результатів, що підвищує якість і об'єктивність оцінки ризиків, пов'язаних із життям та здоров'ям, з боку як страховика, так і страхувальника.

Страхові компанії, з одного боку, будуть зацікавлені мати в розпорядженні якнайбільше генетичної інформації (у т. ч. результати генетичних досліджень) страхувальника з метою високоякісної оцінки та прогнозування ризиків, пов'язаних із життям та здоров'ям останнього. Наприклад, якщо генетична схильність страхувальника до майбутніх захворювань буде вищою, ніж в інших осіб, страховик вважатиме за доцільне підвищення страхового тарифу та/або зміну будь-яких інших умов договору страхування, котрі будуть менш вигідні для страхувальника, ніж у випадку, коли страхова компанія не була б ознайомлена з цими даними. Тобто таку ситуацію можна характеризувати як випадок генетичної дискримінації, що є одним із найнегативніших наслідків використання генетичної інформації для андеррайтингу в страхуванні.

З другого боку, якщо будь-яка особа знає свої генетичні дані, що відповідним чином характеризують її схильність до майбутньої зміни стану життя чи здоров'я, і не повідомляє про це страховій компанії перед укладенням договору страхування, це створює ризик інформаційної асиметрії. Ознайомленість осіб із результатами своїх генетичних досліджень може збільшувати їхню схильність до страхування, що, у свою чергу, впливатиме на фінансові результати як окремих страхових компаній, так і всього ринку.

Тому питання врегулювання прав і обов'язків усіх учасників страхових відносин щодо володіння, розпорядження та використання генетичної інформації майбутніх власників полісів страхування для андеррайтингу у страхуванні є особливо актуальним і потребує комплексного вирішення з урахуванням інтересів усіх сторін. При цьому наразі міжнародна практика демонструє досить-такі різні підходи в регулюванні, що частково є схожими у певних принципах, але загалом мають багато особливостей. Однак нині в Україні немає специфічного нормативно-правового регулювання, яке б визначало умови використання генетичних даних людини для цілей страхування.

Аналіз останніх досліджень і постановка проблеми. Питання важливості та ролі генетичної інформації як інструменту оцінки страхових ризиків є достатньо актуальним серед науковців і має тривалу історію досліджень, котрі набули значного поширення ще наприкінці минулого століття. Наприклад, у цей час було проведено дослідження особливостей генетичного скринінгу [1] і різних видів генетичних тестів [2] для актуарних розрахунків, а також проаналізовано специфіку етичних викликів у контексті генетичної інформації та страхування [3].

Разом із тим, з огляду на ризики й перспективи використання генетичної інформації для цілей страхування, дедалі більше досліджень дискуту-

ють щодо необхідності законодавчо закріпленого регулювання в цій сфері [4]. Адаже, з одного боку генетичні дані є інструментом, який покращує ефективність оцінки страхових ризиків, пов'язаних із життям та здоров'ям людини [5], що, у свою чергу, може призвести до генетичної дискримінації [6–9], а з другого – люди з генетичною схильністю до захворювань скоріше куплять поліс страхування життя/здоров'я [10–14], від чого, звичайно, страхові компанії можуть отримати негативні фінансові результати. Тому виникає потреба в пошуку компромісних рішень у регулюванні, які б максимально задовольняли інтереси всіх учасників страхового ринку. Наразі єдиної позиції в підходах до регулювання немає. Зокрема, якщо в дослідженні [15] обґрунтовується, що вплив генетичної інформації на показники діяльності страхової компанії є переоціненим, а тому таке регулювання ринку не є обов'язковим, то ряд інших авторів, досліджуючи ризики як інформаційної асиметрії, так і генетичної дискримінації як частини етичних викликів та загроз захисту прав людини, наголошують на необхідності регулювання [16–18]. При цьому більшість досліджень стосуються саме зарубіжних країн, і тільки окремі з них аналізують ринок страхування України [19]. Однак навіть тут не визначено ґрунтовних причин необхідності запровадження в Україні специфічного регулювання використання генетичної інформації для оцінки ризиків у страхуванні. Тому усунути ці прогалини в дослідженні ми плануємо в нашій статті.

Метою – оцінка необхідності застосування специфічного регулювання страхового ринку у сфері використання генетичних даних для цілей страхування.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження: аналізу, синтезу, групування, опису, порівняння, теоретичного узагальнення. Джерелами матеріалів виступали наукові публікації та аналітичні дослідження щодо використання генетичної інформації для оцінки страхових ризиків.

Результати дослідження.

1. Чи цікавляться страхові компанії в Україні генетичною інформацією? Результати останніх досліджень щодо обґрунтування ризиків генетичної дискримінації на ринку страхування життя [19] підтверджують факт зацікавленості більшості компаній у генетичній інформації страховальників. По-перше, перед укладенням відповідних договорів особистого страхування в анкетах, опитувальниках, деклараціях про стан здоров'я, заявах на страхування та інших документах, що заповнюють страховальники, містяться, наприклад, такі запитання:

- 1) Чи страждали від спадкових захворювань (діабету, раку, інсульту, гіпертонії, захворювань серця або хвороб нирок, психічних хвороб, пухлин, туберкульозу) Ваші батьки, брати, сестри чи інші родичі?
- 2) Чи помер хтось із Ваших найближчих родичів у віці до 60 років?

Причому якщо відповідь буде “так”, то страхові компанії обов'язково попросять надати детальні дані щодо цього, зокрема:

- на які саме спадкові захворювання страждали найближчі родичі страхувальника;
- яка історія хвороби і причина смерті родичів страхувальника.

Тобто, як бачимо, компанії страхування життя в Україні вже збирають генетичну інформацію страхувальників, але йдеться саме про ознаки генетичної спадковості.

По-друге, страхові компанії, як правило, бажають знати результати генетичних аналізів, що були попередньо зроблені і про котрі вже відомо застрахованій особі. Так, основним запитанням в анкетах, заповнюваних страхувальниками перед укладенням договорів страхування, яке прямо на це вказує, є: *“Чи здавали Ви генетичні аналізи?”*. Тут, аналогічно як і в багатьох інших запитаннях, у випадку відповіді *“так”* страховики вимагатимуть розширену інформацію про те, які саме генетичні дослідження проводились і які результати було отримано.

По-третє, страховики, відповідно до чинного законодавства, щоб не порушувати норм про захист персональних даних, перед укладенням договорів страхування вимагають від страхувальників надати добровільну згоду на отримання даних про них від будь-яких третіх сторін (наприклад, лікарів, установ, органів влади тощо) стосовно обставин, котрі мають або мали місце (наприклад, захворювання, порушення стану здоров'я, результати лікувальних і діагностичних процедур та ін., серед яких потенційно може бути генетична інформація страхувальників) і можуть характеризувати ймовірність настання страхових випадків. Тобто такою згодою страхувальник дає право страховій компанії запитувати будь-де та практично будь-яку його генетичну інформацію, а тому ймовірність використання цих даних для оцінки страхових ризиків стає ще вищою.

По-четверте, компанії страхування життя в Україні інколи можуть вимагати проходження розширеного медичного обстеження (наприклад, для договорів з особливо великими страховими сумами); при цьому в правилах страхування не визначено, що саме передбачає *“розширене медичне обстеження”* – можливо, воно включає також необхідність здавання генетичних аналізів для додаткової оцінки страхових ризиків, пов'язаних із життям та здоров'ям [19].

Всі описані вище фактори, що підтверджують зацікавленість страхових компаній у генетичній інформації про майбутніх власників полісів страхування, можуть трактуватись як бажання страховиків уникнути інформаційної асиметрії та якісніше здійснити оцінку ризиків, котрі планується застрахувати. Однак така зацікавленість не може однозначно підтверджувати те, що страхові компанії справді використовують генетичну інформацію для андеррайтингу в страхуванні. Тому, вважаємо, одним із методів для визначення того, що саме відбувається на практиці, є проведення опитування учасників страхових відносин та інших осіб, які можуть мати доступ до генетичної інформації страхувальників.

Наприклад, наразі бачимо доцільним проведення опитувань:

1) *лікарів-генетиків, генетичних консультантів та/або інших працівників, котрі мають доступ до генетичної інформації клієнтів установ (організацій), що мають ліцензію на здійснення генетичних досліджень в Україні* – з метою визначення:

- чи звертаються до них страхові компанії із запитом щодо генетичної інформації (у т. ч. результатів генетичних аналізів) страхувальників;
- якщо так, то які саме дані запитують, і чи ця інформація надається страховикам;

2) *андеррайтерів та актуаріїв* – для дослідження практичного досвіду оцінювачів страхових ризиків у контексті ролі й особливостей використання для цього генетичної інформації страхувальників, а саме:

- чи генетична інформація береться андеррайтерами/актуаріями до уваги під час оцінювання страхових ризиків;
- якщо “так”, то які саме генетичні дані є важливими для цього і як це впливає на зміну умов договору страхування?
- якщо “так”, то чи є випадки відмови у страховому захисті на основі генетичної інформації людини;

3) *страхувальників* (страхування життя; медичне страхування (безперервне страхування здоров'я); страхування здоров'я на випадок хвороби; страхування медичних витрат) – з метою аналізу їхнього практичного досвіду укладення договорів страхування стосовно визначення ролі генетичної інформації для оцінки ризиків, котрі планується застрахувати. Наприклад, чи запитує страхова компанія результати вже зроблених раніше генетичних аналізів (у т. ч. найближчих родичів страхувальника) та чи вимагає проходження нових тестів тощо;

4) *людей, які ще не мають полісів* страхування життя та/або медичного страхування (безперервного страхування здоров'я), страхування здоров'я на випадок хвороби, страхування медичних витрат) – з метою, наприклад, оцінки розуміння населенням важливості генетичної інформації для андеррайтингу в страхуванні, аналізу рівня ознайомленості із законодавством про захист персональних даних тощо;

5) *учасників генетичних досліджень* – для аналізу їхнього бачення й розуміння того, що страхові компанії можуть запитувати результати таких аналізів у випадку укладення договорів страхування.

Результати таких опитувань зможуть дати відповідь на питання, який спосіб та принципи регулювання використання генетичної інформації для цілей андеррайтингу варто застосувати, щоб забезпечити найефективніший захист інтересів усіх учасників страхових відносин.

2. Ризики та перспективи. Сьогодні ключовими викликами, що виникають через відсутність конкретних законодавчих положень, які би прямо визначали умови застосування генетичної інформації для оцінки страхових ризиків, є генетична дискримінація й інформаційна асиметрія. Разом із тим, на нашу думку, актуальність започаткування такого специфічного ре-

гулювання на страховому ринку визначається також необхідністю врахування, по-перше, сучасних можливостей технологій генетичних досліджень та інтерпретації їхніх результатів у контексті оцінки ймовірності зміни стану здоров'я людини; по-друге, міжнародної (європейської) та внутрішньо-державної практики й стандартів регулювання застосування генетичної інформації для оцінки страхових ризиків. При цьому зниження описаних вище ризиків та досягнення перспектив повинні позитивно впливати як на розвиток та ефективність функціонування ринку страхування, так і на підвищення рівня захисту прав людини, зростання кількості генетичних досліджень, ширшого застосування персоналізованої медицини тощо.

2.1. *Генетичну дискримінацію* слід розуміти як упереджене ставлення до людини (наприклад, відмова у правах та можливостях) з урахуванням генетичної інформації людини (у т. ч. результатів генетичних досліджень). На страховому ринку генетична дискримінація проявляється у встановленні страховими компаніями вищих страхових тарифів чи зміні будь-яких інших умов страхування (зокрема й у відмові у страховому захисті) здорових людей, котрі мають певну генетичну схильність до майбутніх захворювань. Наприклад, найпоширенішими причинами генетичної дискримінації у страхуванні нині є наявність у застрахованого гену серпоподібноклітинної анемії, або інших генів, що показують схильність до хвороб у майбутньому [16; 20]. На жаль, наразі саме поняття *генетична дискримінація* не визначене в українському нормативно-правовому полі, однак у будь-якому разі вона становить пряме порушення міжнародного законодавства про захист прав людини та недискримінацію, котрі, у т. ч. ратифіковано в Україні. Крім того, ще один наслідок негативного впливу ризиків генетичної дискримінації під час укладення договорів страхування може втілюватися в тому, що люди будуть менш схильні чи навіть уникатимуть участі в будь-яких генетичних дослідженнях, котрі проводяться з науковою чи лікувальною метою [15]. Адже отримана нова генетична інформація здатна призвести до укладення договору страхування на менш вигідних для застрахованого умовах, оскільки страхова компанія врахує підвищений генетичний ризик майбутніх захворювань людини.

Саме заохочення людей брати участь у наукових генетичних дослідженнях було однією з головних причин затвердження у США у 2008 р. Закону про недискримінацію щодо генетичної інформації (Genetic Information Nondiscrimination Act, GINA), який забороняє використовувати її для цілей страхування здоров'я та працевлаштування [21].

2.2. Щодо *інформаційної асиметрії* як наслідку використання генетичних даних для цілей страхування, то вона виникає через кращу обізнаність про генетичну схильність до майбутніх хвороб імовірних власників полісів страхування, ніж страхових компаній. Тобто на ринку складається ситуація, коли оцінка рівня настання страхової події у страховика і страхувальника є різною, причому останній володіє даними, підтвердженими на основі генетичної інформації, і не повідомляє їх страховій компанії.

Варто зауважити, що стурбованість страхових компаній стосовно інформаційної асиметрії пояснюється розумінням, що люди з більшою, порівняно із середньою по ринку, ймовірністю втратити життя та здоров'я схильні купувати поліси страхування за такою самою ціною та на тих самих умовах, як і всі інші споживачі, чий страховий ризик не відрізняється від середнього на ринку [11]. Таким чином, бажання людей, котрі знають про свій підвищений ризик застрахувати життя та здоров'я, буде вищим, адже вони можуть обґрунтованіше спрогнозувати майбутні зміни стану здоров'я [10]. І справді, іноземні дослідження демонструють, що знання результатів свого генетичного тестування на наявність гену, котрий показує ймовірність певного захворювання, відповідно впливає на зміну бажання страхувальників купити поліс страхування, та/або змінити/збільшити страхову суму [12–14]. Результати досліджень теж показують, що коли страхувальник знає свій генетичний аналіз щодо ймовірності:

- раку молочної залози (Breast cancer, ген BRCA 1/2) – ймовірність збільшення страхової суми з ініціативи страхувальника зростає у 5,1 раза;
- хвороби Альцгеймера (Alzheimer's disease) – ймовірність зміни страхової суми підвищується у 4,0 або 5,7 раза, збільшення страхової суми – у 2,3 раза;
- розвитку хвороби Гантінгтона (Huntington's Disease) – ймовірність купівлі страхового продукту зростає у 5 разів;
- розвитку колоректального раку (colorectal cancer) – ймовірність купівлі страхового продукту підвищується в 1,3 раза.

Ситуація диспропорції у знаннях про страховий ризик у страховиків і страхувальників може негативно впливати на фінансово-економічний стан страхових компаній, адже страховий тариф не враховує ймовірності настання страхового випадку, що додатково оцінюється на підставі генетичної інформації застрахованої особи [17].

Однак нині серед науковців не склалося однозначної позиції щодо вагомості та характеру впливу генетичної інформації на схильність людей до страхування, доходи страховиків зокрема і на весь страховий ринок загалом. Так, із точки зору аналізу впливу на фінансові результати страхової компанії обґрунтовується суттєва роль генетичної інформації для високої ефективності оцінки страхових ризиків: якщо страховики не використовуватимуть генетичні дані людини для оцінки ймовірності настання страхових випадків, це може призвести до зростання страхових виплат на 26,0 % і буде потужним негативним фактором впливу на фінансовий стан страхової компанії [11]. Схожі результати, які підтверджують зниження доходів і збільшення витрат страховиків, опубліковані в роботі [12], однак тут максимальні прогнозні значення зростання страхових виплат не перевищують 4,0 % для діючих договорів страхування і 10,0 % – для нових.

2.3. Генетичні дослідження та інтерпретація їх результатів для оцінки страхових ризиків. Можливості генетичних досліджень увесь час зростають, а тому нелогічним і науково не виправданим чи навіть злочинним

буде залишатись осторонь і не використовувати їхні результати як інструмент оцінки ризиків зміни стану здоров'я у страхуванні життя. Зовсім інше питання, як саме і на яких умовах таке використання може бути допустимим, щоб усі учасники страхових відносин отримали максимум переваг. Крім того, поділяємо думку науковців, що в теперішніх умовах принципи та підходи до застосування генетичної інформації для цілей страхування повинні переглядатися й за необхідності змінюватися в міру вдосконалення технологій генетичних досліджень [22].

2.3.1. Індивідуальні тести. Окремими питаннями цієї тематики є якість результатів, різnorodність генетичних даних та інтерпретацій, їх збереження й моделі поширення генетичної інформації.

Індивідуальні генетичні тести переважно проводяться під час діагностування складних захворювань. У такому разі зразки забираються й аналізуються у клінічному оточенні спеціалістами, що підвищує надійність такого роду аналізу. Результати подібних досліджень часто інтерпретуються згідно з різними стандартами та подаються у вигляді документа від клініки – надавача послуг. Дані, відповідно, зберігаються у клініках, часто у внутрішніх і несумісних форматах. Це призводить до ситуацій, коли клінічні тести щодо одного захворювання в різних центрах тестування видають рівні ризику та інтерпретації, котрі не збігаються [23]. Додатково, залежно від країни розташування клініки та її законодавства, результати згаданих тестів можуть надаватися або лікуючому лікарю пацієнта, або лише особі, яка пройшла тестування, що ускладнює отримання інформації страховими компаніями [24].

Сучасною альтернативою такому підходу є тести *direct-to-consumer* (DTC – прямо до споживача), що являють собою продукти, в яких споживач використовує завчасно підготовлені компоненти вдома власноруч. Попри зростаючу популярність, вони наразі становлять меншу цінність у плані оцінки ризиків страховиками через низьку якість наданих інтерпретацій. Науковий огляд надійності тестів такого роду продемонстрував, що 40 % позитивних результатів у них є хибно позитивними [25].

2.3.2. Популяційна генетика. Окрему нішу в розглядуваній тематиці теж займають популяційні результати генетичних досліджень. Подібні дослідження є дуже важливими для надання характеристики генетичному різноманіттю людства, але водночас містять цінну інформацію для формування державних стратегій охорони здоров'я та дані для страхових компаній [26; 27]. Вони представляють усереднену інформацію про підвищені генетичні ризики населення різних держав чи географічних регіонів. Водночас, із розвитком розуміння такої тематики сучасна наука дійшла висновку, що одним і тим самим мутаціям може бути властивий різний рівень ризику серед населення різних популяцій через складні механізми взаємодії та впливу мутацій одна на одну для кожної з них. Наявність популяційних досліджень прискорює розвиток ефективних методик генетичних тестувань, інтервенцій та покращує інформативність результатів усіх індивідуальних

досліджень, описаних вище [26]. У плані доступу до популяційної інформації лідерами публічного доступу виступають міжнародні проекти, чії результати є публічно доступними для всіх у більшості випадків. Водночас багато держав обмежують надання доступу до цієї інформації, що перешкоджає швидкій інтеграції даних до медичних і страхових практик [28].

2.4. *Іноземний досвід.* Нині міжнародна практика регулювання застосування генетичної інформації для андеррайтингу в страхуванні є доволі різною, при цьому наявність такого регулювання характерна для більшості високорозвинутих країн (США, Канада, Австралія, Сінгапур, Гонконг, Німеччина, Велика Британія, Данія, Литва, Нідерланди тощо). Крім того, інші країни (Чилі, Португалія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Угорщина, Словаччина, Албанія тощо) ратифікували тільки міжнародне законодавство (наприклад, *Конвенцію про права людини та біомедицину* від 04.04.1997) або мають національне, яке, наприклад, прямо обмежує використання генетичної інформації (у т. ч. результатів генетичних аналізів) для цілей інших, ніж охорона здоров'я та наукові дослідження. Тобто фактично такі нормативно-правові акти обмежують (чи навіть забороняють) оцінку страхових ризиків на підставі результатів генетичного тестування, а також є інструментом захисту від генетичної дискримінації у страхуванні [29].

2.5. Ми хочемо виокремити два фактори, які сприятимуть дедалі ширшому використанню генетичної інформації на ринку страхування в Україні. На нашу думку, першим важливими фактором є зниження вартості генетичних аналізів – за останні більш як 20 років вартість секвенування геному знизилася приблизно у 100 тис. разів [30]. При цьому ринкова вартість проведення повного секвенування геному становить приблизно 600 дол. США [31]. Таким чином, ціновий фактор позитивно впливає на доступність і поширеність генетичного тестування серед населення як інструменту проведення діагностичних, прогностичних, а також інших видів генетичних досліджень. Наступним фактором, котрий сприяє підвищенню інтенсивності використання генетичної інформації, є зростання кількості проведених наукових генетичних досліджень в Україні. Так, у результаті одних з останніх наймасштабніших геномних досліджень серед 97 людей, які взяли в ньому участь в Україні, було описано близько 500 тис. попередньо невідомих генетичних варіантів (із 13 млн усіх отриманих) [32]. При цьому частота окремих із них істотно відрізнялася від типової для інших європейських країн, для яких публічні геномні дані є доступними. Частково це пояснюється відсутністю системних геномних досліджень у Східній Європі та на Балканах, але разом із тим геномна різноманітність населення є наслідком унікальних історичних, демографічних та біологічних процесів, характерних для регіону [28]. Тому існують регіональні й локальні відмінності в генетичних ризиках, котрі потрібно враховувати. Однак використання етнічних ознак для страхування неприпустиме.

Зокрема, отримані результати генетичних аналізів дали змогу виокремити певні генетичні мутації, які можуть, наприклад, характеризувати біль-

шу чи меншу ймовірність розвитку раку грудей, аутизму й вродженого амаврозу Лебера серед місцевого населення [32]. Тобто коли місцеве населення, а отже, і ринок страхування, отримуватимуть дедалі більше результатів генетичних досліджень, що також будуть специфічними тільки для людей в Україні, ці дані можуть, крім іншого, впливати, на регіональну схильність населення до страхування життя та здоров'я, на якість і характер оцінки страхових ризиків при укладенні договорів страхування.

3. Підходи до використання генетичної інформації. Варто навести кілька сценаріїв вирішення цього питання, на яких зосереджується література в галузі, та їхні позитивні й негативні сторони (таблиця).

Таблиця. Переваги та недоліки різних підходів до використання генетичної інформації для оцінки страхових ризиків

Підхід	Переваги	Недоліки
Заборона використання генетичних тестів	Захист конфіденційності й недискримінації	Встановлення страховиками вищого рівня ставок, аби забезпечити себе
	Заохочення більшого числа людей проходити генетичне тестування	Ймовірність отримання особами, котрі знають про власні підвищені ризики, непропорційно великої вигоди
	Універсальні тарифи для кожного, що створюють відчуття рівності	Невдоволення споживачів через несправедливо завищене ціноутворення
Обмежений доступ до результатів тестування генів високого ризику та високої пенетрантності	Зменшення кількості людей, котрим відмовлено в покритті порівняно з наступними підходами	Складність та затримки у визначенні й оновленні списку генів, допущених до використання страховими компаніями
	Адаптивність до медичних досягнень	Часткове вторгнення в приватне життя
	Можливість зниження клієнтами тарифів за допомогою ефективних із медичної точки зору заходів, модифікації стилю життя	Збереження місця для часткової дискримінації у випадках із мутаціями високого рівня ризику
Мінімальна страхова сума для всіх, більша – з генетичною інформацією	Забезпечення базового мінімального покриття для всіх осіб	Питання конфіденційності для тих, хто шукає додаткового покриття
	Балансування ризику страховика для додаткового покриття	Можливість зупинити покупку додаткового покриття за відсутності тестування чи наявності відомих мутацій високого ризику
	Заохочення відповідальної купівлі додаткового страхового покриття	Складність у визначенні того, що являє собою "мінімальна страхова сума"
Необмежений доступ до генетичної інформації	Можливість точної оцінки страховиками планової страхової суми відповідної до ризику особи	Виключення з ринку осіб із високим ризиком
	Можливість спонукати генетичне тестування для отримання нижчої вартості страхування	Повна втрата конфіденційності результатів генетичних досліджень
	Ймовірність індивідуалізованих страхових продуктів	Збільшення розриву між застрахованими й незастрахованими особами

Складено за: [33].

Наведені в таблиці позитивні й негативні наслідки застосування різних підходів до використання генетичної інформації для оцінки страхових ризиків людини підтверджують необхідність формування державної політики регулювання розглядуваної сфери, яка б максимально враховувала інтереси всіх учасників страхових відносин: і страховиків, і страхувальників.

Висновки. Нами проведено оцінку необхідності впровадження в Україні специфічного регулювання щодо застосування генетичної інформації (у т. ч. результатів генетичних досліджень) для цілей страхування. Встановлено, що основними факторами, котрі підтверджують актуальність введення такого виду регулювання, є: 1) ризики генетичної дискримінації та інформаційної асиметрії; 2) необхідність урахування сучасних можливостей технологій генетичних досліджень та інтерпретації їхніх результатів у контексті оцінки страхових ризиків, пов'язаних із життям та здоров'ям; 3) реагування на тенденції міжнародної практики регулювання страхових ринків (зокрема в контексті захисту прав людини і недопущення дискримінації).

З огляду на обмеженість доступних геномних і генетичних даних визначення специфічніших підходів до регулювання не може бути наразі науково обґрунтованим. У цих умовах вважаємо, що для отримання глибшого розуміння ринку необхідно провести опитування: по-перше, лікарів-генетиків, генетичних консультантів та/або інших працівників, котрі мають доступ до генетичної інформації людей; по-друге, андеррайтерів та/або актуаріїв, які оцінюють ризики життя та здоров'я; по-третє, страхувальників (застрахованих) та осіб, що ще не мають полісів страхування ризиків життя та здоров'я.

Список використаних джерел

1. Pokorski R. J. Genetic Screening and the Insurance Industry. *The Yale Journal of Biology and Medicine*. 1991. Vol. 64. P. 53–57.
2. Grys D. J., Le. Actuarial considerations on genetic testing. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*. 1997. Vol. 352, Iss. 1357. P. 1057–1061. URL: <https://doi.org/10.1098/rstb.1997.0085>.
3. O'Neill O. Genetic information and insurance: some ethical issues. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*. 1997. Vol. 352, Iss. 1357. P. 1087–1093. URL: <https://doi.org/10.1098/rstb.1997.0089>.
4. Joly Y., Huerne K., Arych M., Bombard Y., De Paor A., Dove E. S. et al. The Genetic Discrimination Observatory: confronting novel issues in genetic discrimination. *Trends in genetics: TIG*. 2021. Vol. 37, Iss. 11. P. 951–954. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tig.2021.08.004>.
5. Chapman C. R., Mehta K. S., Parent B., Caplan A. L. Genetic discrimination: emerging ethical challenges in the context of advancing technology. *Journal of Law and the Biosciences*. 2019. Vol. 7, Iss. 1. URL: <https://doi.org/10.1093/jlb/lbz016>.
6. Prince A., Uhlmann W. R., Scherer A. M. Genetic testing and insurance implications: Surveying the US general population about discrimination concerns and knowledge of the Genetic Information Nondiscrimination Act (GINA). *Risk Management and Insurance Review*. 2021. Vol. 24, Iss. 4. P. 341–365. URL: <https://doi.org/10.1111/rmir.12195>.
7. Joly Y., Dalpe G. Genetic discrimination still casts a large shadow in 2022. *European Journal of Human Genetics*. 2022. Vol. 30. P. 1320–1322. URL: <https://doi.org/10.1038/s41431-022-01194-8>.
8. Shelling A. N., Bicknell L. S., Bohlander S. S., Cox M. P., Filoche S. K., Fraser H. G. et al. Genomic discrimination in New Zealand health and life insurance. AGenDA: Against

Genomic Discrimination in Aotearoa. *New Zealand Medical Journal*. 2022. Vol. 135 (1551). P. 7–12.

9. Muto K., Nagai A., Ri I., Takashima K., Yoshida S. Is legislation to prevent genetic discrimination necessary in Japan? An overview of the current policies and public attitudes. *Journal of Human Genetics*. 2023. Vol. 68. P. 579–585. URL: <https://doi.org/10.1038/s10038-023-01163-z>.

10. Golinghorst D., De Paor A., Joly Y., Macdonald A. S., Otlowski M., Peter R., Prince A. Anti-selection & Genetic Testing in Insurance: An Interdisciplinary Perspective. *Journal of Law, Medicine, and Ethics*. 2022. Vol. 50, Iss. 1. P. 139–154. URL: <https://doi.org/10.1017/jme.2022.18>.

11. Howard R. C. W. Genetic Testing Model for CI: If Underwriters of Individual Critical Illness Insurance Had No Access to Known Results of Genetic Tests : Canadian Institute of Actuaries Report to CIA Research Committee. 2016. URL: <https://www.cia-ica.ca/publications/216002e/>.

12. Lombardo M. The Impact of Genetic Testing on Life Insurance Mortality. 2018. URL: <https://www.soa.org/resources/research-reports/2018/impact-genetic-testing/>.

13. Oster E. F., Shoulson I., Quaid K., Dorsey E. R. Genetic Adverse Selection: Evidence from Long-Term Care Insurance and Huntington Disease. *NBER Working Paper Series*. 2009. No. 15326. URL: <https://doi.org/10.3386/w15326>.

14. Zick C. D., Mathews C. J., Roberts J. S., Cook-Deegan R., Pokorski R. J., Green R. C. Genetic Testing for Alzheimer’s Disease and its Impact on Insurance Purchasing Behavior. *Health Affairs*. 2005. Vol. 24, No. 2. P. 483–490. URL: <https://doi.org/10.1377/hlthaff.24.2.483>.

15. Thomas R. G. Why Insurers Are Wrong about Adverse Selection. *Laws*. 2018. Vol. 7, Iss. 2. URL: <https://doi.org/10.3390/laws7020013>.

16. Joly Y., Dupras C., Pinkesz M., Tovino S. A., Rothstein M. A. Looking Beyond GINA: Policy Approaches to Address Genetic Discrimination. *Annual Review of Genomics and Human Genetics*. 2020. Vol. 21. P. 491–507. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-genom-111119-011436>.

17. Prince A. Tantamount to Fraud?: Exploring Non-Disclosure of Genetic Information in Life Insurance Applications as Grounds for Policy Rescission. *Health Matrix: The Journal of Law-Medicine*. 2016. Vol. 26, Iss. 1. P. 255–307. URL: <https://scholarlycommons.law.case.edu/healthmatrix/vol26/iss1/11>.

18. Tiller J., Delatycki M. B. Genetic discrimination in life insurance: a human rights issue. *Journal of Medical Ethics*. 2021. Vol. 47, Iss. 7. P. 473–479. URL: <https://doi.org/10.1136/medethics-2021-107645>.

19. Arych M., Joly Y. Genetic Discrimination in Access to Life Insurance: Does Ukrainian Legislation Offer Sufficient Protection against the Adverse Consequences of the Genetic Revolution to Insurance Applicants? *Laws*. 2022. Vol. 11, Iss. 2. URL: <https://doi.org/10.3390/laws11010002>.

20. Joly Y., Feze I. N., Simard J. Genetic discrimination and life insurance: a systematic review of the evidence. *BMC Medicine*. 2013. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.1186/1741-7015-11-25>.

21. The Genetic Information Nondiscrimination Act (GINA). 2008. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-110publ233/pdf/PLAW-110publ233.pdf>.

22. Genetics and Insurance: Challenges and Opportunities III / Reinsurance Group of America. *Research and White Papers*. 2021. URL: <https://www.rgare.com/knowledge-center/article/genetics-and-insurance-challenges-and-opportunities-iii>.

23. Hoang N., Buchanan J. A., Scherer S. W. Heterogeneity in clinical sequencing tests marketed for autism spectrum disorders. *NPJ Genomic Medicine*. 2018. Vol. 3 (27). URL: <https://doi.org/10.1038/s41525-018-0066-3>.

24. Soini S. Genetic testing legislation in Western Europe – a fluctuating regulatory target. *Journal of Community Genetics*. 2012. Vol. 3 (2). P. 143–153. URL: <https://doi.org/10.1007/S12687-012-0078-0>.

25. Tandy-Connor S., Guiltinan J., Krempey K., LaDuca H., Reineke P., Gutierrez S., Gray P., Tippin Davis B. False-positive results released by direct-to-consumer genetic tests highlight the importance of clinical confirmation testing for appropriate patient care. *Genetics in Medicine: Official Journal of the American College of Medical Genetics*. 2018. Vol. 20, Iss. 12. P. 1515–1521. URL: <https://doi.org/10.1038/GIM.2018.38>.

26. Onstwedder S. M., Jansen M. E., Leonardo Alves T., Cornel M. C., Rigter T. Pursuing Public Health Benefit Within National Genomic Initiatives: Learning From Different Policies. *Frontiers in Genetics*. 2022. Vol. 13. URL: <https://doi.org/10.1093/gigascience/giac081>.

27. Prince A. E. R. Insurance Risk Classification in an Era of Genomics: Is a Rational Discrimination Policy Rational? *Nebraska Law Review*. 2017. Vol. 96 (3). P. 624–687.

28. Oleksyk T. K., Wolfsberger W. W., Schubelka K., Mangul S., O'Brien S. J. The Pioneer Advantage: Filling the blank spots on the map of genome diversity in Europe. *Giga Science*. 2022. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.1093/gigascience/giac081>.

29. A geographical overview of approaches adopted around the World / GDO. 2023. URL: <https://gdo.global/en/gdo-map-approaches>.

30. Wetterstrand K. A. DNA Sequencing Costs: Data from the NHGRI Genome Sequencing Program (GSP). URL: www.genome.gov/sequencingcostsdata.

31. Preston J., VanZeeland A., Peiffer D. A. Innovation at Illumina: The road to the \$600 human genome. *Nature (Illumina)*. 2021. URL: <https://www.nature.com/articles/d42473-021-00030-9>.

32. Oleksyk T. K., Wolfsberger W. W., Weber A., Shchubelka K., Oleksyk O., Levchuk O. et al. Genome diversity in Ukraine. *Giga Science*. 2021. Vol. 10, Iss. 1. g1aa159. URL: <https://doi.org/10.1093/gigascience/g1aa159>.

33. Klitzman R., Appelbaum P. S., Chung W. K. Should Life Insurers Have Access to Genetic Test Results? *JAMA*. 2014. Vol. 312 (18). P. 1855–1856. URL: <https://doi.org/10.1001/jama.2014.13301>.

References

1. Pokorski, R. J. (1991). Genetic Screening and the Insurance Industry. *The Yale Journal of Biology and Medicine*, 64, 53–57.

2. Grys, D. J., Le. (1997). Actuarial considerations on genetic testing. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 352 (1357), 1057–1061. DOI: 10.1098/rstb.1997.0085.

3. O'Neill, O. (1997). Genetic information and insurance: some ethical issues. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 352 (1357), 1087–1093. DOI: 10.1098/rstb.1997.0089.

4. Joly, Y., Huerne, K., Arych, M., Bombard, Y., De Paor, A., Dove, E. S. et al. (2021). The Genetic Discrimination Observatory: confronting novel issues in genetic discrimination. *Trends in genetics: TIG*, 37 (11), 951–954. DOI: 10.1016/j.tig.2021.08.004.

5. Chapman, C. R., Mehta, K. S., Parent, B., & Caplan, A. L. (2019). Genetic discrimination: emerging ethical challenges in the context of advancing technology. *Journal of Law and the Biosciences*, 7 (1). DOI: 10.1093/jlb/lbz016.

6. Prince, A., Uhlmann, W. R., & Scherer, A. M. (2021). Genetic testing and insurance implications: Surveying the US general population about discrimination concerns and knowledge of the Genetic Information Nondiscrimination Act (GINA). *Risk Management and Insurance Review*, 24 (4), 341–365. DOI: 10.1111/rmir.12195.

7. Joly, Y., & Dalpe, G. (2022). Genetic discrimination still casts a large shadow in 2022. *European Journal of Human Genetics*, 30, 1320–1322. DOI: 10.1038/s41431-022-01194-8.

8. Shelling, A. N., Bicknell, L. S., Bohlander, S. S., Cox, M. P., Filoche, S. K., Fraser, H. G. et al. (2022). Genomic discrimination in New Zealand health and life insurance. *AGenDA: Against Genomic Discrimination in Aotearoa. New Zealand Medical Journal*, 135 (1551), 7–12.
9. Muto, K., Nagai, A., Ri, I., Takashima, K., & Yoshida, S. (2023). Is legislation to prevent genetic discrimination necessary in Japan? An overview of the current policies and public attitudes. *Journal of Human Genetics*, 68, 579–585. DOI: 10.1038/s10038-023-01163-z.
10. Golinghorst, D., De Paor, A., Joly, Y., Macdonald, A. S., Otlowski, M., Peter, R., & Prince, A. (2022). Anti-selection & Genetic Testing in Insurance: An Interdisciplinary Perspective. *Journal of Law, Medicine, and Ethics*, 50 (1), 139–154. DOI: 10.1017/jme.2022.18.
11. Howard, R. C. W. (2016). *Genetic Testing Model for CI: If Underwriters of Individual Critical Illness Insurance Had No Access to Known Results of Genetic Tests* (Canadian Institute of Actuaries Report to CIA Research Committee). Retrieved from <https://www.cia-ica.ca/publications/216002e/>.
12. Lombardo, M. (2018). *The Impact of Genetic Testing on Life Insurance Mortality*. Retrieved from <https://www.soa.org/resources/research-reports/2018/impact-genetic-testing/>.
13. Oster, E. F., Shoulson, I., Quaid, K., & Dorsey, E. R. (2009). Genetic Adverse Selection: Evidence from Long-Term Care Insurance and Huntington Disease. *NBER Working Paper Series*, 15326. DOI: 10.3386/w15326.
14. Zick, C. D., Mathews C. J., Roberts J. S., Cook-Deegan R., Pokorski R. J., & Green R. C. (2005). Genetic Testing for Alzheimer’s Disease and its Impact on Insurance Purchasing Behavior. *Health Affairs*, 24 (2), 483–490. DOI: 10.1377/hlthaff.24.2.483.
15. Thomas, R. G. (2018). Why Insurers Are Wrong about Adverse Selection. *Laws*, 7 (2). DOI: 10.3390/laws7020013.
16. Joly, Y., Dupras, C., Pinesz, M., Tovino, S. A., & Rothstein, M. A. (2020). Looking Beyond GINA: Policy Approaches to Address Genetic Discrimination. *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, 21, 491–507. DOI: 10.1146/annurev-genom-111119-011436.
17. Prince, A. (2016). Tantamount to Fraud?: Exploring Non-Disclosure of Genetic Information in Life Insurance Applications as Grounds for Policy Rescission. *Health Matrix: The Journal of Law-Medicine*, 26 (1), 255–307. Retrieved from <https://scholarlycommons.law.case.edu/healthmatrix/vol26/iss1/11>.
18. Tiller, J., & Delatycki, M. B. (2021). Genetic discrimination in life insurance: a human rights issue. *Journal of Medical Ethics*, 47 (7), 473–479. DOI: 10.1136/medethics-2021-107645.
19. Arych, M., & Joly, Y. (2022). Genetic Discrimination in Access to Life Insurance: Does Ukrainian Legislation Offer Sufficient Protection against the Adverse Consequences of the Genetic Revolution to Insurance Applicants? *Laws*, 11 (2). DOI: 10.3390/laws11010002.
20. Joly, Y., Feze, I. N., & Simard, J. (2013). Genetic discrimination and life insurance: a systematic review of the evidence. *BMC Medicine*, 11. DOI: 10.1186/1741-7015-11-25.
21. The Genetic Information Nondiscrimination Act (GINA). (2008). Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-110publ233/pdf/PLAW-110publ233.pdf>.
22. Reinsurance Group of America. Research and White Papers. (2021). *Genetics and Insurance: Challenges and Opportunities III*. Retrieved from <https://www.rgare.com/knowledge-center/article/genetics-and-insurance-challenges-and-opportunities-iii>.
23. Hoang, N., Buchanan, J. A., & Scherer, S. W. (2018). Heterogeneity in clinical sequencing tests marketed for autism spectrum disorders. *NPJ Genomic Medicine*, 3 (27). DOI: 10.1038/s41525-018-0066-3.
24. Soini, S. (2012). Genetic testing legislation in Western Europe – a fluctuating regulatory target. *Journal of Community Genetics*, 3 (2), 143–153. DOI: 10.1007/S12687-012-0078-0.

25. Tandy-Connor, S., Gultinan, J., Krempey, K., LaDuca, H., Reineke, P., Gutierrez, S., Gray, P., & Tippin Davis, B. (2018). False-positive results released by direct-to-consumer genetic tests highlight the importance of clinical confirmation testing for appropriate patient care. *Genetics in Medicine: Official Journal of the American College of Medical Genetics*, 20 (12), 1515–1521. DOI: 10.1038/GIM.2018.38.
26. Onstwedder, S. M., Jansen, M. E., Leonardo Alves, T., Cornel, M. C., & Rigter, T. (2022). Pursuing Public Health Benefit Within National Genomic Initiatives: Learning From Different Policies. *Frontiers in Genetics*, 13. DOI: 10.1093/gigascience/giac081.
27. Prince, A. E. R. (2017). Insurance Risk Classification in an Era of Genomics: Is a Rational Discrimination Policy Rational? *Nebraska Law Review*, 96 (3), 624–687.
28. Oleksyk, T. K., Wolfsberger, W. W., Schubelka, K., Mangul, S., & O'Brien, S. J. (2022). The Pioneer Advantage: Filling the blank spots on the map of genome diversity in Europe. *Giga Science*, 11. DOI: 10.1093/gigascience/giac081.
29. GDO. (2023). *A geographical overview of approaches adopted around the World*. Retrieved from <https://gdo.global/en/gdo-map-approaches>.
30. Wetterstrand, K. A. (n. d.). *DNA Sequencing Costs: Data from the NHGRI Genome Sequencing Program (GSP)*. Retrieved from www.genome.gov/sequencingcostsdata.
31. Preston, J., VanZeeland, A., & Peiffer, D. A. (2021). Innovation at Illumina: The road to the \$600 human genome. *Nature (Illumina)*. Retrieved from <https://www.nature.com/articles/d42473-021-00030-9>.
32. Oleksyk, T. K., Wolfsberger, W. W., Weber, A., Shchubelka, K., Oleksyk, O., Levchuk, O. et al. (2021). Genome diversity in Ukraine. *Giga Science*, 10 (1), giaa159. DOI: <https://doi.org/10.1093/gigascience/giaa159>.
33. Klitzman, R., Appelbaum, P. S., & Chung W. K. (2014). Should Life Insurers Have Access to Genetic Test Results? *JAMA*, 312 (18), 1855–1856. DOI: 10.1001/jama.2014.13301.

С. О. Левицька

доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування, Рівне, Україна, s.o.levytska@nuwm.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4739-0486>

РИЗИКИ ЯКОСТІ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ

Анотація. *Вступ.* Сьогодні понад мільйон суб'єктів господарської діяльності у світі сертифіковані відповідно до стандарту ISO 9001 – системи управління якістю. Система управління якістю (далі – СУЯ) є невід'ємною складовою менеджменту, що дотримується ринкових норм та правил бізнесу. Практика впровадження СУЯ поряд з оптимістичними результатами якісних покращань свідчить про дискусійні аспекти таких процесів.

Проблематика. Застосування Міжнародних стандартів управління якістю (що є одним з основних напрямів реформування аудиту в Україні) сьогодні ускладнюється як активними темпами цих процесів (недостатніми в часі для уніфікації політик та процедур якості), так і складністю практичного застосування міжнародних регуляторних політик та процедур щодо якості аудиту: на період воєнного стану суб'єкти доволі часто відтермінують свої замовлення на проведення обов'язкового аудиту, що зумовлює появу ризиків контролю якості.

Мета – розкриття сучасних тенденцій виявлення та оцінки ризиків якості аудиту, обґрунтування для аудиторської фірми альтернативної внутрішньої системи управління якістю як невід'ємної складової менеджменту операційної діяльності, що уможливить формування системного підходу до проведення конкурентоспроможного аудиту.

Методи. Використано загальнонаукові й спеціальні методи: аналізу, синтезу, групування, опису, порівняння, теоретичного узагальнення та абстрактно-логічний.

Результати. Розкрито комплексний характер ризиків якості в сучасних умовах проведення аудиту, їхній вплив на обґрунтованість, достовірність і переконливість аудиторської думки. Ризик якості досліджено за комплексною оцінкою ризиків у розрізі компонентів СУЯ аудиторської компанії. Наведено типові помилки аудиторських компаній в організації СУЯ, суттєвість їхнього впливу на дотримання норм і цілей якості аудиту. На основі концептуальних правил та принципів Міжнародних стандартів управління якістю запропоновано альтернативні компоненти СУЯ для аудиторської компанії, їх структурно-логічні зв'язки з ідентифікацією функціональної ролі. На підставі міжнародної практики ризик-орієнтованого менеджменту запропоновано методичні підходи до виявлення й оцінки ризиків, розкрито альтернативи щодо внутрішнього регулювання й документування зазначених процесів.

Висновки. Система управління якістю не має простої циклічності, її результативність полягає в системному нормативному та внутрішньоуправлінському розвит-

ку. Внутрішній аудит СУЯ не може виконувати своєї функції тільки за допомогою декларативних рішень. Через налагоджену комунікацію з виконавцями аудиту, зацікавленість у затребуваності своєї ролі відповідальний за СУЯ компанії повинен підвищувати свій рівень, працювати з ризиками якості на випередження. Висвітлені питання управління ризиками якості аудиту – достатньо нові, потребують формування методичних і практичних засад регламентації та концептуально уніфікованих механізмів упровадження таких процесів аудиторськими компаніями.

Ключові слова: система управління якістю, аудит, ризики, аудиторська компанія, Міжнародні стандарти аудиту.

Форм. 2. Табл. 4. Літ. 8.

Svitlana Levytska

Dr. Sc. (Economics), Professor, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine, s.o.levytska@nuwm.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4739-0486>

RISKS OF THE AUDITING SERVICES QUALITY

Abstract. Introduction. Today, more than a million subjects of economic activity in the world are certified according to the ISO 9001 standard - quality management system. The quality management system (QMS) is an integral part of management that follows both market norms and business rules. The practice of implementing QMS, along with the optimistic results of quality improvements, reveals the debatable aspects of such processes.

Problem Statement. The International Quality Management Standards application (which is one of the main audit reform directions in Ukraine) is today complicated both by the active pace of the mentioned processes (insufficient time for the unification of quality policies and procedures) and the difficulty of international regulatory practical application policies and procedures regarding audit quality. Subjects quite often postpone their orders for conducting a mandatory audit during the period of martial law, which leads to the emergence of quality control risks.

Purpose – coverage of modern trends in the audit quality risks identification and assessment, justification for an audit firm of an alternative internal quality management system as an integral operational management component, that will enable the systematic approach formation to conduct a competitive audit.

Methods. General scientific and special methods are used: analysis, synthesis, grouping, description, comparison, theoretical generalization and abstract-logical.

Results. The complex nature of quality risks in modern audit conditions, their impact on the validity, reliability and persuasiveness of the auditor's opinion is revealed. The quality risk is investigated based on a comprehensive risk assessment in terms of the audit company's "quality management system" components. Common errors of auditing companies in the quality management system organization, the significance of their impact on compliance with norms and goals of audit quality are given. Based on the conceptual rules and principles of the International Quality Management Standards, alternative components of the "Quality Management System" for the audit company, their structural and logical connections with the identification of the functional role are proposed. Based on the international practice of risk-oriented management, methodical approaches to the identification and risk assessment are proposed, alternatives for internal regulation and specified processes documentation are revealed.

Conclusions. The quality management system does not have a simple cycle, its effectiveness lies in systemic regulatory and internal management development. The internal audit of the QMS cannot fulfill its function by declarative decisions only. Due to the established

communication with the auditors, interest in the demand for his role, the person responsible for the company's QMS should raise his competence' level, work with quality risks "in advance". Issues of audit quality risk management highlighted in the article are quite new and require the methodological and practical principles formation of regulation and conceptually unified mechanisms for the implementation of such processes by audit companies.

Keywords: quality management system, audit, risks, auditing company, International Standards on Auditing.

JEL classification: M42.

Вступ. Аббревіатури ISO (ICO) – International Organization for Standardization – давно сприймають як синонім гарантії високої якості. Сьогодні понад мільйон суб'єктів господарської діяльності у світі сертифіковані відповідно до стандарту ISO 9001 – системи управління якістю, сертифікація за якою гарантує, що підприємство може випускати продукцію на стабільному рівні якості та постійно його підвищувати. В Україні аналогом цього стандарту є ДСТУ ISO 9001:2015. Система управління якістю (*далі* – СУЯ) є невід'ємною складовою менеджменту, котрий дотримується ринкових норм та правил бізнесу [1].

Практика впровадження СУЯ поряд з оптимістичними результатами якісних покращань, на жаль, демонструє негативні, проблемні, дискусійні сторони таких процесів: посилення формалізації та бюрократії, спричинене сертифікованою СУЯ, нерідко стає причиною випадків, коли управління якістю перешкоджає, а не підтримує реалізацію зусиль зі сталого розвитку. СУЯ піддавалася критиці за те, що вона перешкоджає творчості, відірвана від реальної практики і надає обмежену підтримку поліпшенню якості, негативно впливає на дотримання технологічних процесів і може обмежувати фокус на виробництві й системах управління замість того, щоб підтримувати сталий розвиток і зелені інновації.

Відтак, Стандарт системи управління ISO 9001, будучи загальною основою для СУЯ, став центральною темою в дослідженнях управління якістю господарювання [2].

Важливо зазначити: цінність СУЯ не стільки в системному контролі за якістю операційної діяльності, скільки в нарощуванні доданої цінності суб'єктами господарської діяльності. В інтерпретації аудиторської діяльності це можна сформулювати як підвищення довіри до висловленої аудитором думки за результатами надання аудиторських послуг.

Аналіз досліджень і постановка проблеми. Доволі інформативними є результати виконання Комітетом з контролю якості плану-графіка перевірок з контролю якості аудиторських послуг 2021–2022 рр. (табл. 1).

За результатами перевірок у 2022 р. прийнято такі рішення: з 27 суб'єктів аудиторської діяльності (*далі* – САД) пройшли перевірку 3 (11 %), пройшли перевірку з обов'язковими до виконання рекомендаціями 14 (52 %), не пройшли перевірки 6 аудиторських фірм (22 %). Звичайно, не такі результати є бажаними для аудиторів.

Таблиця 1. Результати виконання Комітетом з контролю якості плану-графіка перевірок контролю якості аудиторських послуг у 2021–2022 рр.

Результати перевірок з контролю якості	2022		2021	
	Кількість САД, од.	Відсоток виконання	Кількість САД, од.	Відсоток виконання
Заплановано перевірок	57	100	40	100
Проведено перевірок контролю якості	27	47	35	87
Не проводилася перевірка контролю якості	30	53	5	13

Складено за: [3].

Детальніший аналіз перевірок свідчить, що не всі аудитори, на жаль, не встигають за еволюцією правил та принципів міжнародної практики оцінювання якості аудиторських послуг. Відповідно до рекомендацій, у разі виявлення в процесі перевірки недоліків інспектор Комітету оцінює значущість недоліків і класифікує їх за такими категоріями, які можна згрупувати за типовістю, суттєвістю та частотою виявлення.

А) Серед значущих недоліків системи контролю якості стосовно забезпечення політиками й процедурами якості надання аудиторських послуг за елементами, що мають критичну оцінку: “Відповідальність керівництва за якість на фірмі” – забезпечення кваліфікаційного та достатнього за чисельністю задіяного на виконання завдань персоналу; “Прийняття та продовження відносин із клієнтами і конкретних завдань” – забезпечення діючими політиками та процедурами достатньої впевненості щодо прийняття завдання й належного його виконання (включно з часом та ресурсами, дотриманням відповідних етичних вимог); “Людські ресурси” – дієвість внутрішніх регуляторних документів щодо залучення працівників на виконання завдань, підтримка та розвиток їхньої компетенції, обґрунтоване призначення членів команди та їх адміністративна підпорядкованість; “Виконання завдання” – розуміння завдань задіяними аудиторами, моніторинг консультування та перевірки на етапах їх виконання, підготовка документації; “Моніторинг” – належне впровадження САД системи моніторингу надання послуг у частині їх регламентації й дотримання і врахування/виправлення виявлених недоліків.

Б) Значущі недоліки дотримання окремих вимог Закону України “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність” від 21.12.2017 № 2258-VIII (далі – Закон № 2258-VIII) стосувались: призначення для виконання завдання з обов’язкового аудиту фінансової звітності ключового партнера; ведення особових справ за кожною юридичною особою, фінансова звітність якої перевіряється; своєчасності сплати внесків; недотримання суцільної дії договору страхування виконання договорів обов’язкового аудиту.

В) Значущими недоліками виконання завдання ідентифікувались такі питання: документування процедур під час прийняття та продовження від-

носин з клієнтами; виконання аудиторських процедур щодо залишків на початок періоду; визначення суттєвості при плануванні аудиту; документування основних елементів розуміння суб'єкта господарювання, його середовища та внутрішнього контролю; документування процесу ідентифікації й оцінювання ризиків суттєвого викривлення; планування аудиту фінансової звітності; виконання заходів контролю та його документування; документування процесу організації аудиторської вибірки; документування аудиторських процедур та отримання аудиторських доказів для кожного суттєвого класу операцій; забезпечення основи для аудиторської думки; структура і зміст аудиторських звітів тощо.

Варто підкреслити, що Аудиторська палата висвітлює поширені недоліки за окремими елементами системи контролю якості, що дає змогу САД оперативно реагувати на потенційні ризики внутрішніх систем контролю якості, посилювати політики й процедури для попередження виявлених контролерами Комітету з контролю якості аудиторських послуг порушень, наприклад:

- за елементом “Відповідальність керівництва за якість”: упроваджені процеси розподілу управлінських обов'язків уможливають вплив комерційних рішень на якість виконаної роботи, не забезпечують виділення достатніх ресурсів для розвитку, документування й підтримки політик і процедур контролю якості, у т. ч., достатнього виділення ресурсів; встановлені САД політики та процедури щодо прийняття завдання/клієнта не дотримуються на практиці;
- за елементом “Прийняття та продовження відносин з клієнтами і конкретних завдань”: встановлені САД політики і процедури прийняття завдання / конкретних завдань не забезпечують достатньої впевненості, що аудиторська компанія прийме завдання лише в тому разі, якщо вона є компетентною для його виконання, має необхідні для цього можливості включно з часом та ресурсами, зможе дотриматися відповідних етичних вимог та розглянула питання чесності клієнта й не має інформації, яка б свідчила про нечесність останнього;
- за елементом “Відповідні етичні вимоги”: ідентифіковані під час перевірки недоліки свідчать, що САД не встановив політики та процедури, котрі надають достатню впевненість у тому, що фірма та персонал дотримуються відповідних етичних вимог, а саме незалежності;
- за елементом “Виконання завдання”: виявлені значущі недоліки під час перевірки виконаних завдань свідчать про те, що політики та процедури САД не забезпечують виконання завдань відповідно до вимог міжнародних стандартів аудиту (далі – МСА) та Закону № 2258-VIII. Наявні у САД внутрішньофірмові стандарти/положення щодо виконання завдання з аудиту не дотримуються на практиці;
- за елементом “Моніторинг”: встановлений САД процес моніторингу не надає достатньої впевненості в тому, що політики і процедури системи контролю якості раціонально сплановано, відтак – вони працюють

неефективно; немає механізмів взаємодії між усіма членами команди із завдання та іншим персоналом у частині повідомлення про недоліки, виявлені в процесі моніторингу; план дій, що складається за результатами моніторингу, має формальний характер; несвоєчасно вживаються відповідні заходи для усунення будь-яких недоліків, виявлених у процесі моніторингу, з подальшим коригуванням політик та процедур контролю якості.

Мета дослідження – розкриття сучасних тенденцій виявлення та оцінки ризиків якості аудиту, обґрунтування для аудиторської фірми альтернативної внутрішньої системи управління якістю як невід'ємної складової менеджменту операційної діяльності, що уможливить формування системного підходу до проведення конкурентоспроможного аудиту.

Методи дослідження. Основою дослідження є діалектичний метод пізнання. Методи аналізу та синтезу використовувалися для з'ясування функціонального призначення та економічної сутності процесів управління якістю, включно з управлінням ризиками. Методи аналогії, системний підхід дали можливість сформулювати альтернативні підходи покращання ефективності управління ризиками якості аудиторських послуг.

Результати дослідження. Питання якості аудиту – питання рейтингу фахівців, покликаних бути взірцем фахової надійності й корпоративної етики.

Аудиторський ризик становить одну з найскладніших категорій аудиту, оскільки є функцією ризиків суттєвого викривлення та ризику невиявлення. За МСА аудиторський ризик – ризик того, що аудитор висловить невідповідну аудиторську думку в разі, якщо фінансова звітність суттєво викривлена.

Безперечно, існує багато ризиків для суб'єкта господарювання, що можуть негативно вплинути на досягнення цілей якості, але не всі ризики вважаються ризиками якості. Відповідно до Міжнародного стандарту з управління якістю 1 “Управління якістю для фірм, що виконують аудити чи огляди фінансової звітності, або інші завдання з надання впевненості чи супутніх послуг” (далі – МСУЯ 1) ризик якості (quality risk) – це ризик, який обґрунтовано може: виникнути; окремо або в поєднанні з іншими ризиками негативно вплинути на досягнення однієї або декількох цілей якості. Ризик якості пов'язаний з потенційною можливістю невиконання завдань, передбачених цілями якості. У свою чергу, цілі якості – це бажані результати щодо компонентів системи управління якістю, які мають бути отримані аудиторською компанією [4, Процес оцінки ризиків фірми, пп. 23–27].

В оцінці ризиків доцільно раціонально застосовувати принцип суттєвості – недоцільно ідентифікувати й оцінювати кожен можливий ризик. Визначення ризику якості в МСУЯ 1 включає поріг того, які саме ризики вважаються ризиком у питаннях якості аудиту. Ризик кваліфікується як ризик якості, якщо відповідає обом критеріям у визначенні: *має розумну ймовірність виникнення; окремо або в поєднанні з іншими ризиками*

якості може негативно вплинути на досягнення цілей однієї або кількох цілей якості.

Ризик якості є комплексною оцінкою ризиків у розрізі компонентів СУЯ аудиторської компанії. Альтернативно (один із варіантів) управлінську структуру СУЯ можна представити як невід'ємну складову менеджменту операційної діяльності компанії (табл. 2).

Таблиця 2. Альтернативні підходи до адміністрування
“Системи управління якістю” аудиторської компанії

№ з/п	Документ	Зміст, функціональне призначення
1	2	4
<i>Внутрішні регуляторні документи компанії щодо менеджменту ефективності “Системи управління якістю”</i>		
1	Положення “Менеджмент системи управління якістю” (далі – Положення про СУЯ)	Менеджмент СУЯ в компанії: основні політики та процедури, напрями адміністрування, методичні інструменти забезпечення ефективної імплементації вимог МСУЯ 1, МСУЯ 2
1.1	Додатки до Положення про СУЯ	Додатки в розрізі організаційних напрямів менеджменту / змістових розділів, передбачених Положенням про СУЯ, з покроковою регламентацією управлінського забезпечення компанією вимог МСУЯ 1, МСУЯ 2, МСА 220
1.3	Методика управління ризиками: ідентифікація, попередження, оцінка ризиків аудиту, заходи нівелювання негативного впливу ризиків згідно з МСУЯ 1 (далі – Методика управління ризиками)	Методика управління ризиками – внутрішній регуляторний документ, що розкриває детально і послідовно політику компанії щодо управління процесами ідентифікації, попередження, оцінки ризиків аудиту, заходів нівелювання їхнього негативного впливу (в кореляції з відповідними розділами Положення про СУЯ)
1.4	Методологія розуміння концептуальних положень МСУЯ 1 та 2, МСА 220 (переглянутого) (далі – Методологія розуміння МСУЯ)	Розкриття дефініцій / трактування базових понять, методів, принципів і норм МСУЯ 1, МСУЯ 2, МСА 220
<i>Внутрішні регуляторні документи компанії щодо забезпечення якості аудиторських послуг</i>		
2	Методичні вказівки для проведення аудиту у відповідності до вимог МСА (далі – Методичні вказівки для проведення аудиту).	Методичні вказівки для проведення аудиту призначені для практичної імплементації вимог МСА на засадах дотримання політик та процедур СУЯ, затвердженого компанією. Кожен розділ Методичних вказівок підкріплений низкою положень (Положення “Прийняття клієнта”, “Планування аудиту фінансової звітності”, “Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення” тощо)
2.1.	Положення в розрізі окремих етапів, видів робіт, процедур аудиту в рамках певних МСА	Положення, на які спираються Методичні вказівки для проведення аудиту, – послідовна методика дотримання вимог окремих МСА за етапами, видами та процедурами аудиту. Кожне Положення підкріплене робочими документами – детальним документуванням аудиторських процедур на кожному з етапів, оцінкою щодо отриманих результатів

№ з/п	Документ	Зміст, функціональне призначення
1	2	4
<i>Внутрішні регуляторні документи компанії щодо забезпечення системного контролю/моніторингу за результативністю СУЯ</i>		
3	Методологія моніторингу СУЯ	Методологія проведення моніторингу – система політик і процедур для забезпечення ефективного моніторингу практичного застосування СУЯ компанії з метою ідентифікації та попередження загроз недотримання положень/правил, принципів, зазначених у п. 1. Положення про СУЯ. Розділи Методології проведення моніторингу підкріплені відповідними додатками (регламентованими в Положенні про СУЯ).

Складено автором.

Наскрізним питанням забезпечення СУЯ є оцінка ризиків невиконання на належному рівні поставлених системою цілей. Дотримуючись параграфів А39–А41 МСУЯ 1, САД повинен розробити “дорожню карту” за послідовними етапами: ідентифікація – попередження – виявлення – оцінювання ризиків та впровадження менеджменту управління негативними потенційними/виявленими наслідками ризиків із метою досягнення цілей якості аудиту.

Для цього насамперед як аудиторській компанії, так і замовнику аудиту важливо отримати розуміння ситуації з її причинно-наслідковими обставинами з питань:

- складності й організаційно-економічних характеристик суб’єкта, стратегічних та оперативних процесів адміністрування операційних потоків;
- організаційно-управлінської структури та стилю управління;
- виробничих ресурсів (як власних, так і залучених) на предмет їх раціонального обігу та використання;
- стабільності й складності нормативного поля діяльності (у т. ч. професійних стандартів/положень, специфіки галузі діяльності та виконуваних завдань);
- динаміки відносин з контрагентами тощо.

Об’єкти дослідження дають розуміння впливу середовища на поведінку ризиків, діапазон їхньої оцінки. Компанія повинна розробити політики та процедури, призначені для виявлення інформації, що вказує на необхідність визначення додаткових цілей якості. Такі оперативні коригування політик і процедур не є простою фіксацією зміни оцінки ризиків, а зумовлюють потребу: в обґрунтуванні доцільності додаткових цілей якості або їх змін; оцінці додаткових ризиків якості; зміні ризиків якості та/або проведенні переоцінки ризиків якості; розробленні й застосуванні додаткових дій/змін у відповідь (параграфи А52–А54 МСУЯ 1).

САД використовує професійне судження, з’ясовуючи, чи відповідає ризик пороговому значенню. Документування процесу оцінки ризиків якості

альтернативно може містити опис самого ризику, причини його виникнення, тобто розглядати появу ризику та вплив на досягнення цілей якості. На етапі впровадження МСУЯ 1 може бути доцільним задокументувати процес і аналітичне підтвердження ймовірності ризику для встановлення цілей якості, ідентифікації й оцінки ризиків якості та розроблення заходів управлінського контролю таких ризиків.

Цілі якості, визначені в МСУЯ 1, охоплюють вісім компонентів системи управління якістю, серед яких “Управління та керівництво”, “Ресурси”. Приклади обґрунтування впливу потенційного ризику на цілі якості (в рамках згаданих компонентів) наведено в табл. 3.

Таблиця 3. Обґрунтування впливу потенційного ризику на цілі якості аудиту

Умови, події, обставини, дії, що можуть негативно вплинути на досягнення цілей у сфері якості	Ідентифікований ризик якості	Опис ризику	Оцінка ризиків: 1 – високий; 2 – середній; 3 – низький	Цілі якості, досягненню яких перешкоджає ідентифікований ризик
<i>Компонент “Управління та керівництво”</i>				
Компанія має суттєвий рівень плинності кадрів (щорічно близько 25 % аудиторів звільняються)	Важко контролювати якість роботи в складі групи виконавців, несистемна персоніфікована оцінка моніторингу якості за результатами року	Відповідальність щодо якості аудиту складно оцінити в динаміці, неповною мірою проявляється мотиваційний вплив фінансової виплати на покращання якості аудиту, критичною є оцінка корпоративної культури компанії	2	Компанія пропагує важливість якості роботи через оцінку корпоративної культури, рівень оплати праці та колегіальну підтримку колективу в досягненні кращих результатів
<i>Компонент “Ресурси”</i>				
Компанія активно впроваджує нові програмні продукти	Недостатність компетентності персоналу для правильного використання технологій	Фірма інвестує в нові технології, але персонал не має належної компетентності для її правильного використання	1	Технологічні ресурси. Відповідні технологічні ресурси, отримуються або створюються, впроваджуються та використовуються для забезпечення роботи СУЯ та виконання завдання

Складено автором.

Оцінка ризиків якості не обов'язково повинна містити формальні рейтинги або бали (хоча аудиторським компаніям не забороняється їх використовувати). Альтернативним варіантом може також бути застосування кольорових позначень [5].

У МСА 315 (переглянутому) підкреслено, що процедури оцінки ризиків самі, однак, не надають достатніх належних аудиторських доказів, на котрих базується аудиторський висновок (параграфи А1–А5) [6], тому для розкриття оцінки ризику здійснюють: запити керівництву, або відповідним особам у межах функції внутрішнього аудиту; аналітичні процедури, спостереження та перевірку (параграфи А1–А13). У стандарті розглянуто кілька ситуаційних моделей:

- аудитор повинен розглянути, чи інформація, отримана від аудитора щодо прийняття клієнта або продовження, стосується визначення ризиків суттєвого викривлення;
- якщо партнер із завдання виконував інші завдання для суб'єкта господарювання, такий партнер повинен розглянути, чи є отримана інформація доречною для виявлення ризиків суттєвого викривлення;
- якщо аудитор має намір використовувати інформацію, отриману за попереднім досвідом роботи, він повинен з'ясувати, чи відбулися зміни після попереднього аудиту, що може вплинути на його відповідність поточному аудиту;
- партнер із завдання та інші ключові члени команди із завдання повинні обговорити чутливість фінансової звітності підприємства до суттєвості спотворення та застосування відповідної фінансової звітності;
- партнер із залучення повинен визначити, про які питання слід повідомити команду із завдання, про які – учасників, котрі не беруть участі в обговоренні (параграфи А19–А23) [7].

Складність оцінки ризиків має бути з'ясована аудиторською компанією через обґрунтування ймовірності настання ризикової події, її впливу на досягнення цілей СУЯ аудиту, чому сприяє раціональна оцінка ризику (що є сьогодні альтернативою безпосередньо компанії).

Методичними рекомендаціями Державної служби фінансового моніторингу України регламентовано дуже високий, високий, середній та низький рівні ризику [8]. Таку класифікацію ризиків доцільно мати в полі зору як безпосередньо під час проведення обов'язкового аудиту, так і при наданні інших аудиторських послуг.

До основних ризиків, які можуть нівелюватись у результаті реалізації ефективних заходів їх моніторингу (у т. ч. контролю якості аудиту) науковці відносять управлінські ризики: операційний (operational risk) – можливості прямих або непрямих втрат унаслідок побудови неадекватних внутрішніх процесів або їх свідомого чи несвідомого порушення; юридичний (legal risk) – можливості порушення вимог національного та/або міжнародного законодавства; втрати репутації (reputation risk); фінансовий (financial risk) – імовірності фінансових втрат. Для аудиторських компаній, які є суб'єктами

первинного фінансового моніторингу, на етапах ознайомлення з клієнтом, укладання угоди на надання аудиторських послуг доцільно розглянути всі наведені ризики.

У процесі аудиту фінансової звітності аудиторська компанія акцентує увагу насамперед на операційних і фінансових ризиках, на етапах проведення огляду фінансової звітності, виконання завдань із надання впевненості (сучасна практика передбачає широкий спектр проведення операційного аудиту, виконання аудиторами погоджених процедур тощо) – у її полі зору всі перелічені види ризиків (відповідно до визначених у договорі завдань).

Види ризиків практично незліченні. Хоча поки що немає емпіричних доказів стосовно нового підходу інституційної економіки до управління ризиками, теорія дає інше пояснення корпоративної поведінки: адміністрування процесів управління ризиками можливе з урахуванням прийнятої практики в певній галузі. У міжнародній практиці найбільш широко використовуваним показником оцінки ризиків є рентабельність активів (РА), що оцінюється як чистий прибуток, поділений на середній обсяг активів за певний період:

$$РА = \frac{\text{Чистий прибуток}}{(\text{Загальні активи на н.п.} + \text{Загальні активи на к.п.}) / 2}. \quad (1)$$

РА передає інвесторам прибуток, отриманий за рахунок коштів, вкладених у капітальні активи. Відтак, ефективне використання активів суб'єкта найкраще відображається через норму прибутку від її активів.

Ще один із варіантів оцінки – коефіцієнт рентабельності власного капіталу (РВК), що вимірюється шляхом поділу чистого прибутку на власний капітал:

$$ROE = \frac{\text{NetProfit}}{(\text{Капітал на н.п.} + \text{Капітал на к.п.})/2}. \quad (2)$$

Рентабельність власного капіталу – важливий показник ефективності суб'єкта, пов'язаний із бухгалтерським обліком. РВК не є незалежним показником ефективності: сума ризикованих активів та подія платоспроможності не враховуються в його цифрах, відтак, він не враховує довгострокової стратегії операційної діяльності суб'єкта.

Серйозній критиці в міжнародній практиці управління ризиками піддається недосконалість техніки в управлінні ризиками, зокрема: відсутність структурованої ідентифікації ризику, неврахування незапланованих ризиків щодо обмежених фінансових і нефінансових ресурсів; зосередженість управлінських дій на уникненні ризику, а не на формуванні методів його контролю тощо.

Цікавою та найдоступнішою є практика ідентифікації ризиків з метою належної організації їх попередження, що передбачає (як варіант) п'ятирівневу бальну оцінку: 1 – більшою мірою, 2 – значною мірою, 3 – помірно, 4 – мало, 5 – відсутні (зовсім немає / ні).

Як приклад наведемо фрагмент ідентифікації ризику на етапах ознайомлення з контрагентом (табл. 4).

Таблиця 4. Альтернативна ідентифікація ризику на етапах ознайомлення із замовником аудиту

№ з/п	Можливий ризик	Оцінювання				
		1	2	3	4	5
1	Замовник працює в регіоні тривалий термін	Більше п'яти років	–	–	–	–
2	Замовник відомий як учасник інноваційних виробничих проектів	–	–	–	Нерегулярно	–
3	Замовник підтримує регіональні й екологічні проекти	–	–	–	–	Інформації немає
4	Підтвердження фінансової звітності замовника та сайті	–	Звітність підтверджена аудитом за останні два роки	–	–	–

Ризик ділових відносин: $(1 + 2 + 4 + 5) : 4 = 3$ (середній ризик).

Складено автором.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. У практичній діяльності аудиторські компанії використовують СУЯ як інструмент удосконалення операційної діяльності. Збільшення доданої вартості через інноваційні й системні кроки менеджменту з виявлення/попередження “слабких місць”, посилення іміджу компанії на ринку аудиторських послуг, процеси динамічного розвитку соціально відповідального бізнесу є підтвердженням важливості ролі компанії як у своєму регіоні, так і за його межами.
2. Система управління якістю не має простої циклічності, її результативність – у системному нормативному та внутрішньоуправлінському розвитку. З цією метою слід структурувати надійну систему внутрішнього моніторингу управління якістю із залученням до виконання таких функцій компетентних та адміністративно незалежних аудиторів.
3. Внутрішній аудит СУЯ не може виконувати своєї функції тільки декларативними рішеннями. Через налагоджену комунікацію з виконавцями аудиту, зацікавленість у затребуваності своєї ролі відповідальний за СУЯ компанії повинен підвищувати свій рівень, ділитись набутими знаннями з колегами-аудиторами протягом виконання замовлення, працювати з ризиками якості на випередження.

Висвітлені у статті питання управління ризиками якості аудиту – достатньо нові, потребують формування методичних і практичних засад регламентації та концептуально уніфікованих механізмів упровадження таких процесів аудиторськими компаніями.

Отже, важливими напрямками подальших досліджень мають стати визначення й обґрунтування як загальної моделі СУЯ для аудиторських компаній з урахуванням їхніх масштабів та особливостей операційної діяльності, так і найефективніших методів внутрішнього контролю / аудиту СУЯ, з розробленням альтернативних шляхів формування та розвитку СУЯ на засадах раціонального балансу міжнародної практики, вітчизняних потреб (що не суперечать міжнародним регламентам), ресурсного забезпечення аудиторських компаній.

Список використаних джерел

1. Elg M., Gremyr I., Hellström A., Witell L. The role of quality managers in contemporary organisations. *Total Quality Management and Business Excellence*. 2011. Vol. 22, No. 8. P. 795–806. URL: <https://doi.org/10.1080/14783363.2011.5938991>.
2. Деменко В. Г. Система управління якістю надання послуг: ретроспективний огляд. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 39. С. 124–129. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/986>.
3. Аналіз порушень суб'єктами аудиторської діяльності професійних вимог щодо якості аудиторських послуг за 2022 рік. URL: <https://www.apu.com.ua/2023/01/27/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D1%81%D1%83%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81-2/>.
4. Міжнародний стандарт з управління якістю 1 “Управління якістю для фірм, що виконують аудити чи огляди фінансової звітності, або інші завдання з надання впевненості чи супутніх послуг”. 2020. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/4_ISQM_1_Final_Standard_\(Not_Formatted\)\(uk\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/4_ISQM_1_Final_Standard_(Not_Formatted)(uk).pdf).
5. Гаєвська Н. Процес оцінки ризиків якості. 2022. 9 груд. URL: <https://www.apob.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9C%D0%A1%D0%A3%D0%AF-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81-%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf>.
6. Міжнародний стандарт аудиту 315 (переглянутий у 2019 році). Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/2_ISA_315_\(Revised_2019\)_Full_Standard_and_Conforming_Amendments_\(uk\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2_ISA_315_(Revised_2019)_Full_Standard_and_Conforming_Amendments_(uk).pdf).
7. International Standard on Auditing (ISA) 315 (Revised). Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement through Understanding the Entity and Its Environment. 2013. URL: https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/A017%202013%20IAASB%20Handbook%20ISA%20315%20Revised.pdf.
8. Левицька С. О., Осадча О. О. Ризико-орієнтований підхід на етапах первинного фінансового моніторингу. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2021. № 3 (95). С. 54–72. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/22886/1/Ve956.zax.pdf>.

References

1. Elg, M., Gremyr, I., Hellström, A., & Witell, L. (2011). The role of quality managers in contemporary organisations. *Total Quality Management and Business Excellence*, 22 (8), 795–806. DOI: 10.1080/14783363.2011.5938991.
2. Demchenko, V. H. (2023). Quality management system for the provision of services: a retrospective review. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 39, 124–129. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/986> [in Ukrainian].

3. Audit Chamber of Ukraine. (2023). *Analysis of violations by subjects of audit activity of professional requirements regarding the quality of audit services for 2022*. Retrieved from <https://www.apu.com.ua/2023/01/27/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D1%81%D1%83%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81-2/> [in Ukrainian].
4. International Auditing and Assurance Standards Board. (2020). *International Standard on Quality Management (ISQM) 1, Quality Management for Firms that Perform Audits or Reviews of Financial Statements, or Other Assurance or Related Services Engagements*. Retrieved from [https://mof.gov.ua/storage/files/4_ISQM_1_Final_Standard_\(Not_Formatted\)\(uk\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/4_ISQM_1_Final_Standard_(Not_Formatted)(uk).pdf) [in Ukrainian].
5. Haievska, N. (2022, December 9). *Quality risk assessment process*. Retrieved from <https://www.apob.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/%D0%9C%D0%A1%D0%A3%D0%AF-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81-%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf> [in Ukrainian].
6. International Auditing and Assurance Standards Board. (2019). *International Standard on Auditing 315 (Revised 2019) ISA 315 (Revised 315) and Conforming and Consequential Amendments to Other International Standards Arising from ISA 315 (Revised 2019)*. Retrieved from [https://mof.gov.ua/storage/files/2_ISA_315_\(Revised_2019\)_Full_Standard_and_Conforming_Amendments_\(uk\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2_ISA_315_(Revised_2019)_Full_Standard_and_Conforming_Amendments_(uk).pdf) [in Ukrainian].
7. International Auditing and Assurance Standards Board. (2013). *International Standard on Auditing (ISA) 315 (Revised), Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement through Understanding the Entity and Its Environment*. Retrieved from https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/A017%202013%20IAASB%20Handbook%20ISA%20315%20Revised.pdf [in Ukrainian].
8. Levytska, S. O., & Osadcha, O. O. (2021). Risk-oriented approach at the stages of primary financial monitoring. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*, 3 (95), 54–72. Retrieved from <https://ep3.nuwm.edu.ua/22886/1/Ve956.zax.pdf> [in Ukrainian].

doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2024.02.115>

УДК 657.6

Р. Ю. Овчарик

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту Державного торговельно-економічного університету, Київ, Україна, romanovcharik@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-9712>

К. О. Назарова

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансового аналізу та аудиту Державного торговельно-економічного університету, Київ, Україна, k.nazarova@knu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5019-9244>

В. С. Негоденко

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту Державного торговельно-економічного університету, Київ, Україна, v.nehodenko@knu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6873-2011>

Т. Ю. Копотієнко

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту Державного торговельно-економічного університету, Київ, Україна, t.kopotiienko@knu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6107-9937>

Б. В. Мельничук

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу контролю Інспекції із забезпечення якості – інспектор, Київ, Україна, borys.melnychuk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5019-564X>

АУДИТ ОПОДАТКУВАННЯ В СИСТЕМІ НЕЗАЛЕЖНОГО ЕКОНОМІЧНОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУТЬ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. *Вступ.* Аудит оподаткування – незалежна перевірка податкової звітності підприємства з метою підтвердження її достовірності й попередження про донарахування платежів до бюджету у вигляді податків, штрафів, що в майбутньому можуть бути донараховані державними контролюючими органами.

Проблематика. На сьогодні в економічній літературі не зовсім чітко розділено дефініції “аудит оподаткування” і “податковий аудит”, немає чіткої моделі аудиту оподаткування в умовах воєнного стану.

Мета – удосконалення тлумачення категорії “аудит оподаткування”, визначення його ролі в структурі незалежного аудиту й розроблення заходів щодо покращання організації його проведення.

Методи. Використано: теоретичні підходи до категорії “аудит оподаткування” різних науковців, офіційні дані публічного звіту Державної податкової служби України, результати НДР кафедри фінансового аналізу та оподаткування Державного торговельно-економічного університету. Використано методи узагальнення, систематизації, порівняння, критичного аналізу, групування, оцінювання, коефіцієнтний аналіз.

Результати. Висвітлено результати досліджень економічної суті “податковий аудит”. Сформульовано авторське тлумачення категорії “податковий аудит”. Проведено аналіз методів податкового аудиту, розроблено узагальнюючу модель аудиту оподаткування для підприємств малого бізнесу.

© Овчарик Р. Ю., Назарова К. О., Негоденко В. С., Копотієнко Т. Ю., Мельничук Б. В., 2024

Висновки. Запропоноване авторами тлумачення “податковий аудит” дасть можливість виявити нові критерії розрізнення (виявлення) і класифікації податкового аудиту, що сприятиме вдосконаленню забезпечення прийняття управлінських рішень, забезпечуючи більшу ймовірність пізнання об’єкта.

Ключові слова: аудит оподаткування, модель аудиторської перевірки, оподаткування, суб’єкти малого підприємництва, умови воєнного стану.

Рис. 4. Табл. 2. Літ. 12.

Roman Ovcharyk

Ph. D. (Economics), Associate Professor, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, romanovcharik@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-9712>

Karina Nazarova

Dr. Sc. (Economics), Professor, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, k.nazarova@knote.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5019-9244>

Viktoriia Nehodenko

Ph. D. (Economics), Associate Professor, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, v.nehodenko@knote.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6873-2011>

Tetiana Kopotiienko

Ph. D. (Economics), Associate Professor, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, t.kopotiienko@knote.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6107-9937>

Borys Melnychuk

Ph. D. (Economics), Head of the Control Department of the Quality Assurance Inspection – Inspector Audit Public Oversight Body of Ukraine, Kyiv, Ukraine, borys.melnichuk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5019-564X>

TAXATION AUDIT IN THE SYSTEM OF INDEPENDENT ECONOMIC CONTROL UNDER MARTIAL LAW: ESSENCE, PROBLEMS, PROSPECTS

Abstract. *Introduction.* Taxation audit is an independent check of the company's tax reporting for the purpose of confirming its authenticity and warning about additional payments to the budget in the form of taxes and fines that may be added by state control bodies in the future.

Problem Statement. Today, the definitions of “taxation audit” and “tax audit” are not clearly defined in the economic literature, there is no clear model of taxation audit in the conditions of martial law.

Purpose. To improve the categorical apparatus “taxation audit”, to analyze the place of taxation audit in the system of independent audit; to develop measures for improving the organization of its conduct.

Methods. Theoretical approaches to the “taxation audit” category by various scientists, official data from the public report of the State Tax Service of Ukraine, results of the research work of the Department of Financial Analysis and Taxation of the State University of Trade and Economics were used. The methods used are: generalization, systematization, comparison, critical analysis, grouping, evaluation, coefficient analysis.

Results. The results of research into the economic essence of “tax audit” are highlighted. The author's interpretation of the “tax audit” category is designed. An analysis of tax audit methods was carried out, a general model of taxation audit for small business enterprises was developed.

Conclusions. The interpretation of “tax audit” proposed by the authors will make it possible to identify new criteria for distinguishing (detection) and classifying tax audits, thereby improving the provision of management decision-making, which will provide a greater probability of knowing the object.

Keywords: taxation audit, audit model, taxation, small business entities, martial law conditions.
JEL classification: M42.

Вступ. Аудит оподаткування – незалежна перевірка податкової звітності підприємства з метою підтвердження її достовірності й попередження про донарахування платежів до бюджету у вигляді податків, штрафів, що в майбутньому можуть бути донараховані державними контролюючими органами. Податкова звітність посідає вагомe місце у формуванні фінансової звітності підприємства та має містити достовірні відомості про: обсяги нарахування і сплати податків, базу оподаткування, пільги тощо. Питання правильності складання податкової звітності на підприємстві і її достовірність належать до компетенції головного бухгалтера й керівника підприємства. Організація незалежного аудиту оподаткування не тільки передбачає розроблення додаткових робочих документів аудитора, а й дає можливість за результатами аудиту класифікувати і згрупувати аудиторські процедури, виокремити типові з них і на цій основі сформувавши єдину методологію та послідовність проведення перевірки. Такий підхід допомагає створювати загальну модель організації аудиту оподаткування, вирізняти типові помилки за його результатами тощо. Таким чином, в умовах воєнного і поствоєнного стану актуальними залишаються питання вдосконалення теоретичних підходів до розуміння аудиту оподаткування та його місця в системі незалежного контролю, створення організаційних моделей його проведення.

Аналіз досліджень і постановка проблеми. Питанню організації аудиту оподаткування як напряму незалежного аудиту приділяють увагу багато практиків і вчених-аудиторів: Н. Й. Анфіногентова, О. В. Артюх, Т. С. Воїнова, Б. В. Костюк, О. Г. Красота, О. А. Петрик, О. Ю. Редько, В. А. Таращенко [1–7] та ін. Дослідження, проведені вітчизняними науковцями, наголошують на необхідності аудиту оподаткування, аналізу послідовності його проведення, формування нових методологічних підходів тощо. Хочемо зауважити: теоретичне визначення дефініції “аудит оподаткування” в науковій літературі сформовано у поєднанні двох теорій: “аудиту оподаткування” і “податкового аудиту”, що подекуди виступають тотожними. На нашу думку, необхідно розділити останні, оскільки аудит оподаткування має місце в організації незалежного контролю, а податковий аудит проводиться виключно контролюючими органами (фіскальна служба, Державна аудиторська служба України тощо). Удосконалення трактування поняття “аудит оподаткування” під впливом класифікаційних ознак, організації аудиторських процедур під час проведення аудиту оподаткування, заінтересованості такою послугою замовниками аудиторських послуг надасть новому визначенню достатнього рівня розуміння і відобразить його належне місце в теоретичній системі економічного контролю.

Мета статті – удосконалення тлумачення категорії “аудит оподаткування”, визначення її ролі в структурі незалежного аудиту й розроблення заходів щодо покращання організації його проведення.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- дослідити теоретичну суть категорії “аудит оподаткування”, на основі порівняння і класифікації сформулювати нове тлумачення;
- відокремити аудит оподаткування від податкового аудиту і на підставі методів економічного аналізу довести необхідність його здійснення;
- розробити структурно-логічну модель концептуальної основи дефініції “аудит оподаткування” і модель організації аудиту оподаткування на суб’єктах малого підприємництва відповідно до Положення з міжнародної практики аудиту 1005 “Особливості аудиту малих підприємств”.

Методи дослідження. Методологічною основою написання наукової статті є сукупність методів і теоретичних підходів, побудованих на філософії класицизму і позитивізму. Було використано загальнонаукові методи дослідження: системного аналізу, узагальнення, класифікації. Специфічні методи дослідження (середніх показників, аналіз динаміки, коефіцієнтний аналіз) дали можливість підтвердити теоретичні результати практичними розрахунками. Завдяки застосованим методам дослідження сформовано гіпотезу, яка є корисною в теоретичному аспекті та в напрямі практичного використання аудиторами-практиками під час проведення аудиторських перевірок.

Результати дослідження. Питання організації аудиту оподаткування на підприємствах в умовах воєнного та поствоєнного стану актуалізуються, а його тлумачення як економічної категорії набувають важливого значення. Порівняння тлумачень поняття “аудит оподаткування” різними економістами-аудиторами (табл. 1) дає можливість узагальнити підходи до його виникнення, формування, удосконалення класифікаційних ознак і тим самим оптимізувати визначення.

Таблиця 1. Зміст категорії “Аудит оподаткування” у наукових джерелах

Автор	Зміст категорії “аудит оподаткування” / “податковий аудит”
Артюх О. В. [2, с. 235]	Податковий аудит – незалежна перевірка обліку та звітності в системі оподаткування з метою визначення правильності нарахування і сплати податкових платежів до бюджету та висловлення думки незалежного аудитора про достовірність обліку й звітності в усіх суттєвих аспектах згідно з чинним податковим законодавством
Анфіногентова Н. Й. [1, с. 22]	Податковий контроль – самостійний напрям державного фінансового контролю. Характерним для нього є певна стадія фінансової діяльності – мобілізації коштів до публічних грошових фондів
Воїнова Т. С. [3, с. 122]	Податковий аудит є сукупністю прийомів, способів та процедур, які використовуються фахівцями державних контролюючих органів у сфері оподаткування для встановлення відповідності показників податкових декларацій та розрахунків реальним фактам фінансово-господарської діяльності й надання суспільству впевненості щодо дотримання платниками податків норм чинного законодавства
Костюк Б. В. [4, с. 128]	Податковий аудит – комплексна та незалежна перевірка податкового обліку підприємства, правильності нарахування й сплати податків, оцінювання податкових ризиків у діяльності підприємства

Автор	Зміст категорії “аудит оподаткування” / “податковий аудит”
Красота О. Г. [5, с. 344]	Податковий аудит – незалежна перевірка податкового обліку. Такий аудит проводять, щоб розуміти, чи правильно нараховуються та сплачуються податки на підприємстві, а також те, як можна оптимізувати існуючу систему оподаткування
Петрик О. А. [6, с. 10]	Аудит оподаткування – незалежна аудиторська перевірка правильності та повноти нарахування і своєчасності сплати податків, стану їх бухгалтерського й податкового обліку, підтвердження достовірності податкової звітності та податкових аспектів фінансової бухгалтерської звітності, контроль за дотриманням податкової політики і дисципліни, а також експертиза податкових ризиків та виявлення резервів зниження податкового тиску на бізнес
Таращенко В. А. [7, с. 4]	Податковий аудит – система відносин між державними контролюючими органами та платниками податків із приводу організації та проведення перевірки їхньої діяльності на відповідність чинному законодавству та встановленим нормативам, визначення правильності нарахування суми податків, зборів (обов’язкових платежів) та повноти їх сплати до бюджету, правильності заповнення та подання податкової і фінансової звітності, підбиття підсумків проведення перевірки, ознайомлення з її результатами

Складено авторами.

Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність єдиного тлумачення аудиту оподаткування як категорії і різновиду ініціативного аудиту. Всі визначення зводяться до єдиної основи – перевірки правильності визначення бази оподаткування, ставок податків, обсягів їх нарахування і строків сплати на підприємстві. Окремі автори стверджують, що аудит оподаткування у певних суб’єктів господарювання виступає пріоритетним порівняно з іншими видами аудиту [1; 4]. При порівнянні тлумачення податкового аудиту багато науковців вказують на його недоліки, спираючись на використання в термінології лише факторів податкового законодавства, котрі його формують, і зводячи тлумачення до процесуальних дій [2; 6]. Проведені дослідження дали змогу узагальнити, що кожне трактування дефініції “аудит оподаткування” має переваги і недоліки. На нашу думку, у практиці вітчизняного аудиту аудит оподаткування сьогодні має вид консультаційної послуги. Таким чином, концептуальна основа дефініції “аудит оподаткування” формується під впливом користувачів інформації, завдань, поставлених під час проведення аудиту податків, об’єктів перевірки, етапів (аудиторських процедур) і результатів аудиту (рис. 1).

Більшість науковців стверджують, що відмінність аудиту оподаткування і податкового аудиту є дещо умовною. Незалежний аудит і аудит, який проводиться контролюючими органами, мають відмінні риси, що полягають у меті перевірки й результатах аудиту, але методологія проведення контролю є тотожною. Наприклад, аудиторський контроль розрахунків із військового збору матиме такі подібності та відмінності (рис. 2).

На нашу думку, практика аудиторської роботи вимагає розділяти податковий аудит і аудит оподаткування залежно від того, чи контроль буде проведений органами державної аудиторської служби або перевірка має добро-

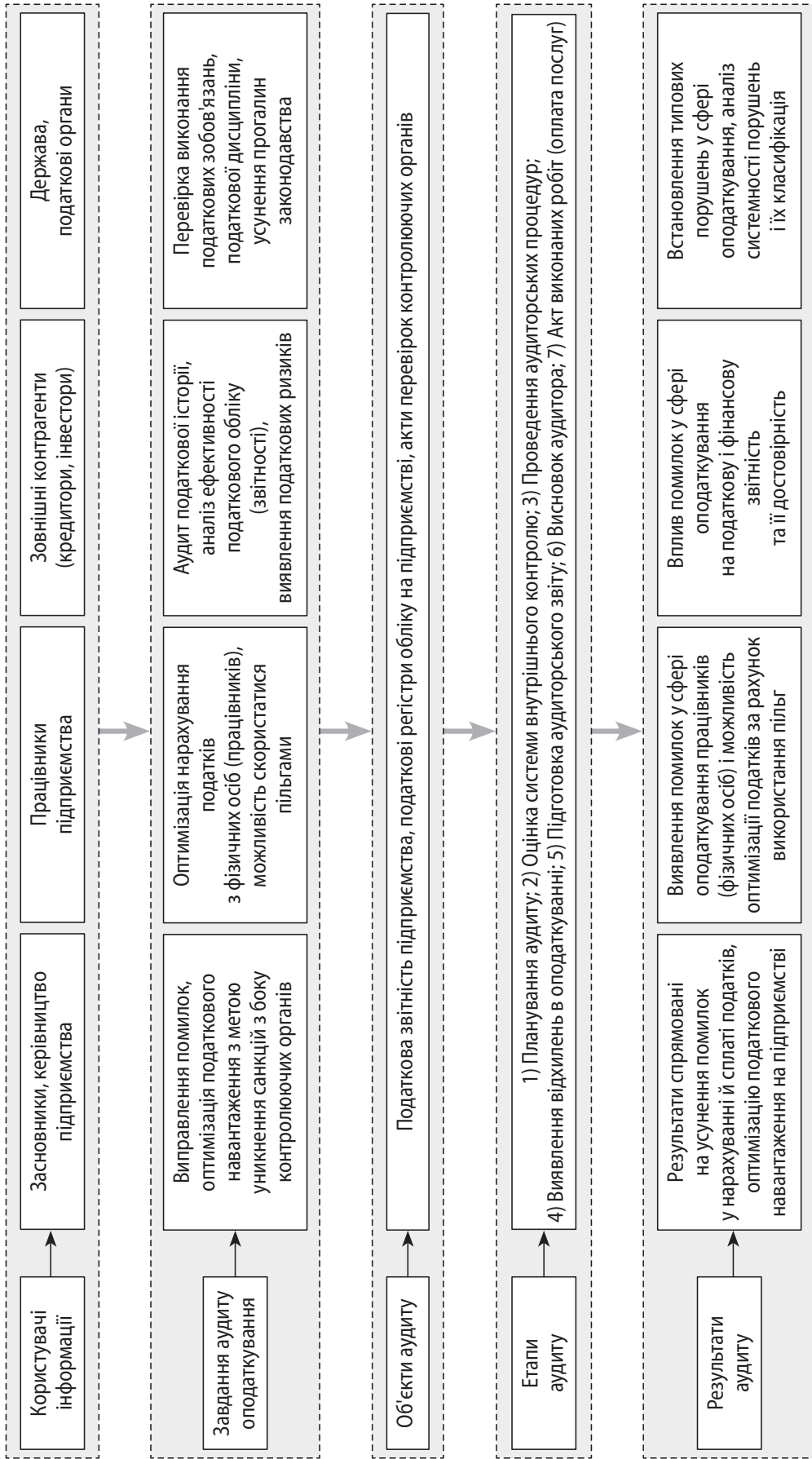

Рис. 1. Модель концептуальної основи дефініції “аудит оподаткування”

Побудовано авторами.

Рис. 2. Тотожність і відмінність податкового аудиту і аудиту оподаткування порядку нарахування і сплати військового збору

Побудовано авторами.

вільний характер і проводиться незалежною аудиторською фірмою. Необхідність такого поділу зумовлена тим, що найбільша частина роботи аудиторів припадає на етапи планування аудиту, визначення його строків, реалізації результатів аудиту, що в сукупності формує сам аудит відповідно до його виду. Беручи до уваги концептуальну основу походження самого тлумачення, порівняння наукових підходів до визначення поняття “аудит оподаткування” різними науковцями, вважаємо за необхідне вдосконалити його тлумачення. Автори, використовуючи методи класифікації і порівняння, пропонують таке визначення: *аудит оподаткування – це система аудиторських процедур незалежного аудитора з метою проведення перевірки нарахування, сплати, оптимізації податків на підприємстві відповідно до діючої податкової системи України і підтвердження достовірності показників фінансової (податкової) звітності.*

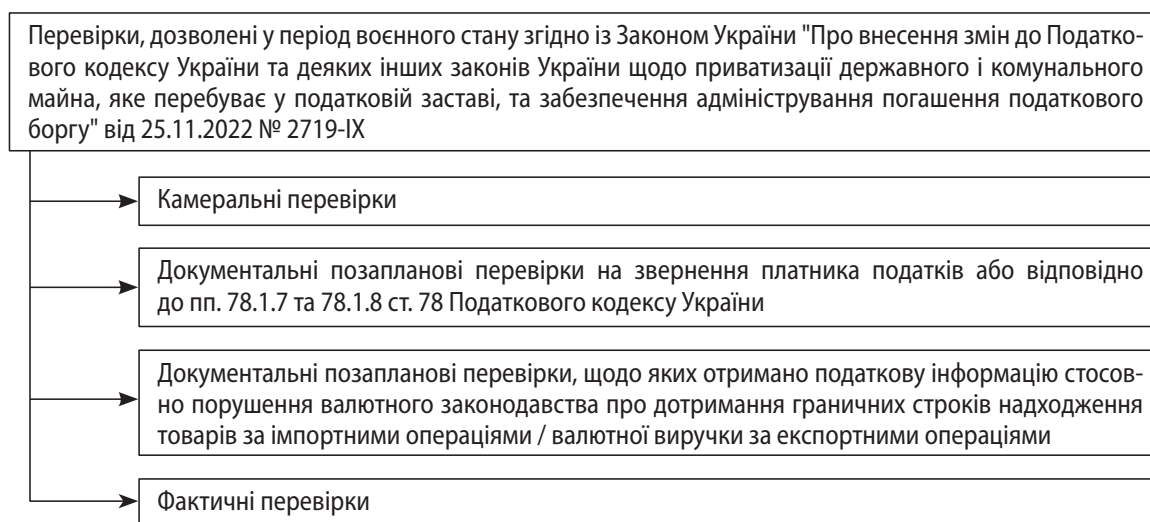
Таке тлумачення порівняно з іншими точніше описує необхідність категорії і висвітлює її економічний зміст.

Запровадження воєнного стану в Україні з лютого 2022 р. зумовило певні корективи у діяльності державних контролюючих органів, а отже, і в роботі незалежних аудиторів. Важливо те, що під час воєнного стану мають

місце певні особливості щодо проведення перевірок із боку контролюючих органів, зокрема. Документальні та фактичні перевірки проводяться за наявності безпечних умов для їх проведення, а саме безпечного:

- доступу, допуску до територій, приміщень та іншого майна, що використовуються для провадження господарської діяльності та/або є об'єктами оподаткування, або використовуються для отримання доходів (прибутку), або пов'язані з іншими об'єктами оподаткування таких платників податків;
- доступу, допуску до документів, довідок про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи, видатки платників податків та іншої інформації, пов'язаної з обчисленням та сплатою податків, зборів, платежів, про дотримання вимог законодавства, здійснення контролю за яким покладено на контролюючі органи, а також до фінансової і статистичної звітності у порядку та на підставах, визначених законом; проведення інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки.

Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу" від 25.11.2022 № 2719-IX змінив порядок проведення перевірок і розширив перелік перевірок, які можуть бути проведеними контролюючими органами у період воєнного стану (рис. 3) [8].

Рис. 3. Перелік перевірок, які можуть бути проведені контролюючими органами у період воєнного стану

Побудовано за: [9].

Зважаючи на те, що аудит оподаткування виступає одним із напрямів незалежного аудиту, який має на меті встановити достовірність нарахування і сплати податків, на сьогодні він не повною мірою став актуальним серед замовників аудиторських послуг. Самовпевненість у правильності на-

рахування і сплати податків, заборона на перевірки у період воєнного стану з боку контролюючих органів, відомості про заборону перевірок спровокували відмову від незалежного аудиту з питань оподаткування і використання послуг незалежного аудиту. Варто звернути увагу на те, що це стосується тієї категорії підприємств, котрі не входять до групи обов'язкового аудиту. Багато вчених у сфері аудиту стверджують, що при проведенні аудиту на суб'єктах малого підприємництва рекомендується відмовитись від вибіркового дослідження (у т. ч. від вибіркового аудиту оподаткування) і використувати суцільну перевірку всіх інформаційних об'єктів або перевірку 100 % об'єктів, які відповідають певним ознакам, а інші або взагалі не перевіряються, або до них застосовуються аналітичні процедури. Це зумовлено тим, що такому підприємству притаманний дуже низький рівень суттєвості (несуттєвими можуть вважатися лише мінімальні суми) через невисокі показники в його господарській діяльності [2; 4].

З огляду на Положення з міжнародної практики аудиту № 1005 “Особливості аудиту малих підприємств” [10] хочемо узагальнити зміст робочих документів аудитора й аудиторських процедур, що дасть можливість створити модель аудиту оподаткування на суб'єктах малого підприємництва (рис. 4).

Використовуючи офіційні дані Державної статистичної служби, Державної податкової служби і Аудиторської палати України, вважаємо за доцільне проаналізувати динаміку обсягів нарахованих податків і платежів, кількості платників податків (юридичних осіб), виявлених обсягів порушень у сфері оподаткування та кількості проведених перевірок (замовлень) у сфері незалежного аудиту (табл. 2). Такий аналіз дасть змогу підтвердити поведінку замовників послуг незалежного аудиту в динаміці залежно один від одного. За період 2018–2022 рр. обсяги нарахованих податків і платежів мали тенденцію до зростання в середньому на 19,79 % щороку, тоді як кількість платників податків – юридичних осіб залишалася майже незмінною. Порушення, зафіксовані у 2018–2022 рр. у сфері оподаткування, характеризувалися збільшенням у середньому щорічно на 20,05 %. Це свідчить про те, що за незмінної кількості таких платників спостерігалася тенденція до зростання порушень за результатами перевірок контрольними органами.

Дослідження місця незалежного аудиту оподаткування серед контрольних заходів свідчить: суб'єкти економічної діяльності не намагаються використовувати попереджувальні заходи з метою самостійного виявлення помилок, самостійного донарахування податків і платежів, своєчасного запобігання помилкам і перекрученням у сфері оподаткування. Так, за даними Аудиторської палати України кількість проведених перевірок (замовлень) у сфері незалежного аудиту за 2018–2020 рр. скорочувалася в середньому щороку на 1,57 % ($0,9843 \cdot 100 \% - 100 \%$). Відсутність даних про проведені перевірки (замовлення) у сфері незалежного аудиту за 2021–2022 рр. не відкидає того факту, що вони могли бути незмінними чи навіть спадати. Таким чином, запровадження воєнного стану негативно вплинуло на орга-

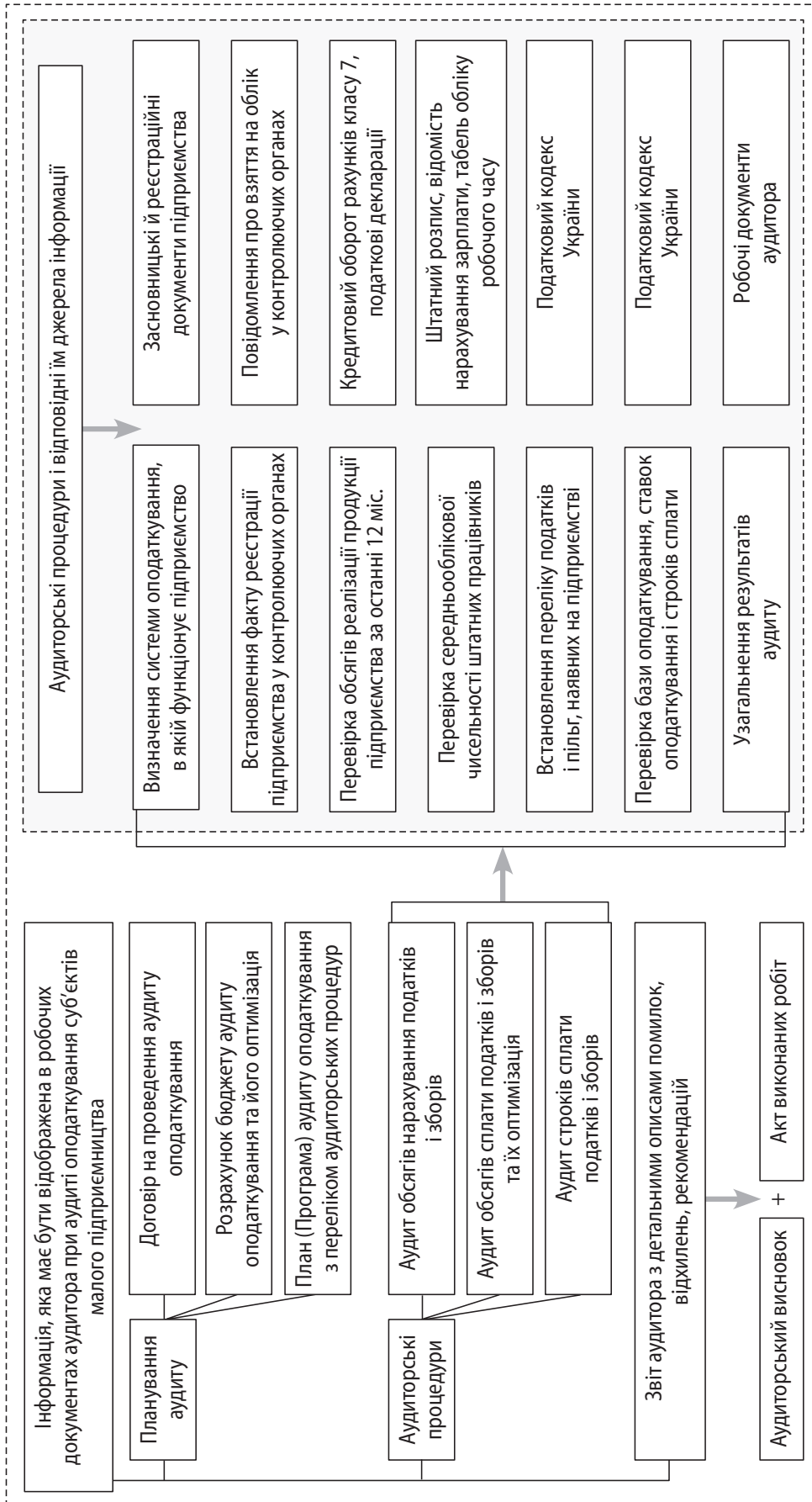

Рис. 4. Модель організації аудиту оподаткування на суб'єктах малого підприємництва
 відаповідно до ПМПА 1005 "Особливості аудиту малих підприємств"

Побудовано авторами.

Таблиця 2. Аналіз динаміки кількості проведених перевірок (замовлень) у сфері незалежного аудиту порівняно з тенденцією кількості платників податків, виявлених порушень за результатами контрольних перевірок і обсягами нарахованих податків і платежів за 2018–2022 рр.

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	У середньому
Обсяг нарахованих податків і платежів, млрд грн	386,7	349,6	432,6	507,9	562,9	–
Коефіцієнт (індекс) зростання (спаду)	–	0,9041	1,1187	1,3134	1,4557	1,1979
Кількість платників податків юридичних осіб, млн од.	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	–
Коефіцієнт (індекс) зростання (спаду)	–	1,0000	1,0769	1,0769	1,0769	1,0577
Порушення в сфері оподаткування за результатами перевірок контролюючими органами, млрд грн	15,6	...	17,8	...	19,6	–
Коефіцієнт (індекс) зростання (спаду)	–	–	1,1410	–	1,2600	1,2005
Кількість проведених перевірок (замовлень) у сфері незалежного аудиту, од.	32 496	33 244	31 433	...	...	–
Коефіцієнт (індекс) зростання (спаду)	–	1,0230	0,9455	...	...	0,9843

Складено за: [11; 12].

нізацію аудиторської діяльності, і це підтверджується зменшенням кількості перевірок, котрі мають форму незалежного аудиту.

На сьогодні аудит оподаткування як незалежний вид контролю часом виконує функцію моніторингу. Так, з прийняттям постанови Правління Національного банку України від 23.03.2022 № 60 банки не перевіряють джерела походження коштів, якщо клієнт вносить їх готівкою з метою допомоги Збройним Силам України (ЗСУ) та в деяких інших випадках. Дослідження свідчать, що нині відомі багато прикладів відмивання грошових коштів населення і юридичних осіб під виглядом допомоги ЗСУ. Власне, незалежний аудит ставить мету довести наявні факти таких порушень, попередити їх виникнення і запобігти поширенню. Оскільки кошти, що акумулюються для підтримки військових, не підлягають оподаткуванню, а навпаки, дають пільгу платнику, аудит оподаткування має завдання з'ясувати мету наступних ділових відносин, дослідити зміст фінансових операцій, проаналізувати контрагента, виявити достовірність витрачання коштів на підтримку ЗСУ.

Спад кількості замовлень у сфері незалежного аудиту (у т. ч. аудиту оподаткування) залежить від багатьох факторів. Останні можна поділити умовно на зовнішні й внутрішні. Зовнішні фактори – це ті, котрі формують мотивацію суб'єкта господарювання до проведення незалежного аудиту у сфері оподаткування. На сьогодні в умовах воєнного стану багато підприємств під впливом нестабільності та вимушеного переміщення зменшили

товарооборот, що унеможливило виділення коштів на незалежний аудит. Скорочення кількості перевірок із боку контролюючих органів у 2022–2023 рр. спонукало вітчизняного товаровиробника замінити незалежний аудит податкової звітності на супутні послуги у сфері оподаткування у вигляді консультацій, що є дешевшим порівняно з комплексним аудитом.

Внутрішні фактори – важелі, які змушують адміністрацію підприємства прийняти рішення щодо проведення незалежного аудиту нарахування і сплати податків. Аудит в Україні має змішану форму нормативно-правового регулювання, що сприяє формуванню в суб'єкта господарювання політики механічного регулювання податкового тиску за рахунок зміни системи оподаткування. На сьогодні це більш прийнятно та дешевше для вітчизняного підприємства порівняно з тим, коли зростатиме база оподаткування.

На нашу думку, зростання кількості аудиторських перевірок у сфері оподаткування можливе, коли замовники будуть упевнені в тому, що витрачені кошти на незалежну аудиторську перевірку в майбутньому принесуть вигоду і дадуть впевненість у несплаті штрафів, якщо перевірка проводитиметься контролюючими органами. Таким чином, для здійснення якісної незалежної перевірки й оплати винагороди аудиторю аудиторська фірма, де вони працюють, не спроможна наразі знайти замовника. Замовник через відсутність вільних оборотних коштів не готовий сплачувати високі гонорари за проведення аудиторської перевірки.

Сьогодні спонукало аудиторські фірми замість повноцінного аудиту оподаткування надавати послуги у вигляді консультацій у сфері оподаткування, проведення різноманітних семінарів за видами податків тощо.

Висновки. На основі порівняння визначень науковців, з урахуванням чинного нормативно-правового забезпечення, автори удосконалили тлумачення дефініції “аудит оподаткування”. Воно детальніше характеризує категоріальний апарат, краще розкриває філософію його сприйняття з боку підприємства – замовника аудиторських послуг і аудиторської фірми – виконавця.

Аудит оподаткування на сьогодні постає одним із важливих напрямів незалежного аудиту, де користувачами інформації виступають адміністрація і засновники підприємства. На другому місці серед користувачів інформації незалежного аудиту оподаткування є державні контролюючі органи (Державна аудиторська служба, податкова служба тощо). Умови війни і відновлення економіки у повоєнний період, відсутність вільних оборотних коштів у суб'єктів господарської діяльності перетворюють аудит оподаткування на різновид незалежного аудиту, прирівнюючи його до послуги податкового консультування.

Внесення змін до теперішньої системи контролю під впливом війни, а саме накладення мораторію на окремі види перевірок, послабило економічний контроль з боку контролюючих органів і тим самим сповільнило проведення незалежного аудиту як одного з видів такого контролю. Результати

аналізу засвідчили, що зростання обсягів сплачених податків, які нарахували суб'єкти господарювання самостійно, жодним чином не спонукали їх до незалежного аудиту, зокрема податків. Таке явище, на нашу думку, є тимчасовим, а його виникнення підтверджується браком вільних коштів і незаінтересованістю адміністрації замовників у такому аудиті.

Список використаних джерел

1. Анфіногентова Н. Й. Аналіз контрольно-перевірочної роботи державної податкової служби України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. Вип. 38. С. 22–27.
2. Артюх О. В. Податковий аудит як завдання з надання достатньої впевненості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 12. С. 235–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_12_55.
3. Воїнова Т. С. Становлення теоретичних засад податкового аудиту в Україні. *Бізнес Інформ*. 2009. № 12. С. 120–122.
4. Костюк Б. В. Організація податкового аудиту на підприємстві. *Економіка і регіон*. 2015. № 1. С. 124–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_1_22.
5. Красота О. Г. Економічна сутність податкового аудиту. *Економіка та суспільство*. 2016. № 4. С. 343–346. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/4_ukr/56.pdf.
6. Аудит оподаткування підприємств / О. А. Петрик, Г. М. Давидов, О. Ю. Редько та ін. ; за заг. ред. О. А. Петрик ; передм. Т. І. Єфименко. Київ : ДНУ "Акад. фін. управління", 2012. 352 с. (Серія "Бюджетна і податкова системи: методологія, організація, навчання"). URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=452&num=1.
7. Таращенко В. А. Податковий аудит: підходи до тлумачення. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.53>.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу : Закон України від 25.11.2022 № 2719-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2719-20#Text>.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
10. Положення з міжнародної практики аудиту (ПМПА) 1005 "Особливості аудиту малих підприємств". URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhнародni-standarti-auditu>.
11. Інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2020–2022 рр. / Аудиторська палата України. URL: <https://www.apu.com.ua/2022>.
12. Публічний звіт ДПС за 2022 р. / Державна податкова служба України. 2023. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/657704.html>.

References

1. Anfinohentova, N. I. (2010). Analysis of the audit work of the State Tax Service of Ukraine. *Herald of socio-economic research*, 38, 22–27 [in Ukrainian].
2. Artiukh, O. V. (2015). Tax audit as a task to provide sufficient assurance. *International Humanitarian University Herald. Economics and Management*, 12, 235–238. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_12_55 [in Ukrainian].
3. Voinova, T. S. (2009). Formation of theoretical foundations of tax audit in Ukraine. *Business Inform*, 12, 120–122 [in Ukrainian].
4. Kostiuk, B. V. (2015). Organization of tax audit at the enterprise. *Economics and Region*, 1, 124–129. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_1_22 [in Ukrainian].

5. Krasota, O. G. (2016). Economic essence of tax audit. *Economy and Society*, 4, 343–346. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/4_ukr/56.pdf [in Ukrainian].
6. Petryk, O. A. (Ed.). (2012). *Audit of enterprise taxation*. Kyiv: SESE “The Academy of Financial Management”. Retrieved from https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=452&num=1 [in Ukrainian].
7. Tarashchenko, V. (2020). Tax audit: approaches to interpretation. *Efektivna ekonomika*, 3. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.3.53 [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *On making changes to the Tax Code of Ukraine and some other laws of Ukraine regarding the privatization of state and communal property held in tax lien and ensuring the administration of tax debt repayment* (Act No. 2719-IX, November 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2719-20#Text> [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Tax Code of Ukraine* (Act No. 2755-VI, December 2). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
10. IAASB. (2023). *IAPS 1005, The Special Considerations in the Audit of Small Entities*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-auditu> [in Ukrainian].
11. Audit Chamber of Ukraine. (n. d.). *Information on the state of audit activity in Ukraine in 2020–2022*. Retrieved from <https://www.apu.com.ua/2022> [in Ukrainian].
12. State Tax Service of Ukraine. (2023). *Public report of STS for 2022*. Retrieved from <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/657704.html> [in Ukrainian].